

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

1971

4

letnik 8

iz vsebine

- JOSIP VIDMAR: K problematiki dneva
- FRANCE VREG: Komunikacijski sistem in njegova odprtost
- FRANJO VETRIH: Urbanski sistem in policentrični razvoj Slovenije
- SAVKA DABČEVIČ-KUČAR: Vidiki razvoja večnacionalne SFR Jugoslavije
- O DELEGATSKEM SISTEMU razpravljajo: Boštjan Markič, Vojan Rus in Savin Jogan
- DUŠAN BIBER: Memoari, publicistika in zgodovinske vede
- JANEZ ŠMIDOVNIK: Samoupravni socializem in javne službe
- OKROGLA MIZA »RINASCITE«: Kako se soočiti s problemi socialističnih družb

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevár, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobil, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039
in 311-377 int. 232

1971

4

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
februar 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 4 str. 529—704, Ljubljana,
april 1971

vsebina

JOSIP VIDMAR: K problematiki dneva 531

ČLANKI, RAZPRAVE:

FRANCE VREG: Komunikacijski sistem in njegova odprtost 537
FRANJO VETRIH: Urbanski sistem in policentrični razvoj Slovenije 547

AKTUALNI INTERVJU:

SAVKA DABČEVIČ-KUČAR: Vidiki razvoja večnacionalne SFR Jugoslavije 560
TONE KROPUSEK: Politična organizacija v republiki 581

AKTUALNA TEMA:

Delegatski sistem 584
BOSTJAN MARKIČ: O predpostavkah delegatskega odnosa in o fleksibilnem mandatu 584
VOJAN RUS: Resnično in navidezno delegatstvo 589
SAVIN JOGAN: Zasedanje delegatov občin v skupščini SR Slovenije 596

POGLEDI, KOMENTARJI:

RUDI CRNKOVIČ: Bančništvo in financiranje razvoja regij 601
DUŠAN BIBER: Memoari, publicistika in zgodovinske vede 605

MNENJA:

JANEZ SMIDOVNIK: Samoupravni socializem in javne službe 615

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

JOSIP GLOBEVNIK: Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije 627

ODMEVI:

MILAN MERČUN: Še o »samoupravljanju v prostem teku« 640

MEDNARODNI ODNOSI:

KAREL ŠISKOVIČ: Južna Tirolska — enkratnost ali zgled? 645

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 4, str. 529—704, Ljubljana,
april 1971

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
Kako se soočiti s problemi socialističnih družb 653

BREZ OVINKOV:

J. STANIČ: Jabolko spoznanja 669
M. KMECL: Kdo je na koroškem huligan? 674
M. MURKO: Fotografija v osebni izkaznici gospodarstva 677
I. RAVNIKAR: Carine — kot instrument diskriminacije 679
T. KRAŠOVEC: Tolažbe gospodarstvu in stabilnost politike 681

PRIKAZI, RECENZIJE:

MACA JOGAN: Sociološke razsežnosti procesov urbanizacije in industrializacije v Jugoslaviji 684
PREDRAG MATVEJEVIČ: Razgovori z Miroslavom Krležo (D. Kraigher) 689
Kronika 690

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 693
Iz domačih revij 698
Avtorski sinopsi 699

CONTENTS

JOSIP VIDMAR: The Problems of the Day 531

ARTICLES, STUDIES:

FRANCE VREG: Communication System and its Openness 537
FRANJO VETRIH: Urban Systems and Polycentric Development of the Socialist Republic of Slovenia 547

TOPICAL INTERVIEW:

SAVKA DABCEVIC-KUCAR: Aspects of the Development of the Many-national Socialist Federative Republic of Yugoslavia 560
TONE KROUPSEK: Political Organization in Republic 581

TOPICAL THEME:

The System of Delegates 584
BOSTJAN MARKIC: Presuppositions of the Delegate Relation and Flexible Mandate 584
VOJAN RUS: True and Seeming Delegate Representation 589
SAVIN JOGAN: Session of the Delegates of Communes in the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia 596

VIEWS, COMMENTS:

RUDI CRNKOVIC: Banking and Financing the Development of Regions 601
DUSAN BIBER: Memoirs, Publicist Writing and Historical Sciences 605

OPINIONS:

JANEZ SMIDOVNIK: Self-government Socialism and Public Services 615

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

JOSIP GLOBEVNIK: Judicial System and the Judicial Function of Federation 627

ECHOES:

MILAN MERCUN: More on »Self-government in Neutral Gear« 640

INTERNATIONAL RELATIONS:

KAREL SISKOVIC: The South Tirol — Uniqueness or Model? 643

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

How to Face the Problems of Socialist Societies 653

STRAIGHT AWAY:

J. STANIC: The Apple of Knowledge 669

M. KMECL: Who is Hooligan in Carinthia? 674

M. MURKO: Photograph on the Identity Card of Economy 677

I. RAVNIKAR: Customs — as an Instrument of Discrimination 679

T. KRASOVEC: Comforts to Economy and Stability of Politics 681

REVIEWS, NOTES:

MACA JOGAN: Sociological Dimensions of the Processes of Urbanization and Industrialization in Yugoslavia 684

PREDRAG MATVEJEVIC: Talks with Miroslav Krleža (D. Kraigher) Chronicle 690

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

From domestic reviews 698
Authors' Synopses 699

СОДЕРЖАНИЕ

ИОСИП ВИДМАР: О проблематике сегодняшнего дня 531

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ФРАНЦЕ ВРЕГ: Система коммуникаций и её доступность 537

ФРАНЖО ВЕТРИХ: Система городов и полицентрическое развитие Словении 547

АКТУАЛЬНЫЕ ИНТЕРВЬЮ:

САВКА ДАБЧЕВИЧ-КУЧАР: Перспективы развития многонациональной СФР Югославии 560

ТОНЕ КРОПУШЕК: Политическая организация в республике 581

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕМЫ:

Система депутатов 584

БОШТЯН МАРКИЧ: О предпосылках делегатских отношений и о передаваемом мандате 584

ВОЯН РУС: Действительное и мнимое делегатство 589

САВИН ИОГАН: Заседание делегатов коммун в Ассамблее СР Словении 596

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

РУДИ ЦРНКОВИЧ: Банковое дело и финансирование регионального развития 601

ДУШАН БИБЕР: Мемуары, публицистика и исторические науки 605

МНЕНИЯ:

ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Общественные службы 615

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Система судопроизводства и правовые функции федерации 627

ОТКАЛКИ:

МИЛАН МЕРЧУН: Ещё раз о »самоуправлении на холостом ходу« 640

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

КАРЕЛ ШИШКОВИЧ: Южные Тироль — единичное явление или пример? 645

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ

В МИРЕ:

Как воспринимать проблемы социалистических обществ 653

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Я. СТАНИЧ: Яблоко познания 669

М. КМЕЦА: Кто хулиганит в Каринтии? 674

М. МУРКО: Фотография в художественной личности хозяиства 677

И. РАВНИКАР: Пошланы, как орудие дискриминации 679

Т. КРАШОВЕЦ: Утешение для хозяйства и стабилизация политики 681

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МАЦА ИОГАН: Социалистические измерения процессов урбанизации и индустриализации в Югославии 684

ПРЕДРАГ МАТВЕЕВИЧ: Беседы с Милославом Крлежа (Д. Крайгер) Хроника 690

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

По страницам наших журналов 698

Авторские синопсисы 699

K problematiki dneva

Tega razmišljanja ne znam začeti drugače kakor s ponavljanjem ugotovitve, ki so zadnje tedne in mesece slišimo zelo pogosto, in to upravičeno in utemeljeno. Življenju in usodi Jugoslavije, jugoslovanskih narodov in narodnosti ter njihovih republik in avtonomnih pokrajin teko odločilni dnevi ali tedni, zakaj po sprejetju ustavnih amandmanov, ki so na dnevnem redu, se bo naše javno življenje v mnogočem korenito spremenilo. Da, magoče je reči, da se v tem času avnojska misel o naši državi kot skupnosti ravnopravnih, suverenih narodov bliža svoji uresničitvi. Samoupravnost, ki je eno izmed osnovnih načel našega socializma, se hoče naposled uveljaviti in se bo uveljavilo v vseh, tudi v najvišjih upravnih forumih naše republike kakor tudi v življenju njenih narodov. Čez nekaj mesecev se bo vsaka izmed jugoslovanskih republik v širnih odsekih svojega dela in življenja začela upravljati sama, neodvisno, v skladu z lastnimi potrebami in težnjami in seveda v skladu z bistvenimi interesi skupnosti. V zvezi z nalogami, ki iz tega izvirajo, se bo v njihovem poslovanju in življenju marsikaj predrugačilo, marsikaj bo treba urediti na novo in marsikaj šele na novo izumiti ter ustanoviti, in to na najrazličnejših področjih upravljanja stvari in odnosov.

Kakor vse druge enote naše skupnosti čaka vrsta teh nalog tudi nas Slovence. Ali smo pripravljeni? Ne bi se ukvarjal z naštevanjem vsega, kar bo v kratkem času zahtevalo od nas številnih odločitev o političnih, gospodarskih in kulturnih vprašanjih. Prvi dve skupini problemov spadata v delokrog političnih organizacij, zadnja, kulturna, ki je na svoj način najobčutljivejša med njimi in na katere izjemni značaj je opozarjal že Lenin, pa zahteva posebno skrb in posebno obravnavo. Ali smo pripravljeni za to nalogo in ali se v celoti zavedamo vse njene kompleksnosti? Kdo naj pravzaprav upravlja kulturo in kako, do kakšnih meja in v imenu kakšnih načrtov, stremiljenj in smotrov? Krivično bi bilo očitati naši družbi, da se te naloge ne bi zavedala že nekaj časa. Toda ali se je zaveda dovolj intenzivno? Priznati je treba, da je v nekaterih predelih te problematike že dalj časa aktivna in prizadevna, da je marsikaj pripravila

ali skušala pripraviti, da je marsikaj že tudi uredila in organizirala in da kompleksnejšo polovico kulturne problematike, kulturne v ožjem pomenu besede, prav zdaj skuša urediti in priti v nji do smotrnega reševanja. Vse to je treba priznati, vendar pa je treba vse to nemajhno delo pregledati kritično in ga trezno oceniti.

Sklop kulture je povsem določno razdeljen na dve polovici: na znanost in na kulturo v ožjem smislu, se pravi na umetnosti in na ustanove, ki so umetnosti blizu in ki z njo vred ustvarjajo razvidnost v bogastvu človeškega duha, pri posameznem narodu pa so živo stvarstvo njegove individualne duhovne narave in nadarjenosti. Znanstvena kultura je konkretno pregledna, eksaktnemu umskemu spoznanju dostopna. Njeni smotri so jasni, opredeljivi, važnost njenih izsledkov je določljiva, njene potrebe so izračunljive. Upravljalji jo in jo naravnati z mislijo na koristi, ki jih od nje pričakujemo, je kljub njeni raznolikosti in mnogostranosti vendarle sorazmerno pregledna in uspešno izvršljiva naloga. Ureditev organov, ki naj to nalogo opravljajo, pa je ravno tako sorazmerno logično določljiva in smotrno izvedljiva, kar je vzrok dejstvu, da smo v zadevah znanosti izvedli vrsto uspešnih zasnov in ukrepov za njeno upravljanje, med katerimi je gotovo v prvi vrsti omeniti zakon o raziskovalnem delu, zlasti pa ustanovitev Raziskovalne skupnosti, nekakšne znanstvene skupščine, ki naj bi odločala o bodočih potih znanosti pri nas in ki naj bi po svojih predstavnikih soodločala pri upravljanju sklada za pospeševanje vsakršnega znanstvenega dela v Sloveniji.

Strogega in za znanost zavzetega kritika teh naših družbenih dejanj v zvezi z znanostjo motita dve stvari, ki ga morda navdajata celo z dvomi o resnični uspešnosti storjenega. Prva stvar je dejstvo, da naj Raziskovalna skupnost svojo skrb posveča tako znanosti v pravem pomenu besede kakor tudi aplikativni in razvojni dejavnosti, ki presajata znanstvene izsledke v tehnično in vsakršno drugo uporabo in ki ju je pravzaprav težko obravnavati z istimi kriteriji, z istimi prijemi in na isti ravni kakor resnično znanost. Toda aplikativno delo ima zaradi svoje neposredne koristnosti gospodarstvu očitno privilegiran položaj, kakor je hkrati zaradi manjše zahtevnosti glede znanstvenih sposobnosti pa tudi po številu svojih adeptov vsekakor v prednosti pred čisto ali tako imenovano fundamentalno znanostjo. Praksa prihodnjih časov bo pokazala ali je tako skupno upravljanje obeh sektorjev tudi zares koristno in priporočljivo.

Druga stvar, ki je v neposredni zvezi z upravljanjem znanosti je sestava odbora, ki naj s skladom za pospeševanje raziskovalnega dela, se pravi s skladom Borisa Kidriča gospodari. Kakor v sami skupnosti nas pri upravi sklada neprijetno vznemirja skrb, ki je bila očitna v vseh pripravah za to organizacijo in ki je očitna ostala tudi v njeni dokončni obliki, zlasti v sestavi upravnega odbora sklada. Ne da bi se spuščal v podrobnosti menim, da je skrb, o kateri govorim, v tem, da so se odločilni družbeni in politični forumi vztrajno in neodjenljivo borili za »svojo večino« v skupnosti in v skladu, ki se

jim je zdela popolnoma samo po sebi umevna. To pa zadeva osrednje vprašanje stvari, kdo naj odloča o porabi fonda, kdo naj z njim razpolaga, in sicer tako, da bo njegovo ravnanje v skladu z interesi znanosti in v interesu našega gospodarstva.

Na to poglavitno vprašanje sta možna dva odgovora, čeprav bi se nam zdel v samoupravni socialistični družbi mogoč samo eden. V Italiji sem na to vprašanje dobil pred nedavnim odgovor, da naj tak sklad za znanost upravljajo predvsem politiki in gospodarstveniki. Dal mi ga je predsednik vrhovnega foruma, ki tak sklad upravlja v Italiji. In ta predsednik je bil znanstvenik. Drugi možni odgovor sem videl pred leti uresničen v Zvezni republiki Nemčiji, kjer mi je poslovodeči podpredsednik družbe Maxa Plancka opisal strukturo senata, ki vodi in upravlja to mogočno znanstveno ustanovo. Senat šteje 100 članov. 85 jih voli celotni znanstveni kolektiv družbe iz lastnih vrst, ki šteje na stotine in stotine znanstvenih delavcev. 10 senatorjev imenujeta industrija in gospodarstvo; 5 jih imenuje država. Italijanski odgovor je jasen, toda v Italiji ne govorijo o samoupravljanju kot o enem izmed temeljnih načel svojega javnega življenja. V Nemčiji imenovano družbo, ki je pred leti razpolagala z dvema milijardama nemških mark letno, upravljajo znanstveniki sami in gospodarstveniki in politiki se ne boje njihove večine. In se ne bore za to, da bi jo imeli sami. Prepričani so, da so znanstveniki sposobni poleg znanstvenih interesov razumeti tudi interese družbenega gospodarstva. A tudi v Nemčiji ne govorijo o samoupravljanju. Mi ga poudarjamo, seveda v načelu. Tukaj, kjer bi bili eventualni člani samoupravljanja, se pravi znanstveniki gotovo najzrelejši za njegovo uresničenje, pa vidimo globoko nezaupanje, ki se kaže v boju za večino, kakor da bi bilo sploh mogoče dopuščati, da bi znanstveni samoupravljalci ne mogli ali ne hoteli dojeti interesov skupnosti. Ali da bi jim ne hoteli služiti vsaj tako zavedno in zvesto kakor politiki in gospodarstveniki. Politiki in zlasti gospodarstveniki! Eno je gotovo. Situacija, v kakršni je danes naše gospodarstvo, da govorim samo o tem, zanesljivo niso zakrivili znanstveniki. In tudi brezvestnih špekulacij, ki so v zvezi s tem položajem mogoče in ki ga, kakor tolikokrat čujemo, popolnoma neodgovorno poslabšujejo, ne izvajajo znanstveni delavci. Kakšno je tedaj opravičilo za opisano nezaupanje nasproti ljudem, ki morda res potrebujejo informacij, da bi mogli smotrno ravnati, ne potrebujejo pa večine, ki bi jih preglasovala.

Znatno drugačen je položaj na drugi poluti družbenih kulturnih prizadevanj, se pravi v predelu kulture v ožjem umetniškem smislu. Poudaril sem že, da je ta sfera človeškega udejstvovanja veliko manj razvidna, manj jasna in opredeljena in to ne samo zaradi komplicirane raznovrstnosti njene narave in ustanov, ki so zvezane z njo. Vrh tega je kompleks moralnih moči, ki so zaposlene v nji, veliko bolj občutljiv in zahteva od nas večjo tenkočutnost in še prav poseben smisel za neprijemljivo energijo človeškega duha, ki se v

nji realizira, smisel tedaj, ki ni posebno na široko razsejan med pripadnike človeškega občestva. In vendar mora družba tako ali drugače življenje umetnosti in duhovnih iskanj bodisi gojiti bodisi upravljati bodisi skrbeti zanje, jih uravnavati in celo usmerjati, pa naj se te naloge načelno še tako trdovratno brani. Da, celo usmerjati. Kajti kakor hitro upravljam sredstva, ki so namenjena kulturi, moram hote ali nehotе ocenjevati in presoјati, za kaj sem pripravljen namenјati denar in iz kakšnih razlogov, pa tudi za kakšne pojave tega sveta nočem dajati sredstev in zakaj ne. Razen če je naša družba nesmiselno pripravljena razsipati svoj denar za neokusnosti in za zablode in nesmisle, ki so nјi sami in njenim težnjam nasprotnе, kakor to zaradi svoje neosveščenosti počnemo danes.

Tudi za upravljanje tega sektorja teko priprave v našі javnosti že lep čas. Izdan je bil zakon o kulturnih skupnostih, zakon o njih financiranju in tudi že sklep o sestavi ustanovne skupščine Kulturne skupnosti Slovenije. Kompleks vprašanj, za katera tu gre, je vsekakor zelo obsežen. Od literature, založništev, dramskih gledališč, revij in časopisja, od likovnih umetnosti, njihovih razstav, galerij in tudi revij, pa do muzike, produktivne in reproduktivne, se pravi od tiska muzikalij do ansamblov in orkestrom in njihovih koncertov ter do opere in seveda do radia in televizije, ki obsegata vse zvrsti, in še do javnih knjižnic ter arhivov in varstva spomenikov, vsemu snovanju okrog teh institucij in okrog samega ustvarjanja je treba posvečati smiselno skrb in v vsem tem je treba ustanoviti tak ali drugačen smiselni red in za vse to je treba zasnovati predvsem táko ali drugačno kulturno politiko, ki mora biti dovolj široka, dovolj razgledana, občutljiva in hkrati odgovorna nasproti umetnosti in nasproti smislu in težnjam naše družbe, sveta in vsega življenja. Toda o kulturni politiki razpravljajo sprejeti dokumenti zelo malo, pač pa je v njih nekaj neopredeljenega govora o programih na raznih sektorjih splošnega kulturnega prizadevanja. Seveda pa je njihova pozornost obrnjena predvsem na organizacijo temeljnih skupnosti in posebno na republiško kulturno skupnost, kajti te organizacije bodo v bodoče upravljale naše kulturno življenje v celoti.

V zvezi s temeljno problematiko pri kulturnih skupnostih se mi predvsem zastavlja vprašanje kompetenc in to kompetenc republiške kulturne skupnosti in temeljnih kulturnih skupnosti, zlasti pa vprašanje o pooblastilih republiške kulturne skupnosti v odnosu do ustanov, za katere bo vsaj v nekem smislu morala skrbeti, pa tudi v zvezi s temeljnimi skupnostmi, ki bodo v večji ali manjši meri vendarle spet samostojne. Do kakšnih meja? In v čem ne? In kakšne bodo njihove dolžnosti nasproti sklepom republiške skupnosti, posebno če se smemo nadeјati, da bo ta nekoč vendarle morala opredeliti táko ali drugačno kulturno politiko? Ali pa se moramo v tem temeljnem vprašanju česa nadeјati spričo stvari, ki stoje pred nami? Zdaj, pri polaganju osnov, se pravi v odločilnem trenutku, ne vidim tu nobene jasnosti in tudi ne prave premišljenosti o bistvu bodočega osred-

njega kulturno-vodilnega foruma, se pravi republiške skupnosti. Oglejmo si sestavo ustanovne skupščine za kulturno skupnost Slovenije, kakor jo je zasnoval iniciativni odbor. Skupščina naj bi štela 93 članov. Od teh naj bi jih bilo 37 predstavnikov temeljnih kulturnih skupnosti; 18 predstavnikov republiške skupnosti delovnih organizacij in republiških društev s področja kulture; 16 predstavnikov delovnih organizacij s področja gospodarstva in družbenih dejavnosti; 7 predstavnikov družbeno političnih in drugih družbenih organizacij in 9 predstavnikov socialistične republike Slovenije, ki jih imenuje skupščina SR Slovenije. Naj zaradi ilustracije omenim delež, namenjen univerzi in Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v tem kulturno upravnem sklopu. Vsaka od njiju naj bi v ustavni skupščini sodelovala z enim predstavnikom, vtem ko sta na primer za društvo slovenskih filmskih delavcev določena dva predstavnika, — da kajpada o umestnosti in neumestnosti tolikšnega števila raznih drugih predstavnikov ne govorim. Ali je mogoče o tej zasnovi soditi, da je resna in da se nedvomno zaveda, za kaj pri tej organizaciji gre?

Sestava ustanovne skupščine je očitno komодно mehanična, saj je zasnovana na praktikističnem in povsem brezdušnem predstavnikiškem principu, ki se niti najmanj ne ozira na usposobljenost posameznikov za odločanje o stvari kulture, o kateri vnovič poudarjam, da je subtilna, komplicirana in občutljiva in da zaradi tega zahteva popolnoma drugačno obravnavanje kakor razne gospodarske in družbeno-politične organizacije. Pri tem zametku pa mora poleg tega pozornega opazovalca presenetiti, da se tukaj očitno skoraj nihče ni izrazilo pehal za večino, kakor smo to videli pri znanosti; in to ne politiki in niti ne gospodarstveniki. Zakaj ne? Zaradi podcenjevanja? Iz občutka neudobnosti? In vendar bi bilo pričakovati vsaj intenzivno zanimanje politikov za usodo kulture. Predvsem, ker je politika sama del kulture, poleg tega pa je kultura, če to resnično je, zagotovo pomembna pomoč vsemu resnično progresivnemu, ne da bi morala kakor koli zatajiti svojo naravo. Mislim, da bi se za tako kulturo politika morala ne samo zanimati, marveč tudi boriti, ne pa velikodušno in pluralistično svobodoumno stati ob strani s prekrizanimi rokami. Če nekaj hočemo s presnavljanjem svoje družbe in če to hotenje čutimo in spoznavamo kot del velikega procesa, ki naj preuredi in celo prerodi človeško življenje v celoti, se moramo zavedati, da so istemu smotru vede ali nevede, hote ali nehote posvečene vse najdragocenejše duhovne energije sveta in da naj mu bodo posvečene tudi pri nas, seveda ne da bi se morale kakor koli in kjer koli izneverjati tistemu prainstinktu, ki s svojim odobravanjem in neodobravanjem vodi človeški rod k višjim in višjim spoznanjem in k žlahtnejšim odnosom do življenja, do sveta, do človeka in njegovih teženj. Kulturo, polno tega spoznanja in stremljenja, je treba ustvarjati danes in vsa naša skrb za kulturo mora biti prežeta s to mislijo in zavestjo.

Ali je to pričakovati od kulturne skupnosti, sestavljene kakor je bilo opisano? Bojim se, da to ni mogoče. Toda kakšnemu, kako sestavljenemu zboru bi mogli pripisati tako kulturno orientacijo? V tem kratkem zapisu bi težko podal jasnejšo predstavo o ustrezni organizaciji skupnosti, ki naj bi upravljala našo bodočo kulturo. Mislim pa, da je za določitev njene strukture treba drugačnih prijemov kot je ta, ki je bil tu opisan, na vsak način pa bi ta skupnost morala biti sestavljena iz ljudi, ki zanesljivo vedo za kaj pri stvari gre, kam naj vodi razvoj vse naše kulture, in še iz ljudi, ki bi v naši skupnosti resnično lahko predstavljali avtoritativno zavest o vsem, kar je za kulturo značilno in važno. Zavest o njeni naravi, o njenem poslanstvu in o njeni rasti. S kulturo smo najintenzivneje povezani s svetom in v njeni rasti moramo biti udeleženi tudi mi, če hočemo resnično biti in — obstati.

Komunikacijski sistem in njegova odprtost

Komunikacijski (pod)sistem neke družbe je integralni del socialno-kulturnega sistema; to pomeni, da ni avtohton »organizem«, ampak je komunikacijsko omrežje dinamičnih in diferenciranih informacijskih zvez in vzratnih zvez nekega sistema. Tako kompleksno komunikacijsko omrežje (podobno živčnemu sistemu organizma) povezuje vse dele sistema, ga oskrbuje z informacijami o sebi in okolju ter kot notranji zvezni člen med strukturalnimi deli omogoča procese integracije, adaptacije in strukturnih sprememb.

Komunikacijski sistem (ki zajema vse oblike medosebne in množične komunikacije) razumemo kot informacijsko členjenje strukturalnih delov sistema. Taka oblika povezave je značilnost višjih sistemov (medtem ko so nižji sistemi povezani fizično ali energetsko). Komunikacijska vez je fleksibilna povezava struktur in ni prostorsko omejena; zato je informacijska vez oziroma informacija prej *odnos* med skupi strukturirane raznolikosti, kakor pa konkretna pojavnost ali »suftanca«. Informacija je v višjih sistemih tisti energetski tok, ki združuje strukturalne dele sistema, nenehno sproža procese simbolične interakcije in omogoča organizacijsko (orientacijsko) aktivnost sistema.

Bolj ko je socialni sistem razvit in strukturiran, bolj razčlenjen, strukturiran in selektiven je tudi komunikacijski sistem. Komunikacijsko omrežje razvitega, visoko strukturiranega sistema je dvosmerno in ima močno razvite in učinkovite feedback zanke; je odprto za inovacijske tokove in ima vgrajen adaptacijski mehanizem za razvojno spreminjanje struktur. Zato je razvitost komunikacijskih (pod)sistemov tudi indikator razvitosti socialnokulturnih sistemov. Vsebina visoko razvitega komunikacijskega sistema odseva individualizacijo in specializacijo pripadnikov družbe; kljub diferenciaciji in raznolikosti pa kažejo višjo stopnjo empatije in komunicira skupne pomene, ki so po funkciji integrativni.

Odprtost komunikacijskega omrežja je odvisna od odprtosti socialnega sistema; socialnokulturni sistemi se lahko odpirajo v okolje in vzpostavljajo procese izmenjave med sistemom in okoljem.

To predstavlja možnost adaptacijskih strukturnih sprememb, razvijanja oblik, organizacij ali stanja (morfogenezo sistema). Odprtost komunikacijskega sistema nam tedaj predvsem pomeni odprtost do drugih sistemov. Mnogo rabljeni pojem »odprtosti« množičnih komunikacij do občanov pa razumemo kot možnost dvosmernega informacijskega toka v socialnem sistemu.

I

Sodobna sistemska analiza je kritično ovrednotila različne modele socialnih sistemov in pri tem osvetlila tudi nekatere teoretične koncepte in pojme, ki zadevajo komunikacijski sistem.

Sistemska analiza uvaja procesni ali kompleksni adaptacijski model, ki socialno kulturne sisteme opazuje predvsem z vidika nenehnega spreminjanja struktur, prilagajanja, interne in eksterne določenosti. Procesni model se osredotoča na interakcije sestavin napredujočega sistema, kjer različne stopnje struktuiranosti nastajajo, se ohranjajo, se razgrajujejo ali spreminjajo. Procesni model je tedaj zlasti primeren za sisteme, ki jih označuje dograjevanje ali evolucija organizacije ali ki so odvisni od »motenj« in »različnosti« v okolju.¹

Procesni model razume komunikacijski sistem kot kompleksno omrežje za simbolično interakcijo, z definicijo informacije kot odnosa, kot informacijskega členjenja strukturnih elementov, s čimer presega sleherno togo razmerje strukture. Značilnost procesnega modela je, da je odprt, in menjava z okoljem je temeljni dejavnik življenjske sposobnosti. Čim višji so sistemi, tem bolj so odprti na ta način, da se zapletajo v širšo izmenjavo z raznolikostjo okolja; bolj so sposobni, da selektivno zaznavajo vso raznolikost okolja, pa tudi, da odgovarjajo nanjo. O odprtih sistemih lahko govorimo, da so negentropični, tj. težijo k temu, da zmanjšujejo entropijo oziroma da izgrajujejo strukturo.

Kompleksni, k cilju uravnjavani sistemi naglašajo vzvratno vplivanje (feedback) za temeljno načelo. Komunikacijski modeli so to načelo povzeli v njegovi preprosti obliki recipročne interakcije (Schramm in drugi) ter tako skušali uveljavljati komunikacijsko ravnotežje. Iz teorije sistemov so prišla tudi razna načela o vzročnih sklopih, ki pa so v bistvu lažni (pseudo-feedback), ali pa le taki, da hranijo sistem z informacijami, ki so identične, tradicionalne, neinovacijske (negativni feedback). Šele z načelom pozitivnega feedbacka, ki prinaša inovacijske, deviantne, dezekvilibrijske informacije, se približujemo zapletenemu sistemu človekovega komunikacijskega in spoznavnega procesa.

Pozitivni vzvratni tok omogoča razvojno spreminjanje oziroma strukturno izgrajevanje sistema (morfogenezo). Tako lahko bolje

¹ Buckley Walter, *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice — Hall Sociology Series, Herbert Blumer, Editor, New Jersey, 1967, str. 40.

razumemo proces komunikacijske interakcije, ki neprestano poraja, ohranja ali spreminja pomene in vzorce vedenja — kar je prvi pogoj za delovanje in razvijanje kompleksnega adaptivnega sistema.

Očitno je tedaj, da nekateri modeli temelje na morfostatičnih procesih (ravnotežje, homeostaza, negativni feedback), pri čemer naglašajo konservirajoče, deviacijami protiutežne elemente, medtem ko drugi temelje na morfogenetičnih procesih (odprtost, pozitivni feedback, adaptacijski proces), pri čemer poudarjajo strukturno dograjevanje in spreminjanje.

Tako pravi Buckley, da je ravnotežni model primeren za sisteme, ki pri gibanju v stanje ravnotežja zgubljajo organizacijo in jo skušajo vsaj v najmanjši meri ohraniti, homeostatični model pa za sisteme, ki upirajoč se vedno navzočim stremljenjem po zniževanju ravni organizacije, skušajo obdržati dano razmeroma visoko raven organizacije. Procesni ali kompleksni adaptacijski model pa je primeren za sisteme, ki so sposobni, da strukturo razvojno spreminjajo; deviantnost in različnost sta v njih sestavini, ki izgrajevanje in spreminjanje pospešujeta.

II

Tudi za komunikacijske sisteme lahko rečemo, da v socialno kulturnem sistemu opravljajo funkcijo morfostaze ali pa morfogeneze. Morfostatični komunikacijski sistemi streme k temu, da informacijski tok ohranja obstoječi mnenjski in vrednostni sistem, da vzpostavlja ravnotežje, kadar ga rušijo notranje ali zunanje »motnje«, pri čemer negativni feedback služi le za vzpostavljanje ravnovesja. V morfogenetskih komunikacijskih sistemih pa je odprtost prvi pogoj za ustvarjalno absorpcijo inovacij in pobuda za razvoj, dvosmernost komunikacijskega toka pa je tisti notranji odnos, ki prek pozitivnega feedbacka sooča ohranjajoče z dograjujočim, tradicionalno z deviantnim, strinjanje (konsens) z nestrinjanjem (disenzom).

De Fleur na primer za ameriški sistem množičnih komunikacij trdi (podobno kot Merton in Lazarsfeld), da ima izrazito funkcijo ohranjanja ravnotežja. Njegova vsebina ohranja vrednostni sistem ameriške industrijske družbe (vera v svobodno podjetništvo, zakonitost dobička nadzorovanega kapitalizma in splošne vrednote svobode govora). To so zunanji pogoji ohranjanja sistema, ki so splošni socialni, politični, ekonomski in kulturno-zgodovinski razvojni okviri družbe. V komunikacijskem sistemu samem pa je glavni notranji pogoj, pravi De Fleur, seveda finančni. Večina komponent v sistemu so strukture vlog, ki svoje predstavnike motivirajo predvsem s pomočjo denarja, pri čemer so vsi navsezadnje odvisni od središčne komponente — od občinstva množičnih medijev, od porabnikov. Kolikor občinstvo ne bo pozorno do medijev, ne bo kupovalo, ne bo volilo, bo sistem zašel v težave in bo morda razpadel.

S stališča komunikacijskega sistema je idealna taka vsebina, ki bo pritegovala pozornost občinstva vseh ravni (predvsem z najnižjim okusom) in ga silila, da bo kupovalo blago (predvsem senzacionalne zgodbe, vulgarne melodrame, nasilje in seks). Ta »zabavna« vsebina pa naj bi bila hkrati v dovolj veliki meri v skladu z moralnimi normami in standardi okusa, da bi ne izzivala neugodnih akcij regulacijskih, zakonodajnih komponent ali napadov kritike. Funkcija vsebine za občinstvo z nizkim okusom je v tem, da obdrži finančno ravnotežje globoko institucionaliziranega družbenega sistema, ki je trdno povezan s celotno ameriško ekonomsko stavbo. Možne spremembe v sferi vsebine bodo nastajale le zaradi tega, da se bo obdržalo ravnotežje sistema.²

Vsebinska in simbolna struktura množičnih medijev mora tedaj biti taka, da vzdržuje ravnotežje sistema meščanske demokracije (politični ekvilibrij: Keyevo ravnotežje med vlado in javnim mnenjem) in da ohranja vrednostni sistem (ravnotežje vrednostnih norm, homogenizirana kultura). Vse to je opredeljeno z ohranjanjem prosperitete ekonomskega sistema (finančni ekvilibrij), ki je odvisen od nakupa in potrošnje množičnega občinstva (s srednjim in nizkim okusom), pri čemer bi rušenje tega razmerja povzročilo dezintegracijo ekonomskega sistema.

Morda je v De Fleurovem kritičnem modelu vendarle nekoliko zapostavljen sistem interakcije med javnostjo in vlado, ki ga omogoča politični pluralizem meščanske demokracije. Mehanizem izražanja političnega javnega mnenja odpira možnosti za integracijo kritične javnosti in za vnašanje deviantnih elementov pozitivnega feedbacka v sistem. V svojih institucionalnih oblikah pa tudi omejuje moč političnih in državnih središč.

Podoben zaprt ravnotežni komunikacijski model ima sovjetski državno-partijski komunikacijski sistem; v svoji stalinistični deformaciji je bil celo najpomembnejši člen državno-birokratskega socializma. Značilna za tak model je hermetična zaprtost komunikacijskega omrežja (država tehnično in administrativno preprečuje vdor tujih idej, informacij in vrednot). Komunikacijski obtok v sistemu je sklenjen in služi za enosmerno direktivno razširjanje agitpropovsko konservirane ideologije ter socialistično-realistične kulture (centraliziran in poenoten tisk, omrežje javnih radijskih zvočnikov, množični pohodi stotisočev poklicnih propagandistov). Dvosmernost komunikacijskega sistema je vzpostavljena le toliko, da služi nekatere tokovom pseudo-feedbacka ali negativnega feedbacka.

Ves komunikacijski sistem ima samo eno funkcijo: ohranjanje političnega ravnotežja in dušenje deviantnosti. Z drugimi besedami. komunikacijski sistem je dejavnik krepitve politične države, planiranega in centraliziranega gospodarstva ter ideološke homogenizacije. Ker državni socializem ne priznava družbenih konfliktov, protislovij

² De Fleur Melvin, *Theories of Mass Communication*, David McKay Comp. Inc., New York, 1966, str. 145—158.

in strukturiranosti interesov, komunikacijski sistem tudi ne izraža mnenjskega pluralizma, alternativnih koncepcij in raznolikosti estetskih tokov. Njegova funkcija je, da duši ideološke, socialne in kulturne deviantne pritiske. Finančno ravnotežje ni pomembno, zakaj komunikacijski sistem ne temelji na medsebojni odvisnosti medijev in občinstva ter na komercialnem dobičku (zgube krije država), pač pa na načelu državnega širjenja socialističnih idej.

Ta komunikacijski sistem je v skrajni obliki ugotovljiv le v nekaterih tipih socializma in v nekaterih specifičnih zgodovinskih položajih. Zaprtost in togost takega sistema ponavadi nakopičita notranja protislovja, ki so imanentna tudi socialistični družbi. Diferenciacija v družbenoekonomski sferi, prav tako pa tudi v družbeni zavesti, nerazrešeni konflikti, deviantni pritiski priženejo sistem v tako napetostno stanje, da mora v starem morfostatičnem okviru dopustiti tudi mesto morfogenetičnim procesom. Simptomi tega so razne »pomladi« in »odtajanja« v sovjetskem socializmu, ki poživljajo komunikacijske obtoke, dopuščajo nekatere tokove pozitivnega feedbacka, rahlo odpirajo »vrata« zunanjemu svetu in togo mehanično vzpostavljanje ravnovesja nadomeščajo s fleksibilnejšimi homeostatičnimi uravnavanji. Sistem se začne zavedati dejstva, da ga od kapitalistične družbe ne more ločevati le državlastniško načelo (v nasprotju z zasebnolastniškim) in da uvajanje »brezrazredne« družbe še ne pomeni uresničevanja demokratičnega participativnega socializma.

Tudi varianta »večstranskega« sistema v deželah ljudskih demokracij, ki naj bi uvažal politični pluralizem neantagonistične narave s policentrično strukturo in mehanizmom javnega mnenja, ostaja v bistvu sistem državno-partijskega socializma.³ V redkih zgodovinskih obdobjih uspe zaživeti politično-komunikacijski pluralizem: tedaj komunikacijski prostor napolnijo razmeroma avtohtoni in diferencirani glasovi raznih avtonomnih središč ter s tokom novih, inovacijskih, deviantnih informacij oživijo zaprte sklerotične obtoke.

Komunikacijski sistem samoupravnega socializma, kakršnega razvijamo v naši državi, je nastal po zgledih sovjetskega državno-partijskega modela. Zaradi potreb revolucionarnega socializma so ga sestavljale centralistično-štabsko organizirane agitpropovske komisije, podkomisije in enote novinarskih kolektivov. Prenosno funkcijo propagiranja sklepov, resolucij in akcij državno-partijskih forumov je ta sistem opravljal dokaj togo — v okviru svoje moralno-politične vloge, da vzgaja in aktivira strukture socialističnega javnega mnenja. Vzratni tok je imel lastnost negativnega feedbacka in ni prinašal bistvenih novin v vrednostni sistem komunikacijske vsebine. Kritični toni niso bili izključeni, vendar je bila njihova funkcija homeostatična (uravnavanje deviantnih pritiskov).

³ Wiatr J. Jerzy, Vprašanje pluralizma v poljskem političnem sistemu, Socijalizam, 966, številka 2, str. 218.

Sistem ni bil nikoli povsem hermetično zaprt; fleksibilnejšo politiko je zahtevala široka ljudska koncepcija narodnoosvobodilne borbe. Hermetičnost pa je bistveno začela popuščati ob spopadu z informbirojem, zlasti pa po izključitvi iz vzhodne stalinističnoortodoksne sfere. Komunikacijski kanali so se začeli odpirati Evropi in drugemu svetu in nove ideje (čeprav presejane po selekcijskem sistemu »vratarstva« in avtocenzure) so začele oživljati socialistično misel in jo siliti k ustvarjalnosti. Sistem agitpropovskega usmerjanja je začel zamirati; pritiskali in izrivali so ga elementi samoupravljanja na področjih publicistike, novinarstva in založništva. Kakor je bilo razmeroma lahko formalno vzpostaviti samoupravne odnose v založniških organizacijah, pa seveda ni bilo moč izriniti dogme in avtocenzure iz zavesti publicističnih ustvarjalcev.

V kasnejšem razvoju jugoslovanskega komunikacijskega sistema vidimo globoka notranja protislovja. V okviru državnopartijskega modela se formalno vzpostavljajo samoupravni odnosi, v zavesti pa se ohranjajo agitpropovski klišeji. Komunikacijski sistem le fragmentarno vzpostavlja dvosmernost in pozitivni feedback; deviantni tokovi prodrejo v specializirane revije, redko pa sežejo v množična javna komunikacijska glasila. Tudi tok kritičnega javnega mnenja ostaja v latentnih možnostih bivanja; če se včasih prebije v javnost, se jim to ponavadi posreči mimo institucionaliziranih komunikacijskih sredstev.

Množična komunikacijska sredstva vendarle spreminjajo svojo fiziognomijo, se odmikajo od sovjetskih časopisnih obrazcev in se približujejo evropskemu pojmu množičnega informativnega tiska z mnenjskim razponom. Vzpostavlja se odnos medsebojne odvisnosti občinstva in medija. Politična glasila ne zadoščajo več potrebam občinstva; spodrivajo jih množične izdaje večernikov, tednikov in zabavnih revij. Komunikacijski sistem uveljavlja načelo finančnega »ekvilibrija«; odpoveduje se dotacijam in s komercialno uspešnimi listi poravnava zgube političnih glasil. Vdor komercializma prinaša poplavo vsebine za občinstvo z nizkim okusom. Tako se ob porajanju samoupravnega komunikacijskega modela uveljavljajo tudi primese državno-partijskega in demokratično-komercialnega komunikacijskega modela; samoupravni elementi (zlasti nerazviti) včasih komaj presežejo to hibridno strukturo.

III

Doslej smo skušali opazovati komunikacijske tokove v okviru socialnokulturnih sistemov, ki kažejo v svoji empirični pojavnosti močne elemente morfostaze. Novejše systemske analize vendarle predlagajo, da družbene sisteme preiskujemo z bolj dinamičnimi merili, ki bi upoštevala protislovno in kompleksno naravo socialnokulturnih sistemov. Kompleksni adaptivni systemski model naj bi zato bolj primerno ponazoril to, kar spoznavamo ob empiričnem opazovanju dinamične narave družb.

Tak socialnokulturni sistem z veliko adaptivno zmožnostjo in integracijo seveda ne bi bil brez ohranjujočih stabilnih elementov. Vseboval naj bi optimalno raven tako stabilnosti kot fleksibilnosti. Relativno stabilnost naj bi uveljavljale socialnopsihološke osnove medsebojnih odnosov in kulturnih pomenov ter vrednostnih hierarhij, ki združujejo člane skupin v isti pogovorni univerzum (izkustveni svet). Hkrati pa naj bi sistem temeljil na fleksibilnosti strukturalnih odnosov (naj bi bil razmeroma brez ovir, ki bi zavirale spreminjanje); ti odnosi bi vsebovali neko nagnjenje k reorganizaciji obstoječe institucionalne strukture. Kot pravi Buckley, je glavna lastnost kompleksnega adaptivnega sistema njegova sposobnost, da obstaja ali se razvija s pomočjo spreminjanja svoje strukture, ki jo včasih spremeni prav do temeljev.⁴

Če se osredotočimo samo na tiste lastnosti modela, ki so v neposredni zvezi s komunikacijskim sistemom, lahko rečemo, da bi moral kompleksni adaptacijski proces predvsem vsebovati tele prvine:

1. *Odprtost*, ki bi bila pogoj za neprestano uvajanje »različnosti« v sistem. Viri dovajanja raznolikosti v sistem so lahko tako zunanji kakor tudi tisti, ki jih aktivno poraja dana struktura sama. Narava virov je v svojem bistvu deviantna, saj pomeni odmik od ustaljenih norm in vrednot; lahko je seveda tudi patogena, kar je nujno zlo vsake odprtosti. Končni učinek svežega dotoka je vendarle v tem, da bogati in poživlja količino skupno rabljenih informacij in sistem skupnih pomenov ter simbolov. Tako se poleg običajnega registriranja fizičnega in socialnega okolja kopčijo tudi inovacije, alternative, naključne in nenaključne deviacije ter raznovrstne socialne in kulturne diferenciacije.

2. *Popolno dvosmerno komunikacijsko omrežje*, ki sega v vse dele sistema in zagotavlja primerne zveze med sestavinami. Tu ne mislimo le na učinkovit institucionalni tok informacij (medosebni in množični komunikacijski stiki), marveč prav tako na institucionaliziran sistem vzratnega toka (različne feedback zanke), ki bi zagotavljal interakcijski obtok. Komunikacijsko omrežje s svojimi informacijskimi tokovi bi tako prevajalo tudi napetosti, intencije, pričakovanja in deviantnosti. Informacijski kanali se ne bi pojavljali le kot transmisije institucionalne informacije in aktivnosti, marveč prav tako kot prevodniki socialnih pritiskov; tako bi opravljali tudi vlogo soočanja alternativ in razreševanja konfliktnih situacij.

3. *Selektivnost*, tj. sposobnost občutljivega zaznavanja vseh raznolikosti in diferenciranosti zunanjega okolja, pa tudi notranjih stanj. To pomeni tudi sposobnost izbiranja v tej raznolikosti, ki se nam kaže kot nedoločenost, dvoumnost ali konflikt, sposobnost razvrščanja in filtriranja v intraindividualni in interpersonalni izmenjavi. Odprtost ni mehanično sprejemanje informacij, ampak izbirno in ustvarjalno absorbiranje (adaptiranje) oziroma pobuda za lastno

⁴ Buckley Walter, prav tam, str. 206.

ustvarjalnost. Sistem razvija mehanizme za ohranjanje pomenov, simbolnih sistemov in informacij, ki jih je že preskusil in ovrednotil, pri tem pa ostaja odprt za sprejemanje inovacij, ki bodo v novem selekcijskem procesu postale sestavni del vrednostnega sistema. Selektivnost ni identična s sistemom informacijskih »vratarjev« (gatekeepers), ki stojijo ali pri izviri informacij ali v redakcijah, marveč je njihova negacija.

Naštete značilnosti dinamičnega komunikacijskega procesa ne izčrpavajo vseh dejavnikov, ki naj bi ta proces omogočali. Zavestno smo opustili razpravljanje o razmerju med komunikacijo in distribucijo politične moči (ker to zahteva posebno razpravo). Poleg tega je tudi očitno, da tak dinamičen komunikacijski proces poteka v okoliščinah dialektične protislovnosti spopadanja morfostatičnih in morfo-genetičnih elementov ne glede na to, v kakšni obliki se pojavljajo (etatizem — samoupravnost, birokratizem — participativnost, dogmatizem — heterodoksnost). Na ta način moramo tudi prevrednotiti funkcionalistično koncepcijo konsenza in v mnenjski proces uvesti dialektiko nenehnega prehajanja disenza v konsenz (in narobe).

IV

Komunikacijske sisteme lahko razločujemo glede na stopnjo razvitosti. Razvitost opredeljuje celoten splet različnih dejavnikov, ki so med seboj soodvisni. Med glavnimi determinantami razvoja nekega sistema so vsekakor demografski, ekonomski in kulturni dejavniki. Soodvisni dejavniki pa so oblike družbene ureditve in stopnja politične demokratizacije v deželi, nacionalne specifičnosti, mednarodni položaj dežele in drugi dejavniki. Vsi ti vplivajo na obliko in stopnjo demokratizacije komunikacijskega sistema.

Ti »zunanji« dejavniki so tudi determinante razvitosti »notranjih« oblik komunikacijskega sistema: odprtosti, dvosmernosti toka in razvitosti feedback zank, selektivnosti, diferenciranosti vsebine, stopnje empatičnosti, učinkovitosti komunikacijskega toka ob čim manjši entropiji, inovacijskih in adaptacijskih sposobnosti ter podobno.

Glede na temeljne determinante razvoja nekega sistema (demografske, ekonomske, kulturne in druge) razločujemo različne razvojne tipe sistemov. Če uporabimo kontinuum komunikacijske razvitosti, potem bo na eni strani kontinuuma najnižji razvojni tip, v katerem bodo prevladovala demografske in ekonomske determinante, ki bodo kazale na odvisnost od ekonomske razvitosti področja in njeno korelacijo z razširjenostjo medijev ter komunikacijsko sposobnostjo občinstva. Kulturni in socialnopolitični dejavniki bodo sicer učinkovali, vendar v omejenem obsegu (tip zaostalega, »ruralnega« množičnokomunikacijskega sistema). Na drugi strani kontinuuma pa bomo imeli razviti komunikacijski sistem, kjer bodo prevladovala kulturne in socialnopolitične determinante, medtem ko bosta eko-

nomski in demografski dejavnik zgubljala na svoji dominantni moči (tip razvitega, »urbaniziranega« množičnokomunikacijskega sistema). Vmesni tipi so različne prehodne stopnje ali kombinacije nerazvitega in razvitega sistema.

Razvitost ne zadeva le komunikacijskega sistema v celoti, ampak tudi in predvsem njegove strukturalne dele. V okviru vsakega komunikacijskega sistema lahko raziskujemo problem razvojnega neravnovesja med proizvodjalnimi in sprejemnimi človeškimi in tehničnimi sistemi. Tako očitno razvojno neravnovesje zasledimo tudi v okviru globalnega komunikacijskega sistema, na primer jugoslovanskega, kjer imamo posamezne nacionalne komunikacijske (pod)sisteme, ki so relativno avtohtoni, vendar so na različni stopnji razvoja in imajo različno kulturno tradicijo. Tudi v okviru posameznih nacionalnih (pod)sistemov zasledimo regionalne stopnje razvitosti. (Najbolj očitni disproporci jugoslovanskega komunikacijskega sistema so nerazviti tehniški proizvodjalni sistemi, pa relativno razvito množično občinstvo, kar velja zlasti za Slovenijo, Hrvaško in del Srbije; v nekaterih republikah in predelih pa naglo razvijajo proizvodjalne sisteme, medtem ko izobrazbena in kulturna struktura občinstva znatno zaostaja.)

Omenili smo že hipotezo, da na razvitost komunikacijskega sistema tem bolj vplivajo kulturni, politični, nacionalni in drugi dejavniki sfere družbene zavesti, čim bolj je neki sistem razvit, diferenciran in strukturiran (demografski in ekonomski dejavniki zgubljajo na dominantnosti). V razvitih družbah sta tehniški proizvodjalni in sprejemni podsistem ponavadi visoko razvita (kompleksno omrežje RTV postaj; velika razširjenost dnevnega tiska, zadovoljene potrebe po radijskih in televizijskih sprejemnikih itd.).

Razvite družbe imajo tudi drugačno razmerje med množičnim in medosebnim komuniciranjem: komunicirale bodo pretežno prek množičnih medijev, manj pa prek medosebnih stikov (tip »urbaniziranega« sistema komunikacij). Manj razvite družbe ali predeli bodo ohranjali tradicionalne oblike medosebnih stikov, medtem ko bodo od množičnih medijev v tako ruralno sredino prodrli predvsem radio in tedniki (»ruralni« tip komunikacij).

Razvite družbe imajo »notranje« bolj strukturiran, diferenciran in vsebinsko bogat sistem komunikacij. Čim širši je izbor problemov, ki jih neki sistem komunicira, čim bolj artikulira potrebe, interese in mnenja različnih skupin javnosti, tem bolj je sistem tudi sposoben, da vgrajuje skupne pomene, ki opravljajo integrativno funkcijo. Posameznike, organizacije in družbe lahko ocenjujemo po njihovi sposobnosti, da prenašajo in sprejemajo raznolike (kvaliteta, ne pa količina!) informacije, ki izražajo visoko strukturirano in diferencirano mnenjsko strukturo družbe. Komunikacijski proces je tem učinkovitejši, čim bolj je empatičen in čim manj je entropičen.

Med »notranje« lastnosti razvitega komunikacijskega sistema sodijo tudi odprtost, dvosmernost toka in selektivnost — dejavniki,

ki smo jih že obširneje navajali kot determinante in indikatorje razvojnega spreminjanja komunikacijskega sistema. Ti razvojni dejavniki v nekem komunikacijskem sistemu vse bolj prevladujejo, čimbolj je ta sistem razvit in strukturiran.

V okviru globalnega komunikacijskega sistema lahko zasledimo različne stopnje razvitosti glede na omenjene dominantne dejavnike. Tako diferenciacijo lahko empirično ugotovimo tudi v okviru jugoslovanskega komunikacijskega prostora. Ta se kaže v različni stopnji razvitosti posameznih nacionalnih komunikacijskih sistemov (pri čemer močno vpliva tudi različna politična, ekonomska in kulturna tradicija), do diferenciacije pa prihaja tudi znotraj posameznih nacionalnih sistemov (pokrajinske in regionalne razlike). Lahko govorimo o različni stopnji odprtosti, dvosmernosti, selektivnosti, diferenciranosti in adaptivnosti in ustvarjalnosti komunikacijskih (pod)sistemov.

Odprtost oziroma neodprtost je ena izmed bistvenih lastnosti komunikacijskega sistema nekega naroda. Odprtost naroda lahko pomeni pozitivno možnost za vključevanje v tokove evropske in svetovne miselnosti, možnost za ustvarjalno oplajanje v vseh sferah družbenega življenja — ali pa mu pomeni ogrožanje samobitnosti. Zaradi odprtosti segajo v komunikacijski prostor najrazličnejši vplivi, tudi patogeni, ki skupaj učinkujejo v komunikacijskem prostoru. Učinka teh tokov ne gre niti podcenjevati niti precenjevati. Vplivnost je odvisna od samobitnosti, dinamičnosti, adaptivnosti in ustvarjalnosti družbe in njenega komunikacijskega sistema.

V času svetovnega komuniciranja in svetovnih komunikacijskih sistemov noben kulturnopolitični prostor ne more biti hermetično zaprt. Če bi bil, potem bi sam sebe obsodil na zaostajanje v razvoju (na propadanje). Interkulturno komuniciranje se razvija ne le med narodi v okviru državnih meja, marveč sega tudi prek meja. Državne meje danes niso prepreka kompleksnemu, svetovnemu informacijskemu toku, ki vedno bolj povezuje avtohtone sestavne dele svetovnega komunikacijskega sistema.

Vse bolj pomembno postaja, da posamezni komunikacijski sistemi globalnih družb razvijajo takšno diferenciranost in strukturiranost, kakršna je značilna za razvitejše družbe. To pomeni, da razvijajo odzivno dvosmerno omrežje s fleksibilnimi vzratnimi zvezami, veliko selektivnostjo in odprtostjo. Tako omrežje predpostavlja komunikacijski policentrizem, ki zagotavlja dinamično in adaptivno razvojno spreminjanje komunikacijskega sistema. Razumljivo je, da je strukturiran komunikacijski sistem sam po sebi izredno pomembna determinanta razvoja celotnega socialnokulturnega sistema.

Urbanski sistem in policentrični razvoj Slovenije

1. UVOD

1. Vloga urbarskega naselja v razvoju družbe in prostora

O vzrokih in posledicah razvoja urbanskih naselij (v nadaljevanju: mest) je napisanih mnogo razprav. Uvodoma želim osvežiti le nekaj najpomembnejših misli o tem.

Mesto ima družbeno in fizično — prostorsko razsežnost. Precej fizičnih značilnosti mesta je mogoče izraziti s kvantitetnimi kazalci. Težavneje pa je meriti družbene pojave in učinke, zato mnogo »dejev« o mestih opisujejo brez natančnejših kvantifikacij.

Če izhajamo iz naravnega prostora kot celote, se mesto pojavlja kot tehnična aglomeracija prebivališč, delovnih prostorov in zveznih oziroma transportnih naprav. Mesto ima torej posebno tehnično organizacijo v primerjavi z okoliškim prostorom. Pojem mesto se je zgodovinsko razvil za razlikovanje med večjimi in manjšimi naselji. Danes uporabljajo pri analizah geografskega prostora termina: naselje in mestno (urbansko) naselje. Mesto je torej naselje posebne vrste.

Naselje uvrščamo med mestna naselja oziroma mesta, če izpolnjuje določene pogoje glede števila prebivalstva, manjša mesta pa tudi, če izpolnjujejo pogoje glede števila neagrarnih delovnih mest, to je števila zaposlenih v dejavnostih, značilnih za mesta. Kriterijev za razmejitev je več. V mednarodnih pregledih je v rabi census 2000 ali 5000 prebivalcev za spodnjo mejo urbarskega naselja.

Ne srečujemo pa se samo z mestom kot posamičnim naseljem, temveč velikokrat tudi s tako imenovanimi mestnimi regijami ali urbaniziranimi conami. To je skupina fizično ločenih naselij, ki pa so vendarle razmeroma blizu drugo drugemu, tako da so mogoči tesni medsebojni stiki prebivalstva in dejavnosti; torej stiki z vidika delovnih mest in z vidika oskrbe. Praviloma je položaj takšen na tako imenovanih »razvojnih območjih« in seveda tam, kjer je razvita osebna motorizacija. Če ima v taki skupini katero izmed naselij očitno vodilno vlogo, ima mestna regija svoje središče, svojo metropolo; nekateri imenujejo tako regijo metropolitansko območje.

Družbena razsežnost mesta odseva v načinu življenja ljudi: tako v načinu dela proizvajalcev kot v vedenju potrošnikov. Govorimo o urbaniziranem prebivalstvu v nasprotju z neurbaniziranim oziroma ruralnim prebivalstvom. Ugotavljajo, da se zboljšanjem življenjske ravni in večjo prostorsko mobilnostjo prebivalstva razlika med obema socialnima tipoma prebivalstva zmanjšuje.

Ker mnogi med zaposlenimi ne prebivajo v kraju zaposlitve, temveč prihajajo na delo iz sosednjih naselij, rabijo mestne naprave in mestne storitve tudi prebivalec okolice. »Zmogljivost« mesta, merjena s številom prebivalcev, je torej večja, kot pa je število prebivalcev, ki stanujejo v mestu. Zato prištevajo nekateri k številu prebivalcev, ki v mestu stanujejo, še dnevne delovne migrante s pripadajočimi družinami in tako število prebivalstva označujejo kot populacijski potencial mesta. To dodatno prebivalstvo štejejo tudi med urbanizirano prebivalstvo, kar je logično, če definiramo urbanizirano prebivalstvo po življenjskih navadah prebivalcev in ne po lokaciji prebivališča.

S stališča ekonomije (kot posebnega področja v sklopu celotnih družbenih odnosov in značilnosti) je razvijanje naselja, torej tudi prehod iz navadnega naselja v mestno, pogoj, da se dosežejo mnogi koristni učinki, ki jih brez razvoja mest ne bi mogli uresničiti. Že zgodovinsko dejstvo nastajanja mest samo priča o tem, da je razvoj proizvodnih sil povezan s to specifično družbeno-tehnično tvorbo, čeravno je res, da vsa mesta niso nastala iz ekonomskih pobud.

Kot povsod pri gospodarskih odločitvah je tudi pri razvijanju mesta odločilno razmere med naložbami in učinki ali med stroški in donosom. Praktično dela take račune vsak posameznik (potrošnik) in vsaka delovna organizacija, kadar se odloča za lokacijo prebivališča oziroma za lokacijo delovnega prostora. Teoretično pa je mogoče vse te parcialne račune združiti na višji ravni, to je na ravni vseh »uporabnikov« mesta.

Sodijo, da mesto privablja ali zadržuje delovne prostore in prebivalstvo (gospodinjstva) zaradi mnogih tehnično-organizacijskih prednosti, ki nastajajo spričo prostorske koncentracije, zlasti prostorskega kopičenja delovnih mest in vsega dodatnega, kar spada k delovnim mestom. V mestih gradijo mnogo objektov javnega pomena, objektov, ki so sorazmerno ceneni in izvedljivi samo zaradi večjega števila uporabnikov, zaradi večjega števila financerjev. Koristne učinke, ki jih prinašajo takšni javni oziroma skupni mestni objekti (infrastruktura), imenujejo eksterno mestno ekonomijo.

Poleg odnosa koncentracija — dekoncentracija ali mesto — vas pa so še interakcije med mesti. Ekonomski vidik teh interakcij je v vsakdanji praksi še najbolj nejasen. Osnovna misel pa je tale: čisti gospodarski učinki (to je po odbitku naložb) mest so različni; kako zagotoviti, da bodo čim boljši? Ali ista misel z razvojnega vidika: katera (med obstoječimi) mesta razvijati in kako jih razvijati, da bo razvoj celotne družbe čim hitrejši in čim cenejši? Zlasti je

to vprašanje pereče pri večjih mestih, ki so nenavadno draga; toda laže je ugotavljati stroške (zato so tudi v ospredju razprav), težavneje pa učinke. Po svetu so izdelali če nekaj približnih računov, ki kažejo, da se stroški za mestno infrastrukturo povečujejo per capita, kadar se mesto širi čez določene populacijske zmogljivosti. To je tudi razlog za svarila, naj se rast velikih mest zaustavi, da ne bi postala »krvaveče rane nacije«; a ne samo v ekonomskem, temveč tudi v sociološkem pogledu. Prav ob takih pozivih navadno manjkajo kompleksni računi, ki so potrebni za morebitne intervencije.

1. Bistvo urbanskega sistema

Značilnosti mesta so tudi tako imenovane mestne funkcije; to so dejavnosti, ki so locirane samo v mestih, rabijo pa večjemu številu prebivalstva v mestih in zunaj njih. Posebno ime za te dejavnosti je: oskrba. Oskrba se razlikuje glede na število prebivalcev, ki mu je namenjena. Tako imenovana osnovna oskrba je namenjena praktično za vse prebivalstvo, višje oskrbovalne funkcije pa rabijo samo določenemu (večjemu ali manjšemu) deležu prebivalstva. Prav od te značilnosti je odvisna širša prostorska razmestitev različnih oskrbovalnih dejavnosti. Osnovna oskrba je razmeščena v prostoru enakomerno, to je, nekako v sorazmerju s številom prebivalstva, oskrba višje vrste pa je razporejena v manjšem številu središč.

Razlog za te razlike v razmestitvi je interna ekonomija teh dejavnosti. Prevelika prostorska delitev določenih dejavnosti bi bila negospodarna oziroma manj gospodarna kot pa koncentracija sredstev in ljudi na manjšem številu točk. Dejavniki interne ekonomije (ki so posredno dejavniki lokacijskih odločitev) so pri različnih dejavnostih različni, izvirajo pa predvsem iz števila potrošnikov za določene vrste storitev in iz tehnično-organizacijskih vidikov dela, ki proizvaja določeno uporabno vrednost.

Matematično logična prostorska razmestitev oskrbe je taka, da se izbere osrednje naselje družbe (navadno je tako naselje zgodovinsko pogojeno), ki ima vse oskrbovalne funkcije. Funkcije nižje vrste pa se »dodelujejo« še drugim naseljem oziroma sekundarnim, terciarnim ali celo kvartarnim središčem.

Dobra stran prostorske »redkosti« pri oskrbi višje vrste je v njeni interni ekonomiji, slaba stran pa v nepravilnosti do uporabnikov storitev. Bolj oddaljeni uporabniki so ekonomsko in tudi drugače bolj prizadeti. Ta »diskriminacijski« učinek ne vpliva samo na to, da so bolj oddaljeni uporabniki funkcij višje vrste bolj redki, ampak povzroča tudi, da so med temi uporabniki lahko le ekonomsko močnejši subjekti.

Bistvo urbanskega sistema je torej v delitvi funkcij višje vrste in v odmerjanju vplivnih radiusov teh funkcij. Prizadetost uporabnikov se meri s porabo časa, s potnimi stroški in tudi z neekonomskimi merili. Med interno ekonomijo oskrbovalnih dejavnosti in območjem vpliva je treba poiskati kompromisno rešitev.

Urbanski sistem ima torej dve analitični izhodišči. Mikroizhodišče je posamezno mesto, mestna ekonomija in vloga središča v njegovem zaledju. Makroizhodišče pa je prostorska razmestitev pomembnejših oskrbovalnih funkcij v vseh središčih in združena ekonomija vseh mest v sistemu, to so skupni učinki na razvoj družbenih proizvodjalnih sil v danem prostoru.

2. DOSEDANJI RAZVOJ URBANIZACIJE IN URBANSKEGA SISTEMA

2. O Dinamika in dejavniki razvoja

Osnovni vzorec urbanskega sistema Slovenije je bil skrojen že v poznem srednjem veku in dvestoletni razvoj je le nekoliko spremenil položaj nekaterih vozelnih točk. Prvotno zasnovo, ki je temeljila na agrarno-obrtniških pogojih gibanja izdelkov v prostoru, je dandanes v naših »centrih« neagrarnih zaposlitev — teh je 185 — še vedno čutiti.

Glavne spremembe v srednjeveškem naselbinskem sistemu je povzročil nekako pred 100 leti razvoj železnice ter spremljajoča jo industrializacija, ki je pospešila razvoj Ljubljane, Kranja, Maribora, Trbovelj, Jesenic, Štor, Mežice, Ruš, Kočevja, Novega mesta itd. Druga faza teh sprememb pa je napočila po zadnji vojni. Sedanji prostorski vzorec urbanskih naselij ima svoje korenine precej daleč v preteklosti, spremembe v njem pa je povzročila predvsem industrija (oziroma delovna mesta v industriji), le izjemoma turizem in upravne funkcije.

V zadnjih 100 letih so početverila svoje prebivalstvo tri največja mesta v naši republiki, Ljubljana, Maribor in Celje. V obdobju 1953 do 1961 (med zadnjima dvema popisoma prebivalstva) je 12 največjih mest, tj. z več kot 10.000 prebivalci, zaobjelo kar 58 % vse množine povečanja števila prebivalstva v že omenjenih 158 centrih, pri tem je prišlo na Ljubljano in Maribor 37 %. Kljub temu je bila poprečna stopnja rasti teh dveh največjih mest rahlo pod poprečjem. Navajamo pregled poprečnih letnih stopenj rasti v omenjenem obdobju po kategorijah naselij glede na populacijski potencial:

Kategorija	Poprečna letna stopnja rasti	Št. centrov
nad 20.000	2,4	5
10.000 do 20.000	3,1	7
5.000 do 10.000	3,7	14
3.500 do 5.000	2,5	19
3.000 do 3.500	3,1	11
2.000 do 3.000	2,2	19
1.500 do 2.000	2,1	11
1.000 do 1.500	2,5	25
750 do 1.000	1,4	17
500 do 750	1,4	30

Vir: »Sodobni trendi urbanizacije v Sloveniji«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana, 1961, str. 14.

Kot vidimo, je bila največja dinamika v kategoriji naselij s populacijskim potencialom med 5 in 10.000 prebivalci, toda predvsem zaradi hitre rasti Velenja, ki je bilo v tej kategoriji. Druga središča v tej kategoriji pa niso pokazala nič višje stopnje rasti kot naslednja višja kategorija, to je 3,1 %. Mesta s populacijskim potencialom od 5 do 20.000 so imela tedaj edina nadpovprečno možno stopnjo rasti. Znotraj kategorij, torej po posameznih središčih, so bile razlike v stopnji rasti razmeroma majhne. Večje so bile te razlike le pri manjših središčih, zlasti pri središčih s populacijskim potencialom pod 2000. Pri teh so ponekod zaznamovali povečanje, drugod stagnacijo ali celo upadanje populacijskega potenciala.

Na splošno lahko trdimo, da je bilo povečanje 75 središč s populacijskim potencialom nad 2000 prebivalcev zelo stabilno. Po izjavi geografa dr. Kokoleta je ta pojav v našem razvoju presenetljiv, saj v drugih evropskih državah celo večja mesta, to je mesta, ki imajo do 20.000 prebivalcev, povečini stagnirajo.

Natančnejših analiz o tej vrsti razvoja v zadnjih letih nimamo. Prikazali bomo populacijski razvoj desetih današnjih največjih mest v Sloveniji; to gibanje se seveda lahko razlikuje od rasti populacijskega potenciala, ki je z ekonomskega vidika zanimivejša.

— število prebivalcev

Mesto	1953	1970	1953—1970	
			absolut. poveč.	popr. letna stop. v %
Ljubljana	138.000	214.000	76.000	2,6
Maribor	83.000	116.000	33.000	2,0
Celje	23.000	34.000	11.000	2,4
Kranj	17.000	26.800	9.000	2,4
Jesenice	13.200	17.000	3.800	1,5
Trbovlje	14.600	16.500	1.900	0,7
Koper	7.400	16.100	8.700	4,7
Velenje-Šoštanj	5.000	14.000	9.000	6,3
Nova Gorica	6.300	12.400	6.100	4,8
Novo mesto	6.500	11.800	5.300	3,6

Vir: »Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1970«, VI. zvezek Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1970.

V istem obdobju se je število prebivalstva v SR Sloveniji povečalo za okrog 219.000. Našteti 10 mest je absorbiralo 75 % tega povečanja, kar pomeni, da je bila časovna marginalna urbanizacija razmeroma močna. Največji delež je imela Ljubljana, to je 35 % celotnega prirastka prebivalstva v Sloveniji.

Glavne zanimivosti prikazanega razvoja so tele:

— v družbo »srednjih« mest SR Slovenije, to je z nad 10.000 prebivalci, so se vključila štiri nova mesta (Koper, Nova Gorica, Velenje-Šoštanj, Novo mesto), ki so imela v skupini desetih mest najmočnejšo stopnjo rasti;

— stopnja rasti Jesenic in Trbovelj je bila zelo nizka, če upoštevamo, da se je število prebivalstva Slovenije povečevalo za povprečno 0,8 % na leto;

— Ljubljana in Maribor sta glede števila prebivalstva še vedno daleč pred »srednjim« razredom mest, toda hitrost populacijskega razvoja Maribora zaostaja za Ljubljano.

Populacijska krepitev naselij je povzročila tudi nov pojav, to je oblikovanje mestnih regij. Najizrazitejše so doslej mestne regije Ljubljane, Maribora, Celja, Kranja in Kopra, to so regije, ki imajo vsaj nekaj notranje mobilnosti delovne sile in kapitala ter določeno strukturo terciarne ekonomike. Nekaj takšnih regij pa je v zasnovi, toda njihovo hitrejše oblikovanje zavira to, da nimajo močnejšega osrednjega naselja.

Mestne regije so se večidel izoblikovale v osrednjem delu Slovenije; znan je tako imenovani urbanizacijski koridor, ki se prične pri Jesenicah in se razprostira prek Ljubljane in Celja do Maribora. Na tem območju so se izoblikovale gravitacijsko precej polarizirane regije, ki pa nimajo tako močnih privlačnih sposobnosti, da bi pod svoj stimulativen vpliv prevzele tudi obrobna območja Slovenije. Poznamo posebne metode, s katerimi ugotavljajo privlačno moč oziroma vplivno območje osrednjih naselij. Izdelali so račune, ki kažejo polmer mestnih regij, ki so se doslej bolj ali manj izrazito oblikovale v Sloveniji.

	Polmer polarizirane cone v km	Število prebivalstva v regiji (v 000)
Koper-Izola-Piran	11,8	50
Nova Gorica	7,6	18
Postojna	5,2	9
Celje	5,8	11
Novo mesto	8,3	22
Krško	7,0	16
Jesenice	9,3	29
Ljubljana	20,6	265
Kranj	11,8	50
Trbovlje-Zagorje-Hrastnik	12,7	61
Celje	10,9	58
Ravne	6,8	6
Maribor	19,6	199
Murska Sobota	12,2	51
Skupaj		845

Vir: »Urbani sistem SR Slovenije, izhodišče in osnutek«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana, okt. 1970, str. 20.

Vidimo, da v naših mestnih regijah, od katerih nekatere šele nastajajo, živi slaba polovica prebivalstva Slovenije. Število prebi-

valstva v vplivnem območju določenega središča je treba poznati, če hočemo oblikovati in dimenzionirati centralne funkcije, ki so odvisne — vsaj za ekonomsko orientacijo pri oblikovanju mestnih funkcij — od števila potencialnih porabnikov. Vidimo, da imata obe največji mesti v Sloveniji tudi najmočnejša vplivna območja, tj. po obsegu in po številu prebivalstva. (Račun polariziranih con ni bil narejen na temelju merjenja vpliva mestnih funkcij, temveč z vidika gostote naselitve.)

Nadaljnja značilnost v razvoju naših urbanskih naselij je to, da se sorazmerno počasi razvijajo. Demografski razvoj mest je odvisen od naravnega prirastka mestnega prebivalstva in od preselitev iz ruralnih naselij. Selitveni tok iz vasi v mesto je bil pri nas razmeroma šibak. Po ocenah je danes samo še 25 % agrarnega prebivalstva, v urbanskih naseljih pa živi le približno 40 % celotnega prebivalstva naše republike. Posledica tega je seveda močna dnevna delovna migracija, in kar je še pomembnejše v dolgoročnih prostorskih učinkih — razpršenost prebivališč tistega prebivalstva, ki se ne preživlja več z delom na zemlji ali v gozdu ali se s takim delom preživlja samo še delno. Pri tem tipu prebivalstva se je odnos do zemlje kot vira dohodka spremenil in to v škodo intenzivne proizvodne eksploatacije. Težko je a priori trditi, da je vzrok za to stanje pretežaven »vstop« v mesto zaradi pomanjkanja »primernih« stanovanj, ali pa nasprotno, tj., da za preselitve v mesto sploh ni bilo dovolj zanimanja. Ustrezni raziskavi, žal, v Sloveniji niso izvedli. Posledice takega razvoja so večstranske, ne nazadnje jih čutimo v kmetijski proizvodnji.

Nimamo torej le razmeroma velikega števila majhnih urbanskih naselij, tudi večina prebivalstva Slovenije živi v nekaj tisoč ruralnih naseljih. (Razpršenost poselitve Slovenije je najlepše videti iz letala!)

Da bi lažje pretehtali morebitne odločitve, ko bo treba v prihodnje vplivati na izrabo prostora v Sloveniji, se je treba seznaniti z vzroki dosedanjega razvoja.

Kot najmočnejši vzrok lahko navedemo industrializacijo, njen prostorski vzorec, zlasti v povojnem obdobju. Dejavniki razvoja in lokacije industrijskih podjetij so zato posredno tudi dejavniki naše urbanizacije. Za industrijo je značilno, da se je organizirala pretežno v majhnih obratih, le-ti pa so bili locirani v mnogih naseljih, v velikih in majhnih. Na tak razvoj je vplivala:

— težnja po čim hitrejši preobrazbi agrarne družbe v industrijsko, z omejenimi ambicijami glede kvalitete ekonomije; v okoliščinah agrarne prenaseljenosti, in sicer v večjem delu Slovenije, se je industrializacija podredila politiki zaposlitve tega ekonomskega presežka delovne sile;

— motorizacija in cestni transport ter (kasneje) sodobna cesta kot nov povezovalni agens in vse bolj pomemben lokacijski dejavnik;

- obstoječe gosto cestno omrežje;
- prostorsko razvejani energetske viri ter prenosno omrežje;
- tradicija obrtniške proizvodnje in male industrije v velikem številu nekdanjih oskrbovalnih središč;
- obstoječa naselbinska infrastruktura;
- relativno skopi surovinski viri in zato usmeritev v *predelovalno* industrijo, za katero je pomemben lokacijski dejavnik razpoložljiva delovna sila in obstoječa infrastruktura.

Kot drug pomemben vpliv smemo označiti pomanjkanje stanovanj za delovno silo (in vzdrževano prebivalstvo), ki se je zapostavljala v osrednjih naseljih.

Dirigirano razmeščanje razvijajočih se oskrbovalnih dejavnosti (v pogojih administrativno organiziranega gospodarstva) je imelo to posledico, da so se oskrbovalne funkcije približale prebivalstvu in se locirale v mnogoštevilnih majhnih oskrbovalnih središčih. Šele v zadnjem desetletju je prišlo bolj do veljave (zaradi sprememb v ekonomskem sistemu) načelo ekonomije in kot posledica tega večja koncentracija zmogljivosti za oskrbo v manj številnih središčih.

Skoraj dvajset let po vojni so pri nas delovno migracijo zavestno podpirali s subvencioniranjem stroškov za prevoz na delo. Čisto brez pomena tudi ni bilo to, da nismo imeli nikakršne prostorske politike ali vsaj prostorsko-razvojnih kriterijev pri sprejemanju predpisov, ki so posredno ali celo neposredno vplivali na lokacijske odločitve delovnih kolektivov.

2. 1. *Značilnosti sedanjega urbarskega sistema*

Znana je analiza razvrstitve mest oziroma centralnih naselij SR Slovenije (avtor: dr. Kokole) po seznamu oskrbovalnih funkcij, tako da je mesto z največjim številom funkcij uvrščeno na stopnjo 1, mesta oziroma naselja z najmanjšim številom (in kvaliteto) oskrbovalnih funkcij pa na stopnjo 9. Ograjenje urbarskega sistema (oziroma sistema oskrbe) SR Slovenije sestavlja 13 mest, ki so razvrščena po stopnjah od 1 do 5.

Najvišje je uvrščeno »primarno« središče republike Ljubljana. Vplivno območje ljubljanskih funkcij je celotna Slovenija. Maribor je nekako »sekundarno« središče (osma stopnja), njegovo vplivno območje pa se razteza v večjem delu severovzhodne Slovenije. Na sedmo stopnjo je uvrščeno Celje, ki pa je dejansko nadpovprečno opremljeno središče šeste stopnje. To stopnjo dosega pet središč, in sicer: Koper, Nova Gorica, Novo mesto, Murska Sobota in Kranj. V vplivnem območju doslej omenjenih središč so koliko toliko izrazita centralna naselja (peta stopnja), in to: Jesenice, Trbovlje, Brežice skupaj s Krškimi, Slovenj Gradec v povezavi z Ravnimi ter Ptuj.

Po drugi opredelitvi urbarskega sistema (inštitut za ekonomske raziskave, Ljubljana) so razvrščena naša mesta v nacionalna, regionalna in občinska središča. Za nacionalni središčni veljata mesti Ljub-

ljana in Maribor, za regionalna središča pa Celje, Koper, Nova Gorica, Novo mesto, Murska Sobota, Kranj, Trbovlje, Ravne — Slovenj Gradec. Občinska središča so na vplivnem območju središča višje stopnje, z izjemo nekaterih občinskih središč (Sežana, Ilirska Bistrica, Postojna, Trebnje, Kočevje), ki so v vplivnem območju vsaj dveh višjih središč.

Kot značilno za razvoj urbarskega sistema navajajo nekateri analitiki inertnost: tri mesta (Ljubljana, Maribor, Celje) »vodijo« sto let, če upoštevamo današnje republiško ozemlje; nič ne kaže, da bi jih druga mesta v tem stoletju populacijsko dohitela. Tudi ne kaže, da bi se vrstni red pravkar omenjenih treh mest spremenil. Menimo pa, da se v zadnjem času le nekaj spreminja pri središčih na nižji stopnji. Na neko posebnost smo opozorili pri drugi razpredelnici.

Nadaljnja značilnost v populacijski rasti naših mest je bilo to, da so absorbirala prebivalstvo iz zaledja in da se je vanje preselilo le malo ljudi iz »tujih« območij ali iz drugih središč. Izjemen položaj je imela Ljubljana, ki se je v precejšnji meri napajala z že urbaniziranim prebivalstvom.

Z vidika prostorskega prepletanja vplivnih funkcij je treba omeiniti še vpliv večjih mest onkraj republiških meja: ta so: Zagreb, Reka, Trst, Gorica, Celovec in Gradec.

2. 2. Hibe urbarskega sistema

Teoretično si zamišljamo uravnotežen urbarski sistem kot piramidno hierarhično strukturo z manjšim številom velikih mest in večjim številom majhnih mest oziroma centralnih naselij; številčnost primerov se proti vrhu piramide postopno zmanjšuje. Pri tem bi naj bila tudi razporeditev v prostoru enakomerna. V Sloveniji tega ni. Za evropske pojme imamo eno večje mesto (Ljubljana z več kot 200.000 prebivalci), eno srednje mesto (Maribor z nekaj več kot 100.000 prebivalci) in večje število majhnih mest z največ približno 30.000 prebivalci.

Premalo mammo srednjih mest, ki bi vplivala s svojimi funkcijami v določeni oddaljenosti od republiškega središča. Tudi edino srednje mesto po populacijskem kriteriju, to je Maribor, nima vseh funkcij, ki bi mu pripadala po vrsti, v katero spada. Po študiji dr. Vrišerja »Mala mesta v SR Sloveniji« ima Ljubljana med 16 analiziranimi centralnimi funkcijami kar 13 nadnormalno razvitih, dve funkciji normalno in eno samo pod normalno. Z vidika funkcij je torej vodilna vloga Ljubljane še bolj očitna kot po populacijski moči. To pomeni hkrati tudi centraliziranost nad normalo in ravno takšno prostorsko odmaknjenost od prebivalstva Slovenije. Menimo, da je pravilno sklepanje takšnotele:

— da je Slovenija v bistvu ena regija, kjer so vse pomembnejše oskrbovalne funkcije osredotočene v »regionalnem« središču, to je v Ljubljani;

— da so se lahko v takem položaju razvila v Sloveniji ob Ljubljani le manj pomembna zato pa številnejša oskrbovalna središča z majhnim vplivnim območjem.

Enopolni značaj Slovenije se kaže tudi v enostranskem ekonomskem profilu naših centralnih naselij, ki so v veliki večini industrijska naselja ali celo samo oskrbovalni priveseek enega industrijskega podjetja (npr. Ravne, Kidričevo). Še najbolj polifunkcionalno mesto za Ljubljano je Celje. Pri še manjših mestih pa morebitna polifunkcionalnost sploh ne pride do veljave zaradi šibke razvitosti posameznih funkcij.

Nadaljnja hiba je monostrukturna industrija, ki je nastala zaradi prevelike disperzije. Ni tako malo industrijskih krajev, kjer je lociran en sam ali dva industrijska obrata, čeprav tudi tri ali štiri obrate različnih strok še ne moremo označiti za polistrukturnost. Le v mestih z več kot 10.000 prebivalci je v zadnjem času opaziti, da razvoj teži v smeri polistrukturne industrije, kar pa je posledica »naravnega« aglomeriranja raznih dejavnosti, ne pa gospodarske politike.

Enostranska ekonomska usmerjenost centralnih krajev povzroča razvrednotenje kvalitet koncentracije. Taka kvaliteta je npr. izbira zaposlitev, ki je v takšnih krajih majhna. S tem se bistveno zmanjša njihova socialna privlačnost. Če nimajo taki kraji niti raznovrstne in kvalitetne oskrbe, se njihova privlačnost še bolj zmanjša. Taka quasi mesta so v Sloveniji pravilo in zato se ne moremo čuditi, da sposobnejši kadri »bežijo« v edino »pravo« mesto Slovenije, to je v Ljubljano, ali pa čez republiške meje.

3. *Potrebe in možnosti razvoja*

Urbanski sistem je poglavitna determinanta v aktiviranju širšega ekonomskega prostora. Tako imenovani prostorsko-regionalni razvoj sloni na primerni lokaciji delovnih prostorov in prebivališč, ki se na točkah zgostitve pojavljajo kot žarišča razvoja. Ni mogoče izvajati prostorsko-razvojne politike, ne da bi se oprli na razvojne pole, zlasti na določene oskrbovalne funkcije takih polov. Graditev sistema centralnih krajev je zato del regionalne politike. In nasprotno, regionalni razvoj je v marsičem odvisen od *možnosti* razvoja mest v prostorskem in sistemsko-hierarhičnem pogledu.

Omenili smo hibe našega urbarskega sistema. Menimo, da sta v ospredju problematike zlasti dve: 1. pomanjkanje »srednjih« mest, ki bi lahko v večji oddaljenosti od Ljubljane sprejela vlogo razvojnih polov, in 2. enostranska — tu in tam tudi preskromna — razvitost nižjih središč.

3. 0. *Sistem urbanskih naselij in policentrični razvoj*

Ideja policentričnega razvoja Slovenije, kot alternativa sedanjemu monocentrizmu, temelji na prepričanju, da je mogoče prostor enakomerneje razvijati z več razvojnimi žarišči, zlasti v obrobni

delih Slovenije, če vzamemo, da je središče Ljubljana. Še nerazčiščeno vprašanje pa je število teh, recimo, sekundarnih polov.

Po teoriji urbarskega sistema in ustrezne razporeditve oskrbovalnih funkcij bi bili v Sloveniji upravičeni trije sekundarni poli, in to prvi nekje na Primorskem, drugi nekoliko severovzhodneje od Novega mesta ter tretji v severovzhodni Sloveniji. Prostor v zahodni Sloveniji je gospodarsko manj zanimiv in precejšnji njegov del je slabo naseljen.

Toda ob današnji konstelaciji pomembnejših centralnih krajev je tak model neizvedljiv in edina možnost, ki preostane, je krepitev sedanjih centralnih krajev, ki so izoblikovali nekoliko večja vplivna območja. Najbolj znan je predlog inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, da bi podprli oblikovanje 14 regij z njihovimi regionanimi središči, tj. regij, ki so — kot vplivna območja — bolj ali manj že prisotne na ozemlju SR Slovenije. Centralni kraji teh regij bi bili sekundarni poli in nosilci policentrizma.

Uresničiti policentrični razvoj s takim sistemom centralnih naselij pa bo precej težavno, saj je razumljivo, da je organiziranje učinkovitih ter sporazumno cenjenih dejavnikov razvoja (oziroma ustreznih dejavnosti) teže dosegljivo pri večjem številu središč (npr. 14) kot pa pri manjšem (npr. 4). Kot mogoča razvojna pot se nam kaže selekcionirana krepitev oskrbovalnih funkcij po posameznih mestih — polih glede na že obstoječe dejavnosti ter glede na značilnosti ustrezne regije, kajti omenjene regije niso enake niti po ekonomsko-socialnem profilu niti po razvojnih možnostih.

Ideja policentrizma je zanimiva predvsem za nekatere obrobne predele Slovenije, praktično za vse, ki so zunaj sedanjih mestnih regij, to je za vse, ki so zunaj osrednjega urbanizacijskega koridorja ter zunaj obalne mestne regije. Kajti če bodo delovale sedanje sile, bodo današnja podurbanizirana ter ekonomsko manj razvita območja še bolj zaostala.

Zanimivo je, da sta si precej podobni dve popolnoma ločeni napovedi urbanizacijskega razvoja Slovenije. Prva napoved sta »kabinetska« modela dr. Kokoleta, ki predvideva na temelju ekstrapolacije dosedanjih razvojnih trendov nadaljnjo neuravnoteženo rast našega urbarskega sistema in prostorske preselitve, to je krepitev urbarskih naselij v koridorju (model urbanizacijskega koridorja) ali pa razvoj dveh metropolitanskih območij, to je ljubljanskega in mariborskega, s tem da bi bilo ljubljansko izrazitejše (model bipolarne koncentracije urbanizacije). Drugo vizijo prihodnosti je mogoče orisati na temelju podatkov iz programov o razvoju vplivnega območja današnjih občinskih središč (urbanistični programi). Če razporedimo bodoča delovna mesta in prebivalstvo na karto Slovenije po teh samoniklih dokumentih, se koridorska zgostitev v primerjavi z današnjo še bolj poveča, znotraj koridorja postane še bolj dominantna Ljubljana. Druga zgostitev pa se pokaže na obalnem območju.

Samodejne preusmeritve v policentrični razvoj ni mogoče pričakovati. Menimo, da bodo ob morebitnih intervencijah nastale največje težave pri Ljubljani, tako glede reguliranja dotoka prebivalstva kot glede razvoja dejavnosti. Problem Ljubljane je dvojen, in sicer v njeni mestni ekonomiji ter v njeni vlogi v urbanskem sistemu.

Po generalnem urbanističnem programu naj bi Ljubljana imela ob koncu tega stoletja 360.000 prebivalcev, po trendu od leta 1961 dalje pa že v 18 letih. Vprašanja smemo formulirati takole: ali bodo marginalne investicije v infrastrukturo tega mesta manjše od marginalnega povečanja učinkov oziroma ekonomskega out-puta, zlasti pa še: ali ne bi bil neto učinek vseh investicij (tj. neposrednih ter infrastrukturnih) večji v drugih mestih Slovenije? Na ta vprašanja ni mogoče preprosto in hitro odgovoriti, menimo pa, da so upravičena.

Mimo programiranih 360.000 prebivalcev lahko pričakujemo, da bo naraščanje števila delovnih prostorov preseglo populacijski potencial 360.000 oseb, tj., da bo v Ljubljani zaposlenih tudi precej ljudi iz celotnega metropolitanskega območja. Že samo večje število delovnih prostorov bo zahtevalo precej naložb v infrastrukturo, zlasti v prometne poti, ki so najdražji infrastrukturni objekt.

Slišijo se trditve, da je treba vrednotiti položaj Ljubljane tudi z vidika vpliva večjih mest onkraj republiških meja, recimo, v sistemu velikih mest, ki ležijo na prehodu iz Srednje Evrope na Balkan ter Apeninski polotok ali celo v sistemu velikih srednjeevropskih mest. Skratka, če želimo zagotoviti položaj Slovenije v Evropi, je treba hkrati zagotoviti tudi položaj Ljubljane in jo temu primerno razviti.

Menimo, da se problem »konkurenčne« moči Ljubljane nasproti drugim velikim mestom omejuje na razvitost »vršnih« funkcij. Že pri sedANJI populaciji je mogoče oblikovati ali okrepiti take vršne funkcije. Razvitost teh funkcij bo vsekakor izrazitejša, če bodo črpale moč iz široke osnove, tj. iz razvite dvemilijonske družbene skupnosti, kot pa če se bodo napajale z življenjsko silo samo iz superrazvite ljubljanske metropolitanske regije, ob kateri bo preostala Slovenija (tj. 2/3 prebivalstva) ekonomski in zlasti kulturno-socialni privesek.

Ideja še bolj razvitih oskrbovalnih funkcij Ljubljane ob nadaljnji vsestranski rasti tega mesta je seveda ostra alternativa policentризmu.

3. 1. Razvoj manjših industrijskih središč

Da imamo zelo veliko malih koncentracij industrijskih delovnih prostorov, smo že omenili. Nekateri taki kraji imajo nekaj več oskrbovalnih funkcij in igrajo vlogo centralnih naselij (večinoma so to občinska središča). Ta mnogoštevilna industrijska »središča« so potrebna adaptacij, kajti takšna kakršna so, so ekonomsko neprimerna. Imajo monostrukturno obeležje in infrastrukturni stroški so po pravilu visoko udeleženi v skupnih stroških poslovanja.

Možna je seveda tudi taka rešitev, da take obrate odpravimo, saj imamo mnogo naselij, ki imajo po en sam industrijski obrat. Toda tam, kjer je v bližini dovolj prebivalstva, je primernejša rešitev nadaljnja krepitev industrijskega naselja, tako da se povečajo število delovnih prostorov, da se polistrukturira proizvodnja ter racionalneje izkoriščajo infrastrukturne naprave. Obstoj majhnih obratov je tudi v moderni industrijski organizaciji dela popolnoma upravičen.

Za razvoj teh krajev bo pomembna tudi bližina centralnega kraja višje vrste, tj. središča s pestrejšimi oskrbovalnimi zmogljivostmi, zlasti z vidika potreb prebivalstva. Z razvojem življenjske ravni moramo pričakovati tudi večje zahteve prebivalstva glede oskrbe, in dokaj neekonomično, pa tudi krivično bi bilo, če bi morali potrošniki vse Slovenije zaradi določenih vrst nakupov oziroma uporabe storitev potovati v edino »pravo« mesto, tj. v Ljubljano. Prej je verjetno, da se bodo v takem položaju potrošniki nekaterih obrobni delov Slovenije oskrbovali v bližnjih mestih onkraj republiške meje. Še verjetneje pa je, da se bodo, če ne bo v bližini močnejšega oskrbovalnega središča, zahtevnejši kadri odselili oziroma se ne bodo priselili. S tem pa bo razvoj industrijskih krajev v oskrbovalno »nepokritem« teritoriju precej zavrt, če že ne onemogočen.

Policentrizem je potemtakem motiviran tako s prostorskim približevanjem funkcij, ki aktivirajo gospodarstvo neposredno, kot tudi glede funkcij, ki spadajo izključno v domeno osebne porabe. Realizacija osnovnega orodja, tj. razvojnih polov, je stvar republiških akcij, realizacija nižjih sistemov pa je lahko predmet dogovorov in akcij na ožjih območjih. Sicer pa se lahko taki nižji sistemi razvijajo tudi bolj spontano, manj usmerjeno, kajti občutnejša neuravnovešenost na manjših območjih ni verjetna in jo je mogoče tudi razmeroma hitro popraviti.

LITERATURA

»Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije, stanje v prostoru in razvojne težnje«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana 1970.

»Urbani sistem SR Slovenije, izhodišča in osnutek«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana, oktober 1970.

»Regionalni razvoj in urbanizacija«, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, december 1970.

»Sodobni trendi urbanizacije v Sloveniji«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, Ljubljana, december 1968.

Vidiki razvoja večnacionalne SFR Jugoslavije

12. marca 1971 je imel odgovorni urednik revije Zdenko Roter daljši pogovor s predsednico ZK Hrvatske dr. Savko Dabčević-Kučar.

Objavljamo avtorizirani zapis pogovora:

Z. ROTER: Smo v položaju, ko uresničujemo nove odnose »znotraj« federacije; zanje je tipično, da prihaja do popolnega izraza samostojnost republik in njihova državnost. Zanimalo bi nas Vaše mnenje o tem, kako daleč smo prišli v procesu reorganizacije federacije, katere »točke« se Vam zdijo v tem procesu najpomembnejše.

Novo obdobje samoupravljanja

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Morda naj začnem najprej pri »točkah«, ki se mi zdijo poglobitve, saj približno govore o tem, kako daleč smo prišli.

Ob strani puščam kompleks sprememb celotnega političnega sistema — to je druga faza in o njej zdaj verjetno ne bo mnogo govora, čeprav mislim, da bi v sedANJI fazi morali odpreti čim širši prostor in postaviti podlago tudi za to drugo fazo.

Zdi se mi, da so štiri skupine vprašanj pri teh spremembah najpomembnejše in da te štiri »točke« reorganizacije lahko štejemo za poglobitve.

Prva in najpomembnejša se nanaša na kompleks združenega dela oziroma položaj samoupravljalcev kot temeljnega družbenega odnosa. To so 20., 21., 22., in 23., še zlasti pa 21. in 22. amandma. V teh amandmajih se ustvarja politična predpostavka za takšne spremembe v celotnem sistemu reprodukcije, torej v verigi družbene reprodukcije tako glede na gospodarsko kot tudi negospodarsko dejavnost, ki so nova faza samoupravljanja. S tiste stopnje samoupravljanja, ki samoupravljanje locira skoraj izključno v delovni organizaciji, ga tukaj povzdigne na raven združenega dela. Torej na raven globalne samoupravne družbe.

Amandmaji razrešujejo problem odnosa ene delovne organizacije do druge, torej integracije, ki bi se izvajala na podlagi samoupravljanja ter dohodka in neposrednega vpliva proizvajalcev.

Amandmaji ustvarjajo podlago tudi za uspešno reševanje vprašanj (ki nam jih doslej ni uspelo rešiti) bančnega sistema na podlagi samoupravljanja in dohodka. Ustvarjajo predpostavke za integracijo drugih sfer družbenega dela v enotni proces. To pomeni, da se

družbene dejavnosti (kultura, prosveta itd.) ne obravnavajo več kot potrošnja, ampak kot element razvoja in dejavnik napredka; amandmaji še bolj uveljavljajo dohodek kot osnovno kategorijo. Vse te postavke so politična podlaga za nadaljnjo obdelavo tistega, kar je bistvena razredna vsebina socialističnega, samoupravnega gibanja pri nas. Če se že naša pot v socializem razlikuje od drugih po tem, da je samoupravna, potem pomeni fiksiranje teh postavk v amandmajih pravzaprav razvoj tega samoupravljanja. To pa je vprašanje, pri katerem smo kot družba — kljub politični proklamaciji in zmagi samoupravljanja v sferi politike — v praktičnem izvajanju najbolj zaostajali. Ne samo, da smo po eni strani zaostajali glede materialne podlage samoupravljanja znotraj delovne organizacije, marveč imamo tudi nekatere škodljive trende v nasprotju z načeli. Po drugi strani pa smo precej »zaprl« samoupravljanje in tako bi, če bi se pri tem ustavili, izvedli atomizacijo interesov namesto integracijo vseh interesov na višji ravni. To je torej prva »točka«.

Z. ROTER: Ali bi nam to konkretneje pojasnili?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Mislim, da je to podlaga za razreševanje tistih vprašanj, ki smo jih v zadnjem času na Hrvatskem pogosto postavljali. Ne gre samo za splošno vprašanje bank, ampak tudi za likvidacijo državnega kapitala, bodisi da gre za zvezne banke ali pa reeksporterje. Vsepovsod tam, kjer se tržni odnosi niso konstituirali na temelju samoupravljanja, dohodka in združenega dela, se zdaj kaže potreba, da se v prihodnosti to uskladi s temeljnimi amandmaji.

Tu se nam je pogosto kot resnična prodajala teza, da je trg vsepovsod takšen, da mora porajati kapitalske odnose, da je to naravno. Ni se upoštevala razlika med blagovno proizvodnjo različnih tipov v različnih družbenih odnosih, v katerih ima blagovna proizvodnja tudi različne družbene determinante. Saj ne določa ona družbenih odnosov, ampak družbeni odnosi določajo njo. Če so naši odnosi samoupravni, če jih v tej smeri razvijamo, potem je očitno, da morajo imeti elementi blagovne proizvodnje in trga nekatere bistveno drugačne determinate kot v kapitalizmu.

Nam pa so, npr. pri bankah in reeksporterjih, izbrali varianto, ki ni v skladu s socialističnimi samoupravnimi odnosi. Tukaj smo omahovali med prejšnjo fazo, ko so imele banke značilnosti administrativno-etatističnega sistema, ko so to bile banke sovjetskega tipa — torej podaljšana roka uprave — in drugo fazo, ko smo iz njih hoteli napraviti banke, ki so značilne za koncerne ali finančni kapital Zahoda. Nam pa ne ustreza ne eno ne drugo. Potemtakem so v tem pogledu pred nami zelo velike spremembe. To ne bo potekalo lahko, ker gre za materialne interese, vsaka materialna pozicija pa se seveda brani odločno. Mislim pa, da bodo, kar zadeva interese delavskega razreda, vzeto brez idealizacije, globalno, to se pravi, delovnih organizacij, prav te naša najmočnejša opora v nadaljnji obdelavi teh amandmajev in v njihovem praktičnem uresničevanju.

Tu vidim še neko veliko vprašanje — vprašanje dualizma samoupravljanja in etatizma.

Dualizem samoupravljanja in etatizma

Z. ROTER: Kako bi to lahko pojasnili?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Naš sistem je pravzaprav še zmeraj postavljen na dveh različnih temeljih. Po eni strani imamo samoupravljanje, po drugi strani pa vrsto ekonomskih, še zlasti pa družbenopolitičnih določil, ki to samoupravljanje bistveno zožujejo in uveljavljajo etatizem.

Materialna podlaga etatizma je še zmeraj zelo rezistentna, zelo žilave pa so tudi težnje po reproduciranju etatističnih odnosov. Iz spopada teh dveh elementov, na katerih temelji ves gospodarski sistem, se porajajo tudi določene krize v sistemu, in zaradi težnje, da je staro vedno zelo žilavo, pogosto posegamo po starih rešitvah. To pa nas vendarle vrača nazaj.

Potemtakem moramo zoževati te prostore etatizma. Morda bi bilo bolje reči prostore birokratizma, saj ne gre vedno za blagajno države, marveč za njene instrumente, pogoje, v katere postavlja delovne organizacije, ter za centre, ki izvajajo svoj vpliv na življenjske razmere in poslovanje delavcev, ki pa so zunaj njihovega neposrednega vplivanja.

Takšni centri so v naši družbi še zelo številni. Če jih ne bomo pomaknili bliže neposrednemu vplivu in odločanju delavcev, bomo imeli sistem nekakšnega mešanega socializma, ne pa dejanskega samoupravnega socializma, v katerem bo samoupravljanje prevladovalo kot realnost, kot možnost neposrednega odločanja delovnega človeka.

Z. ROTER: Ali vidite skorajšnjo možnost, da se ta dualizem odpravi? Ali niso določene oblike etatizma danes, pa tudi jutri vendarle objektivna nujnost?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Brez dvoma. Mislim, da je bila iluzija domnevati, da je možno, da v tej fazi etatistične funkcije popolnoma odmrejo. Potemtakem, če govorim o upiranju etatizma, potem predvsem mislim na zoževanje tega etatizma v tistih prostorih, kjer je to objektivno možno tako s stališča materialnih možnosti kakor realnega družbenega razmerja sil. Po mojem mnenju je to možno že na področju bančnega kapitala, dalje — vsaj kot začetek procesa na področju integriranja, recimo, prosvete, izobraževanja, znanosti v celotni razvojni proces, ni pa seveda še možno v nekaterih elementih, v katerih bo država obdržala ingerence: na področju določanja pogojev poslovanja delovnih organizacij, vendar so tudi tu možne nekatere kvalitativne spremembe. Če je npr. država tista, ki določa pogoje za sistem poslovanja delovnih organizacij, zakaj ne bi bilo možno že zdaj, da se ti pogoji gradijo bolj iz izkušenj in po predlogih samih delovnih organizacij, ne pa kot subjektivistična odločitev, precej arbitrarna v okviru dozdevnih strokovnjakov, pravzaprav pa skupin, ki razpolagajo z določeno birokratsko močjo. Torej, tudi v tistih sferah in na tistih področjih, kjer bo etatizem še naprej ostal, in sicer predvsem na področju odločanja o pogojih poslovanja menim, da je možno uvesti takšne kvalitativne spremembe, da se bodo vse bolj tudi ti elementi etatizma gradili na neposredni pobudi, interesu in predlogih tega združenega dela. To je seveda tudi sprememba, ki jo mi pričakujemo npr. od sistema načrtovanja, kjer je ta še zmeraj postavljen etatistično in pravzaprav ni bil nič drugega kot program delitve sredstev.

Prva »točka« je torej **združeno delo**. Druga so izpeljane iz nje, ker je ta odločujoča za ves naš razvoj. Druga »točka« je položaj republike, tretja — funkcija federacije, in četrta — predsedstvo.

Popolna uveljavitev suverenosti republik v novi federaciji

Z. ROTER: Kako daleč smo torej prišli v pogledu reafirmiranja suverenosti republik?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Kar zadeva republike, je v osnutku ustavnih sprememb natančno formulirana njihova ustavnost in izvirnost v uresničevanju njihovih suverenih pravic. Kot idejo je to vsebovala tudi prejšnja ustava, vendar ni bilo dosledno izvedeno v samem besedilu ustave, pa tudi v praksi ne. Zato je sama tema o državnosti in suverenosti republik vzbudila, kot je znano, precej razprav, čeprav bi moralo biti to notorno in popolnoma sprejemljivo prav od začetka glede na nekatera prejšnja načelna stališča. Ta teza je zdaj zmagala in mislim, da je zelo pomembna s stališča močnejšega angažiranja vseh zmogljivosti delavskega razreda, naroda, socialističnih republik in avtonomnih pokrajin in njihovega inkorporiranja v jugoslovansko skupnost.

V krepitvi pozicije republik se bosta, po mojem mnenju, tudi pojavili dve razvojni smeri. Ena, ki naj okrepi republiko kot državo v tistih elementih, v katerih bodo pristojnosti države, ki še obstajajo, prenesene na njo, in druga, ki bo tudi republiko kot državo dejansko silila k temu, da bo postopno prenašala funkcije na samoupravne organe in organizme. To pomeni: tako kot si federacijo zamišljamo ne samo kot enotnost zveznih organov in ustanov, ampak kot enotnost vseh samoupravnih organizmov, ki nas povezujejo, tako si zamišljamo tudi republiko ne samo kot upravo v skupščini ali izvršnem svetu, ampak kot zapleten mehanizem z mnogimi medsebojnimi vplivanji vseh družbenih sil, vseh samoupravnih organizmov v njej.

Z. ROTER: Mnogokrat je slišati očitke, da spremembe peljejo h krepitvi republiškega etatizma?

S. DABČEVIČ-KUČAR: V razpravah o republiški državnosti je bilo dejansko mnogo odporov izraženih v tezi, da bo to pomenilo krepitev republiškega etatizma, in pa, da je za to družbo mnogo dražje imeti šest ali več držav kot pa samo eno, ter v tezi, da je jamstvo za napredek Jugoslavije samo federacija. Iz vseh teh tez odseva birokratsko nezaupanje v realne življenjske interese delovnih ljudi, ljudstva, delavskega razreda, da branijo socializem, ter nesprejemljivo pojmovanje, da bo interese socializma bolje branila neka odtujena nadnacionalna birokracija v federaciji. V tem se odraža težnja, da se ohranijo nekatere stare pozicije te iste birokracije ali pa tistih, ki so bili privilegirani — taki pa so bili v vseh republikah. Običajno ta bitka proti republiškemu etatizmu ne poteka s pozicij samoupravljanja in združenega dela, ampak s pozicije neke nadrazredne, nadnacionalne jugoslovanske države, ki baje izraža najbolj neposredne interese vseh, bolje in neposredneje, kot bo to možno prek republiških držav.

Mislim, da je zdaj v razpravah že udušena moč teh quasi argumentov in da v glavnem glede republiške državnosti ne more biti več večjih

odporov. To kar se v tej fazi lahko pojavi kot odpor, je težnja, da se v praktičnih rešitvah zoži področje republiške državnosti na zakonodajnem in ekonomskem področju.

Z. ROTER: Tretja »točka« je federacija?

S. DABČEVIČ-KUČAR: To je vprašanje vloge federacije kot zveze države, torej kot države, ki je hkrati tako skupnost suverenih socialističnih republik in pokrajin kakor skupnost samoupravljalcev in vseh delovnih ljudi. Ta dva konstitutivna elementa ustrezata tistemu, kar označujemo kot enotnost nacionalnega in razrednega. Obstajajo namreč določene teze, ki obravnavajoč nacionalno vprašanje v bistvu z buržuaznega stališča, popolnoma zanikajo njegovo razredno vsebino, ki potem Jugoslavijo prikazujejo izključno kot državo različnih socialističnih republik. Po drugi strani pa obstaja druga teza, ki meni, da je temeljno vprašanje omejeno izključno na razredno vprašanje, ki to razredno vprašanje loči od nacionalnega in misli, da je a priori v tem razrednem in socialističnem subsumirana rešitev nacionalnega vprašanja, ki meni, da je Jugoslavijo dovolj definirati kot skupnost samoupravljalcev in da je s tem tudi nacionalni problem avtomatično rešen. Izkušnje in praksa drugih socialističnih držav, pa tudi naše, so pokazale, da ni tako in da se boj za samoupravni socializem, torej za razredno enotnost delavskega razreda in delovnih ljudi v večnacionalni skupnosti mora prepletati s popolno nacionalno enakopravnostjo in da more biti potemtakem ta država tako skupnost samoupravljalcev kakor hkrati tudi skupnost enakopravnih republiških držav.

Pri tem so za nas — govorim zdaj o socialistični republiki Hrvaški — pri tej novi poziciji federacije zlasti pomembna tale vprašanja:

Prvo vprašanje je, kaj je to, **kar nas povezuje**. Kot veste, so v osnutku ustavnih sprememb ta vprašanja rešena enotno; za to smo se vsi opredelili. Torej naši skupni interesi so: lastna neodvisnost, lastna pot v socializem, odnos do celotnega mednarodnega socialističnega gibanja, kar pomeni, narodna obramba in zunanja politika. Drugič, vprašanje temeljnega samoupravljalvskega družbenega odnosa, in tretjič, vprašanje enotnega trga. Tretje vprašanje je najmanj natančno določeno. Pod enotnim trgov se pogosto branijo stare rešitve, v katerih smo imeli vse, samo enotnega trga ne v ekonomskem pomenu te besede, ker smo imeli administrativna prelivanja in urejanja in še marsikaj.

Kako financirati skupne potrebe v federaciji

Drugič, ker smo soglasni v tem, kaj nas povezuje, se zastavlja vprašanja, kako skrbimo za te skupne potrebe. To je vprašanje 23. amandmaja, vprašanje kotizacije. Menimo, da bi ta amandma morali izboljšati. Izhajamo iz načela, da je skupni interes za Jugoslavijo tudi skupna obveznost vseh socialističnih republik in pokrajin, da pokrivajo tiste potrebe oz. izdatke, ki jih ta federacija v zvezi s svojimi funkcijami mora imeti. Sem seveda sodi sklad za nerazvite, torej vprašanje politike hitrejšega razvoja nerazvitih, dalje JLA in vseh centraliziranih funkcij na ravni federacije. Politično je dogovorjeno, da se federacija ne more spustiti v nobene investicijske posege.

Če smo torej ugotovili skupne potrebe, potem je treba določiti tudi kriterij, na podlagi katerega bodo republike in pokrajine financirale potrebe in organe federacije.

Ali je to družbeni produkt ali narodni dohodek, o tem bi se lahko pogovarjali. Vsekakor ta kriterij ne more biti davek na promet, kot je to predlagano v tem amandmaju, saj je davek na promet izvedena ekonomska kategorija odvisna od ekonomske politike, ne pa objektivna ekonomska kategorija, kot je to narodni dohodek ali družbeni produkt, ki kaje dejansko gospodarsko zmogljivost posamezne republike. Če bi na podlagi sekundarne delitve, to pomeni, na podlagi ekonomske politike opredeljevali ta kriterij, bi lahko s spremembo stopnje bistveno spremenili tudi položaj republike v financiranju federacije. To je nesprejemljivo.

To stališče bi pomenilo, da so vsi dohodki izvorni dohodki republik, tudi carina in prometni davek. Načelno vzeto bi po našem mnenju tako tudi moralo biti.

Drugo je vprašanje, ali je tu treba doseči kakšno soglasje zaradi tistih, ki se s tem ne strinjajo. Se pravi, vsi dohodki bi bili originarni dohodek republike, ki bi z njim dopolnjevala svojo kvoto do tistega zneska, ki je zanj določen s tem družbenim kriterijem, s tistim odstotkom, ki velja zanj. Tu se seveda lahko postavi vprašanje, ali bi to prizadelo enotnost sistema našega trga, ali bi ta sistem otežil določeno prožnost v delovanju zveznega proračuna glede na fluktuacije, ki obstajajo, in ali bi zaradi tega postala stabilnost dotoka sredstev federacija nezanesljiva.

Ta vprašanja so bila zastavljena tudi v razpravah in mi menimo, da imamo odgovore nanje. Prvič, kar zadeva stabilnost financiranja federacije — zlasti tistega dela, ki se nanaša na JLA in obrambo, pa tudi drugih delov, — se lahko zagotovi avtomatizem in prednost dotoka sredstev. Potemtakem to vprašanje črtamo z dnevnega reda, ker je tehnične narave.

Drugo vprašanje se nanaša na prožnost proračuna, za katerega je znano, da lahko ima v določenih trenutkih, pač glede na konjunkturo, presežke ali primanjkljaje. Tudi to se lahko tehnično zelo ugodno reši z ureditvijo razmerja med proračunom in Narodno banko.

Tretje vprašanje pa je pravzaprav najbolj zanimivo — ali se s tem krši enotnost jugoslovanskega gospodarskega sistema. Mi menimo, da se ne krši, saj bi bila stopnja prometnega davka in carine enotna za vso državo in bi se sprejela z enotnim odlukom v paritetni komisiji. Potemtakem ne bi bilo nobenih možnosti preglasovanja ali kaj podobnega.

Tu so bili očitki, da so težave v ugotavljanju, kdo plača carino. Takšnih težav ni, saj le-ta pride od končnega uporabnika. To je torej lahko ugotoviti. Temu je sledil očitek, da bi to pomenilo favoriziranje enih in zapostavljanje drugih, pač glede na strukturo proizvodnje v posameznih republikah. V tem očitku je nekaj resnice. To bi bilo zares povezano s strukturo proizvodnje v posameznih republikah, vendar je to problem razlike v proizvodnji, torej ali ima neka republika višjo ali nižjo stopnjo predelave, ali je bolj uvozno ali izvozno usmerjena. To se rešuje z drugimi instrumenti, s celotno razvojno politiko, če pa gre za nerazvite, potem pa prek sklada za nerazvite. Ti tudi dobivajo različna nadomestila prav zato,

ker so na nižji razvojni stopnji, ker je njihova struktura proizvodnje in produktivnosti takšna. Zato mislim, da to niti ne bi mogel biti argument.

Enotnost trga je zagotovljena z enotno stopnjo. Onemogočeno pa je, da se npr. v trenutku, ko **fiskus** potrebuje sredstva, avtomatično prevale breme s povečanjem carine na del gospodarstva v kaki republiki. Ker Hrvatska daje približno 27 % družbenega produkta jugoslovanske industrijske proizvodnje, smo mi seveda zelo zainteresirani za to. Dosedanje izkušnje kažejo, da so prav elementi carinske stopnje in prometnega davka najbolj zanesljiva sredstva, kadarkoli se je državna blagajna znašla v stiski, in da so v njo zmeraj pritekala sredstva v tistem obsegu kot je bilo to predvideno z načrtom in ne glede na to, v kakšnem položaju je bilo gospodarstvo. Ta nova pozicija, v kateri bi bili viri dohodkov republiški, bi, zdi se, vplivala ugodno tudi na izvajanje carinske politike in politike davka na promet. Če bi namreč s povečanjem teh stopenj gospodarstvo, locirano v kaki republiki, prišlo v neugoden položaj, bi to predstavljalo njena večja sredstva, s katerimi bi sodelovala v kvoti, iz katere se financira federacija. Potemtakem bi se ustvarila možnost, da se znotraj republike izvaja določena politika in da se carine in prometni davek ne uporabljajo samo kot fiskalno sredstvo, ampak tudi kot sredstvo ekonomske politike.

Mi na Hrvaškem imamo npr. precej razvito tekstilno industrijo (tekstilna in kovinska tvorita približno 30 %). Tekstilna industrija je na razmeroma nizki razvojni stopnji, tako da je poprečni osebni dohodek v tej veji ca. 900 dinarjev, kar je vsekakor za Hrvatsko, zlasti pa za Zagreb, premalo. Umestna je pripomba, da tekstilne industrije ne bi bilo treba v Zagrebu, ker je delovno intenzivna. Je pa tukaj z več deset tisoč delavci in njena premestitev bi zahtevala velika sredstva. Zdaj se postavlja vprašanje, ali ta tekstilna industrija v Zagrebu in tekstilna industrija v Makedoniji lahko prinese enak dohodek. Po sedanjih instrumentih carin in prometnega davka in po vsem drugem mi ne moremo izvajati nobene razlike. Če pa bi se republiki prepustile ingerence tudi na tem področju, potem bi republika lahko izvajala prožnejšo politiko, lahko bi vplivala na pozicijo delavcev v posameznih vejah in to morebiti nadomestila iz drugih panog.

Z. ROTER: Ali je to eno izmed tistih vprašanj, o katerih ste rekli na zadnjem plenumu, da je treba njegovo rešitev bolj radikalizirati?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Da. Vendar pa mislim, da bo v tem reševanju realno iskati ob vsej radikalizaciji tudi skupno stališče s tistimi, ki se s tem ne strinjajo. Pri tem moramo imeti v mislih, da smo imeli največ sporov znotraj Jugoslavije ne v zunanji politiki, ne v vseljudski obrambi, ne v samoupravnih odnosih, vzeto globalno, niti glede načel reforme, ampak prav glede konkretnih vprašanj, ki jih nismo do konca razčistili. Ker je naš skupni interes, da živimo v Jugoslaviji, potem moramo skupno dati tisti delež, ki ga moramo dati. Jasno pa mora biti, kaj je to. To ne sme biti cela vrsta prelivanja.

Z. ROTER: Ali je to vse, kar bi povedali o federaciji?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Tu je še vprašanje, da po 32. amandmaju preciziramo področja, za katera je potrebno popolno soglasje vseh predstavnikov socialističnih republik in pokrajin. Bila je namreč težnja, pri kateri so približno takole dejali: v redu, očistimo federacijo vsega tistega, kar ne sodi v njeno pristojnost. Potem ko smo natančno določili, kaj tja ne sodi, je bilo rečeno, da bi bili bolj učinkoviti, naj se vprašanja rešujejo po načelu večine. Mi mislimo, da to ni dobro, ne samo s stališča dejanskega razvoja, saj, če je nekdo v manjšini, še ne pomeni, da nima prav. Potemtakem je potrebno mnogo potrpežljivosti, mnogo uvidevnosti, mnogo posluha za argumente, da se pride do najboljše rešitve. Še zlasti mislimo, da to ni dobro s stališča naših vzajemnih odnosov, graditve teh vzajemnih odnosov. Stalno preglasovanje nekoga zato, ker je v manjšini, vsekakor ni pot za krepitev medsebojnega zaupanja in trdnosti skupnosti. Pri tem imamo nekatere izkušnje. Prav gotovo jih imajo drugi glede drugih vprašanj. Za Hrvatsko je poučna izkušnja zunanjetrgovinski režim. Lani je npr. SR Hrvatska participirala pri reševanju devizne bilance Jugoslavije 1100 milijonov dolarjev, od tega 600 milijonov z neblagovnim dotokom. Več kot 200 milijonov dolarjev je prišlo z izseljenskimi nakazili. Za nas je nesprejemljivo samo decentralizirati banke, sredstva pa bi še naprej ostala centralizirana. Tu je tudi vprašanje kompenzacij.

Tretje, kar bi hotela reči glede funkcije federacije, poleg kotizacije, poleg tistega, kar sem naštela, pa je postopek usklajevanje stališč republik in pokrajin. Mislimo, da je to zelo pomembno in da je rešitev v predlogu amandmaja zadovoljiva. Če bo ta rešitev obveljala do konca, in pričakujem, da bo (o njej je namreč že tekla razprava), mislim, da bo to zelo velikega pomena. Sedanje stanje je pravzaprav stanje krize. Vendar ne, ker bi s skupnostjo šlo slabše, ampak zato, ker smo kljub novemu stanju in težnjam ohranili stare odnose. Zaradi nezmožnosti usklajevanja se zadeve blokirajo in po več mesecev, pa tudi leto dni, ne moremo rešiti nekaterih vprašanj. Potem nastanejo trenja med republikami, med republikami in federacijo, prihaja pravzaprav do kriz v načinu, kako se zadeve rešujejo, do takega lotevanja stvari, kakršno je razvoj že negiral.

Z. ROTER: Ali menite, da je prišla suverenost republik v osnutku amandmajev dovolj do izraza tudi glede mednarodne, zunanje politike SFR Jugoslavije?

S. DABČEVIČ-KUČAR: V formulaciji bi morda lahko pričakovali tudi kakšno izboljšavo. Zdi pa se mi, da ves kontekst, ki izhaja iz osnutka, kot tudi dejstvo, da se v vseh amandmajih poudarja, da se glede vseh vprašanj strogo zahteva sporazum, da so vsi zvezni organizmi in organi strogo paritetni, po drugi strani pa je praksa že doslej pokazala, da so se republike pojavile kot konstruktivni dejavnik v oblikovanju zunanje politike — in to ne republike v smislu oblasti, marveč republike v smislu udeležbe delovnih ljudi — kaže, da so stvari na dobri poti.

Kar se mene tiče bi sprejela sedanje formulacije. Mnogo slabše so zadeve določene v 29. amandmaju, v katerem so funkcije

federacije na gospodarskem področju taksativno naštete in tako napolnjene s pretiranim, predimenzioniranim normativizmom, da so dejansko v nasprotju — po mojem mnenju — z 20. in 32. amandmajem. Glede na to, da amandmaji samo načelno določajo zadeve, menim, da gre bolj za zgrešene formulacije, in ne bi tu postavljala načelnih očitkov, ampak bolj zahtevo, da se besedilo 29. amandmaja »očisti« vsega tistega, kar ne sodi v pristojnost federacije. Po tem amandmaju bi bile mnoge prerogative republike zožene, tudi na zakonodajnem področju, kjer je še zlasti pomembno, da na ravni federacije pustimo samo tisto, kar je zares skupno. Vsaka druga težnja nas namreč zelo siromaši, ker skuša najti poprečje, ki ne zadovoljuje niti tistega, ki je pod njim kot tudi ne tistega, ki je nad njim. Mislim, da je v javnosti dokaj dozorelo prepričanje, da je to treba spremeniti. Temu se nekoliko upirajo nosilci šabloniziranih in izenačenih, poprečnih zakonov.

Z. ROTER: Z oponiranji je povezan tudi očitek o »slabitvi« federacije?

Spremembe ne slabijo federacije

S. DABČEVIČ-KUČAR: Obstaja tudi neki politični problem, ki se najpogosteje povezuje s krepitvijo državnosti in suverenosti republike, namreč vprašanje, ali s tem slabimo Jugoslavijo, ali rahljamo zveze med narodi in republikami, ali slabimo njen mednarodni položaj tudi v primeru takšne mednarodne konstelacije, ki bi na črti kakšnih blokovskih sil skušala ogroziti njeno integriteto. Mislim, da je množicam, vsaj v SR Hrvatski, večidel jasno, da to pomeni krepitev, ne pa slabitve Jugoslavije, in sicer zato, ker se s tem krepí odgovornost vsake socialistične republike za skupnost, pa tudi interes ne samo za svoj lastni razvoj, ampak tudi za probleme drugih, ker se vse rešuje sporazumno. Prejšnje obdobje (če izvajamo tisto prvo obdobje popolnoma centraliziranega vodenja države) je bilo tipično po tem, da si je vsak skušal kar največ prigrabiti. Pogoji skupnosti niso bili postavljeni tako, da bi vsak mnogo razmišljal o položaju drugega in skupnosti kot celote. Postavljanje novih čistih odnosov, skupnih dogovorov o vprašanjih, ki jih je treba skupaj reševati oz. financirati mnogo bolj razvija intelektualne, delovne, znanstvene zmogljivosti z občutkom, da lahko prispevajo več in, drugič, razvija se neposrednejše zanimanje za probleme drugega in probleme skupnosti kot celote. Poleg tega se odpravlja možnost, da bi se razlike v ekonomskih interesih razvile v mednacionalne in medrepubliške spore, ker so odnosi postali zelo jasni in zelo čisti. Zato mislim, da razen uvajanja samoupravljanja v krepitvi kohezije Jugoslavije še nismo storili večje poteze, kot smo jo naredili zdaj. Sicer pa je to tudi mednarodni javnosti dovolj jasno ali pa ji bo jasno še postalo.

Z. ROTER: Slišati je tudi očitke, da ne bi smeli s tem »spravljati v nevarnost« bratstva in enotnosti narodov Jugoslavije.

S. DABČEVIČ-KUČAR: Mi smo nedavno razpravljali o tem in opozorili, da sta bratstvo in enotnost v vojni — od koder to pridobitev prinašamo kot naš največji kapital — imela zelo realno družbenopolitično vsebino. Ta vsebina je bila: boj proti okupatorju, bitka za novo oblast, bitka za vzpostavitev takšnih odnosov na vasi, ki bodo kmeta z agrarno reformo

osvobodili, boj za delavski razred. Natančno smo vedeli, kaj ustvarja bratstvo in enotnost. Niso bili vsi Srbi, Hrvati ali Slovenci skupaj, ampak samo tisti, ki so imeli enak program. Mislimo, da je tudi zdaj natančno določena vsebina bratstva in enotnosti; torej to ni nekakšno abstraktno geslo, po katerem bi se kdo moral zaradi drugega žrtvovati, ampak je ta vsebina neuvrščena pozicija Jugoslavije. Kdor ni za neuvrščeno pozicijo Jugoslavije, ta ni za bratstvo in enotnost, ne glede na svojo nacionalno oziroma etnično pripadnost. Tisti, ki ni za samoupravljanje, ampak za kako drugo vrsto socializma, ta ni med nami. Tisti, ki ni za popolno nacionalno enakopravnost, kdor misli, da smo nacionalno enakopravnost enkrat za zmeraj rešili s tem, da smo to v ustavi zapisali, ta ne more biti z nami. V vsakem trenutku velikih družbenih gibanj se pojavlja potreba, da se znova definira problem mednarodnih odnosov.

Ti elementi torej odsevajo današnjo vsebino bratstva in enotnosti. Če s tem celotnim sistemom krepimo neuvrščeno pozicijo Jugoslavije, če krepimo načelo samoupravljanja, ker odpiramo poti za nadaljnji napredek, če krepimo enakopravnost narodov, če hitreje ustvarjamo možnosti za družbeni napredek, potem pravzaprav utrjujemo bratstvo in enotnost. Zato se mi zdi, da to bolj zlorabljaajo tisti, ki so nasprotniki sedanjih sprememb, da bi v določenih segmentih družbe, ki niso dovolj spremljali teh procesov sprememb, zbudili nekakšen odpor proti temu.

Z. ROTER: Kakšen pomen pripisujete predsedstvu SFRJ?

S. DABČEVIČ-KUČAR: To je četrta »točka« reformirane federacije. Če bi šlo za oceno daljnosežnosti teh sprememb, potem tega elementa ne bi bilo treba postavljati v isto vrsto s tistim, kar smo rekli o združenem delu kot tudi o federaciji in republikah. S stališča naših trenutnih, pa tudi bližnjih situacij, ki jih je mogoče presoditi, je, po mojem mnenju, sklep o ustanovitvi predsedstva izjemno pomemben, in to v obeh znanih smereh. Po eni strani kot poseben političen organ, ki bo s svojo politično in zakonodajno pobudo nevtralizator, amortizer določenih konfliktnih situacij, ki se lahko pojavijo, kar pomeni, element tako samoupravljanja kot tudi parlamentarizma, ki omogoča lažje delovanje sistema in odnosov, po drugi strani pa je njegova ustanovitev pomembna tudi zaradi špekulacij, ki so se pojavljale v zvezi s prihodnostjo Jugoslavije. Predsedstvo je torej izjemno pomemben element notranje in mednarodne stabilnosti naše države.

Z. ROTER: Obstajajo nekatere pripombe o možnosti pretirane koncentracije politične oblasti in moči?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Problem koncentracije politične moči bi morali analizirati v njegovi alternativni z današnjim stanjem. Potem bomo bolje videli, kaj to pravzaprav pomeni.

Predsedstvo ni koncipirano (čeprav stalno poudarjamo, da morajo vanj priti najuglednejši posamezniki) kot skupina elitnih osebnosti, ampak kot izbor takšnih posameznikov, ki bodo hkrati zastopali napredne tokove posameznih socialističnih republik in pokrajin. In samo kot takšni se bodo lahko obdržali. To ne pomeni, da bodo samo predstavniki interesov republik. Tam bodo seveda zato, da bodo iskali

skupne rešitve. V vsakem primeru pa bodo to predstavniki tistega, kar se v danem položaju v posameznih republikah pojavlja kot najbolj neposredni življenski interes. Ne mislim, da obstaja tu kakšna nevarnost za prilastitev oblasti. Z načinom, kako je zasnovano predsedstvo, ki je odgovorno telesu, ki ga je izbralo, je globoko vsajena politična odgovornost do naroda in tistih sil, ki so volile svoje posamezne predstavnike. Tako je onemogočena nevarnost, da bi se politična moč koncentrirala v posameznih oblikah, in to toliko, kolikor je to v sedanjem trenutku in s sedanjo sestavo realno domnevati.

Z. ROTER: Morda bi bil ta očitek upravičen takrat, ko se je govorilo, da bo vsa reforma političnega sistema omejena na ustanovitev predsedstva?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: V tem primeru bi bil očitek upravičen. Zdaj pa gre za to, da je ves sistem drugačen. Postavljen je tako, da socialistične republike, narode, narodnosti in razred spravlja na prizorišče bolj, kot je to sploh kdaj bilo. Ne mislim pa, da bo s samimi ustavnimi spremembami moč bistveno spremeniti naše politično življenje. Bistveno pa je, da te spremembe utirajo poti za to. Prav zato je treba te spremembe uvesti hitro in radikalno in s čim manj odlašanja, glede na to, da so še druga pereča družbena vprašanja, ki jih je zdaj treba reševati. Te spremembe so logično nadaljevanje kontinuitete revolucije, vendar pa tudi kvaliteten skok, ki zelo dolgoročno določa prihodnost Jugoslavije. O tem sem trdno prepričana.

Pomembno bo, kako bomo naprej razvijali politični sistem v vseh njegovih elementih. Pri tem je ključno vprašanje, kako priti do tega, da bodo delovni ljudje in delavski razred dejansko subjekti politike.

Z. ROTER: Toje vprašanje nadaljnje demokratizacije našega celotnega političnega sistema?

Nadaljnja demokratizacija političnega sistema

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Da. Izraz demokratizacija ni popolnoma ustrezen. Bolje bi morda bilo reči, da je preseganje politike kot odtujene sfere. Vendar tudi to zveni preveč znanstveno, filozofsko. Poglavitna bitka bi morala potekati ob temle vprašanju: v praktični organizaciji političnega življenja presegati tezo, da je politika nekaj, kar je rezervat za politike ali morebiti za kako drugo skupino — za znanstvene delavce ali strokovnjake, in spoznati, da dejanski razvoj naše družbe lahko uspešno poteka samo v dejanski akciji ljudskih množic, vendar ne samo v izvajanju, ampak tudi v sprejemanju in oblikovanju politike.

Z. ROTER: Vendar, vpogled v stvarno politično participacijo, merjenje te participacije kaže, da ni visoka?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Da. Mislim, da je tu zelo važno razmišljati o tem, katere predpostavke so za to participacijo. Demokratizacija informacij je npr. eden izmed elementov, ki je izjemno pomemben. Pri tem pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da je zelo mnogo zaposlenih, ki imajo le osnovno šolo, da v številne vasi Hrvatske tisk ne pride vsak dan in da je tedaj tudi geslo o participaciji množic povezano predvsem s tem. Če hočemo izvajati, kot vi pravite, demokratizacijo politike —

vzemimo ta termin pogojno — to je, če hočemo, da spravimo delovne množice na politično prizorišče kot subjekte dogajanja, potem moramo opraviti tudi vse tiste zadeve, ki so predpostavka za to. To pomeni, da je potrebna popolna demokratizacija vseh informacij, intenzivno politično življenje v najširših slojih, zelo neposredna komunikacija partije z razredom in možnost neposrednega vpliva ter razbijanje forumskega načina dela v vseh njegovih oblikah in vrsta drugih elementov. Vsekakor pa to vključuje tudi kadrovske spremembe in spremembe v delovnih metodah. Mi smo v metodi političnega dela — mislim v našem političnem življenju — še precej vezani na stare oblike, na sistem komunikacij prek organizacije, zaprtih organizacij, prek forumov od zgoraj navzdol; politično življenje pa zelo pogosto poteka prek popolnoma drugih centrov — od sredstev javnih komunikacij do javnih tribun, redakcij itd. Mi to precej puščamo zunaj bitke za določena stališča, kratko malo puščamo, da življenje teče, kot pač teče. Mislim tudi, da so možnosti, da se institucionalizirajo nekatera spontana politična gibanja, ki jih prav tako puščamo ob strani, tako da je vprašanje demokratizacije političnega sistema vprašanje možnosti vplivanja na politiko.

Z. ROTER: Če sem vas dobro razumel, vi z naklonjenostjo gledate na možnost spontanosti političnih gibanj?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Da. Vendar pa je treba stvari dobro razlikovati. Ko npr. razmišljam o partiji, potem nisem za to, da bi jo razumeli kot neki mehanizem, ki avtomatično deluje, katerega vsa kolesa dobro delujejo in da zanje sploh niso pomembna niti razmišljanja niti pobude niti kritike posameznikov. Nisem pa niti za to, da bi jo razumeli kot spontano gibanje množic, ki potemtakem nima nobene usmerjujoče sile, nobene discipline, ki ne bi bila sama sebi namen, niti ne izhaja iz organizacijskega načela, ampak ki bi bila delovna racionalizacija učinka, usmerjanje tega spontanega gibanja. Torej, sem za spontano gibanje, vendar ne tako, ki bi bilo samo sebi namen, ampak v horizontu osmišljenega družbenega gibanja.

Z. ROTER: Potemtakem gre za določeno razmerje med organiziranostjo in spontanostjo?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Da. Ne absolutno zanikanje spontanosti ali fetišiziranje spontanosti, ki zanika, organiziranost, ampak razmerje, ki je povezano z najbolj organiziranimi silami, to pa bi moralo biti razmerje partije z razredom.

Z. ROTER: V razpravah o preseganju predstavniskega političnega sistema se vse pogostejše omenja delegatski sistem kot morda edina alternativa demokratizacije v pogojih samoupravljanja. Kaj vi mislite o tem?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Ali je to edina modaliteta, ne vem, ker nisem slišala drugega predloga. Zdi pa se mi, da delegatski sistem omogoča mnogo večjo demokratizacijo in participacijo množic v smislu navzočnosti najbolj neposrednih interesov kot pa to, kar imamo zdaj. Zato menim, da so spremembe političnega sistema, ki so pred nami

— in to ne samo v zvezni skupščini in v republiških skupščinah, ampak tudi v komuni — za to demokratizacijo zelo pomemben dejavnik. Dodala bi samo to, da to ni edino, kar je treba speljati, ker mi, recimo, precej dolgo že razglušamo, da je treba delavski razred pripeljati na družbeno prizorišče odločnejše kot doslej, vendar pa možnosti za to zelo počasi uresničujemo.

Z. ROTER: V teh konfrontacijah različnih mnenj pravijo pri nas nekateri, da bi bilo bolje uporabljati besedo delegatski odnos in ne sistem.

S. DABČEVIČ-KUČAR: Morda beseda sistem preveč institucionalizira, cementira zadevo. O tem nisem posebej razmišljala, da bi lahko z globljo opredelitvijo glede tega precizirala svoje stališče.

Z. ROTER: S tem v zvezi se mnogokrat omenja tudi tako imenovani fleksibilni mandat?

S. DABČEVIČ-KUČAR: To ima svoje prednosti, pa tudi svoje pomanjkljivosti. O tem bo treba skrbno razpravljati. Mi o tem še nismo razpravljali. Ne bi mogla zavzeti stališča v tem smislu, ker nisem dovolj seznanjena z vso argumentacijo za in proti.

Z. ROTER: Vaš odgovor razumem tako, da moramo o tem javno razpravljati.

S. DABČEVIČ-KUČAR: Da. Potrebna je zelo široka, zelo odprta, zelo intenzivna politična razprava. Na to ne bi bilo treba dolgo čakati, ker menim, da je to prav tako veliko vprašanje kot vprašanje, s katerim se zdaj ukvarjamo. To je veliko zato, ker problem načenja, drugo pa je nemara za naš celotni politični sistem še pomembnejše. V mislih imam dejstvo, da smo mi država, ki ima svoje dolžnosti tudi do mednarodnega socialističnega gibanja. Te dolžnosti pa izpolnjuje predvsem s tem, kolikor dela socializem privlačen za svoje množice. Če bi mi v graditvi političnega sistema dali neko originalno rešitev, ki bi zares omogočila udeležbo množic kot subjekta politike, mislim, da bi bil to velik prispevek tudi k mednarodnemu socializmu, ki prav glede teh vprašanj, žal, doživlja številne krize.

Z. ROTER: Ali po vašem mnenju lahko vse to, o čemer sva zdaj govorila (reorganizacija federacije, položaj republik) ostane brez odseva na funkcijo ZK, na odnose v njej, pa tudi v načinu njenega dela?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Mislim, da ne more.

Z. ROTER: Kaj bi potem morali spremeniti?

Preosnova Zveze komunistov

S. DABČEVIČ-KUČAR: V naših partijskih dokumentih, programih, govorih smo vsi poudarjali, da je preosnova partije izraz in funkcija reforme družbe, družbene biti. V konkretizaciji tega pa nismo bili tako natančni in verjetno tudi zdaj ne bomo. To, kar bom povedala, bo bolj razmišljanje o partiji kot pa natančen odgovor na vprašanje. Mislim, da obstaja — to je bolj ali manj znano dejstvo — vidno neskladje med

okoliščino, da je partija vendarle bila zmožna, da, vzeto globalno, na programatskem področju odpira nove prostore našega razvoja ter da se sama prilagodi tem spremembam.

Mislim tudi, da sedanje spremembe v političnem sistemu zahtevajo, da se funkcije partije krepijo. Ne v smislu trdne partije stalinskega tipa in tudi ne v tem smislu, da bi se krepili njena disciplina in organiziranost, kar bi bilo primaren cilj, ampak v smislu idejne in politične enotnosti. Vendar pa te enotnosti ni treba razumeti kot aprioristično, ampak kot dejstvo ravnotežja, ki se ustvarja prek neravnotežja. Torej, gre za neprestani proces boja za to enotnost, za akcijsko sposobnost partije. To je najpomembnejše dejstvo, kateremu je treba podrediti tudi organizacijske oblike, disciplino in vse drugo. Direktivna partija s trdnimi forumi, neposredno komunikacijo od zgoraj navzdol, je po svoje lahko učinkovita. Kako pa naj bo učinkovita, hitra v akcijah partija, ki ni takšne vrste? Mi v naši partiji imamo enako diferenciacijo, kot jo imamo tudi v družbi. Mislim, da je treba to diferenciacijo podpreti. Ne da bi koristila kot cilj sama sebi, ampak kratko malo zato, da znotraj nje pridobivamo tisto, kar ima z zavestnim opredeljevanjem do določenega cilja jasna stališča. To pomeni, da preskočimo fazo, v kateri smo precej amalgirali stališča znotraj partije in da izvedemo ostrejšo selekcijo teh stališč.

Tu je nekaj vprašanj. Mislim, da je najvažnejše vprašanje odnos partije do razreda.

Z. ROTER: Kaj je potem tisto, kar je za Zvezo komunistov bistveno?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Prvi problem, povezan s partijo, je **vprašanje njene usmeritve**. Tukaj ne mislim na globalno partijo, partijo kot splošni program, marveč na partijo v njeni funkciji, kar pomeni, na vsako organizacijo v njenem delovanju, v akciji. Zame je zelo važno vprašanje, h katerim problemom smo usmerjeni. Ali smo na periferiji, na robu družbenega gibanja ali pa v srcu družbene preobrazbe? Če se ukvarjamo z vprašanji, ki niso bistvena za človekovo življenje — ko pravim, »življenje«, potem s tem mislim tudi na možnost človeške in politične afirmacije človeka posameznika, na njegov ekonomski, družbeni in kulturni standard in status — če se torej ukvarjamo z vprašanji obrobne pomena, potem nimamo možnosti, da bi bili partija, ki bi lahko odgovorila na zahteve tega časa.

Prvo vprašanje je torej, ali se ukvarjamo s praviimi problemi. Ali se ukvarjamo s problemi samoupravljanja, dohodka, s problemi družbene in gospodarske reforme, ali smo navzoči pri problemih napredka? Ali se ukvarjamo s problemi politične afirmacije delovnega človeka?

Drugo vprašanje je, ali smo in koliko smo v akciji. **To pomeni akcijsko sposobnost ZK**, ki, žal, ni vedno zadovoljljiva. To je tisto, kar imenujemo razliko med besedo in dejanjem, med proklamacijo in realizacijo, in to je tisto, kjer potrebujemo popolno dinamiziranje. Vendar bo to oteženo spričo sedanje kadrovske sestave ZK. Zato je vprašanje kadrovske strukture največjega pomena. Pri tem imam v mislih tri stvari. Najprej je tisto, kar bi lahko imenovali »prepih« v partiji, kar pomeni, da bi iz ZK morali odstraniti tiste, ki bi jih lahko imenovali »gledalce s tribune«. Tu ne mislim na določeno število starejših revolucionarjev, ki zaradi bolezni in drugih razlogov ne morejo

biti aktivni, ampak na tiste, ki so zunaj bitke, ki so oboroženi z arzenalom fraz, ki jih omenjajo v vsakem položaju, hkrati pa ostajajo popolnoma ravnodušni do interesov in problemov razreda, naroda, delovnih ljudi, do njihovih prizadevanj, da bi nekaj ustvarili. Praviloma so ti ljudje precej zmedeni, malodušni; svojo vizijo o socialistični družbi, vizijo, ki je očitno razpadla, zamenjujejo z vizijo razpada družbe v celoti.

Nam v partiji so v obdobju, ki prihaja, potrebni predvsem ljudje, ki verujejo v ustvarjalni interes in možnost delovnih ljudi, ljudje, ki imajo pogum, da pogledajo problemov v oči in da ob njihovem reševanju mobilizirajo množice. Potrebni so nam ljudje, ki razmišljajo o stvareh in ki se ne izogibajo soočenju. Mislim, da je takšnim ljudem potrebno v ZK dati prostor. Sprejemanje v ZK mora izhajati predvsem iz dveh okolij: iz vrst mladine in delavskega razreda. Iz mladine zato, ker bo sicer grozila nevarnost, da se zadeve zaustavijo na lastnih sledeh, da se zaustavi tudi revolucionarna kontinuiteta. Iz delavskega razreda pa zato, ker bodo delavci neposredneje vnesli avtentičen interes v vse forume, organizme in organizacije. Ne mislim, da je treba to vulgarizirati in da bo problem rešen s tem, da se po ključu izbere v forume tudi nekaj delavcev. Takšna rešitev ni nikakršna rešitev. Ta izbira mora biti rezultat aktiviranja delavskega razreda, to pa mora biti rezultat dejstva, da smo doumeli njegov življenjski interes, in da smo mu ustvarili možnosti, da dejansko odloča o vsem.

Nadaljnji element reorganizacije partije je — **demokratizacija** — in to tako znotraj družbe kot tudi znotraj nje same. Tu smo precej napredovali, možno pa je storiti še več.

Demokratizacija Zveze komunistov

Z. ROTER: Kaj razumete pod demokratizacijo Zveze komunistov?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Mislim, da moramo opustiti mnenje, pa tudi pogosto prakso, da delovanje partije lahko nadomesti delovanje ljudstva in razreda. To je zelo važno vprašanje. In, če se zdaj vrnem k prejšnjemu vprašanju: gre za to, ali je politika privilegijev za voditelje in člane partije ali pa je to aktivnost samih množic, samega razreda, ljudstva. To je morda eno izmed najbolj bistvenih vprašanj. Če bi nam namreč uspelo, da bi namesto politike, ki je precej (ali pa to lahko postane) ločena, ohranili naravo nekega — da rečem pogojno — plebejskega gibanja, gibanja, v katerem so množice neposredno aktivne, potem mislim, da bi bile vse tiste izvirne sile socialističnega gibanja mnogo bolj navzoče, kot pa če bi bila »aktivnost« omejena na forume, zaprte organizme. Tu smo pri razmerju partija-razred. Jaz povezujem položaj partije in njeno funkcijo z družbo, ki se vse bolj gradi kot humana, demokratična, samoupravna, s samozavestjo in vlogo partije in delavskega razreda, in ne vidim, da bi bil možen uspešen boj partije, če položaja delavskega razreda ne okrepimo mnogo bolj, kot je zdaj. In to najprej na ekonomskem področju, na področju presežka dela, potem pa še na vseh drugih področjih življenja. To pomeni, da nam dominantna sila v političnem življenju dejansko postane delavski razred.

Mislim, da je treba odpreti tudi večjo možnost za kritičen odnos razreda do njegove politične partije. Življenje nam elemente kritike

prinaša, če to hočemo ali pa ne. Vrsta delavskih stavk je bila torej odraz prav takšne kritike in mi nismo bili vedno pripravljeni, da bi se iz tega česa naučili.

Mislim, da potrebujemo večjo odprtost in premik k razredu v tem smislu, da se bo bolj vključeval v odločanje na vseh področjih.

Z. ROTER: Kaj pa z drugimi družbenimi sloji?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Ko govorim o razredu, potem ne mislim, da je treba nekako eliminirati vse druge družbene sloje, ker se osvobajanje delavskega razreda ne izvaja samo z akcijo razreda, ampak tudi vseh socialističnih sil. Potemtakem tu v nobenem primeru ni treba zapostavljati funkcije inteligence, ki je — vsaj en del — tudi del tega delavskega razreda.

Z. ROTER: Kakšno je razmerje med demokratizacijo in javnostjo dela ZK?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Samo z javnostjo dela bomo dosegli večjo odgovornost partije. Brez politične akcije in javnosti se tudi odgovornost ne more ob ničemer izdiferencirati.

Mislim, da smo tu dosegli velik napredek. Ne bi pa ne želela dajati preveč optimistične ocene, vendar ne bi hotela biti nepravilna do tempa, s katerim smo se tega lotili. Mislim, da je javnost vse bolj seznanjena ne samo z delovanjem posameznih forumov, temveč tudi posameznih voditeljev, čeprav se za zdaj to bolj nanaša na tistega, ki je informiran, ne pa tudi na tistega, ki participira. Ko sva prej govorila o splošni demokratizaciji, sva omenila informacije in jaz mislim, da je eden izmed problemov demokratizacije — demokratizacija sredstev javnega obveščanja in odprava določenih monopolističnih elementov. Bodisi da imajo ta monopol določene politične strukture ali pa določene grupacije v njih.

Menim, da bi bil potreben korak naprej zato, ker je vprašanje odgovornosti še zmeraj zakamuflirano. Vprašanje odgovornosti posameznikov se zdaj še vedno obravnava kot element in sestavni del neke celote v smislu pripadanja določenemu forumu in kot takšen je posameznik praktično nedosegljiv. Mislim, da bi v tem pogledu morali napraviti pomemben korak naprej. To je tudi vprašanje nalog in pristojnosti, pa tudi nekaj več od tega, to je ustvarjanje javnosti nekega družbenega pritiska in ozračja za tako postavljeno vprašanje.

Z. ROTER: Želel bi se vrniti k vprašanju partija-razred. To razmerje se pogosto tudi vulgarizira?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Tu obstajata dve težnji. Ena je istovetenje razreda s fizičnim delom. To je ostanek primitivnega obdobja v samem razvoju družbe. Ne bom rekla, da partije ne zanimajo tudi nekvalificirani delavci, da to ni baza, vendar je zanje predvsem zainteresirana v bitki, da jim spremeni življenjske razmere, da dobijo višjo kvalifikacijo.

Druga teza je povezana s prvo, včasih pa tudi neodvisna od nje, to je, da je treba biti do inteligence skeptičen. Obstaja tudi

tretja, ki ne izhaja iz istih, ampak iz nasprotnih izhodišč, ko se inteligenca razglaša za razred in se ji pripisuje zgodovinska funkcija.

Menim, da imamo mi, če govorimo o Hrvatski, najmanj razlogov za skeptičen odnos do intelligence, ker je bila Hrvatska leva inteligenca v velikem številu do vojne in v vojni izjemen dejavnik ne samo v ustvarjanju določenega razporeditve, ampak tudi izjemna podpora partiji. Mislim, da nam tudi izkušnje zagotavljajo, da je inteligenca dala svoj zelo velik prispevek pri graditvi socialistične samoupravnih družbe po vojni. Mi smo (tu mislim na partijo) imeli neke »kratke stike« s posameznimi deli intelligence, zlasti z delom humanistične intelligence v nekaterih etapah našega razvoja. Analiza pa bi pokazala, da so bili različni vzroki za to. Eden izmed razlogov za nezadovoljstvo dela te intelligence je povezan tudi z nerešenim družbenim statusom vrste področij, ki se je takrat odrazil, morda ne vedno zavestno, tudi v obliki določenega nezadovoljstva do družbe, včasih tudi s pozicij, ki niso bile sprejemljive. Mislim pa, da bi bilo sprejeti tezo o nekakšni dvomljivi poziciji intelligence pogubno za usmeritev partije. Za takšno tezo ni niti objektivnih niti realne politične niti druge družbene podlage. Narobe. Pretežni del intelligence v svojem delovanju izhaja s pozicij uresničevanja zgodovinskega interesa delavskega razreda — gibanja k samoupravnemu socializmu.

Mi smo včasih zaradi občutka, da smo partija na oblasti, zaradi, dejala bi, režimske zanesljivosti, v nekem obdobju nekoliko zapostavljali tisto, kar bi lahko imenovali politizacija v smislu odprte konfrontacije z najrazličnejšimi stališči. Mislim, da je posebej pomembno to, da ne zožujemo javnega prizorišča, na katerem v veliki meri nastopajo intelektualci, marveč da ga širimo in pa da smo na njem navzoči. Ne navzoči z etiketo, oceno, ampak z argumentom in svojo lastno opredeljenostjo, z močjo, da to opredeljenost na neki način pojasnimo. Za obdobje, ki je pred nami, ko bo idejna in politična vloga partije naraščala, ko bo življenje verjetno bogatejše in raznovrstnejše v političnih tokovih, razmišljanjih (kar je vsekakor velikanska prednost našega socializma), se mi zdi, da bi bilo še zlasti škodljivo, če ne bi bili na tem prizorišču ali pa če bi se prenačljeno pojavljali z enostranskimi ocenami. Različna mnenja, stališča ne smejo biti za nas nekakšna skrinja, iz katere bomo izbirali samo tisto, kar smo a priori že sklenili v naši glavi, ampak nam mora biti kriterij naših lastnih ravnanj sama družbena praksa. Mislim, da bomo morali naprej razvijati sposobnost, ki jo je naša partija imela v času, ko se je borila za uveljavitev svojega programa, da se na javnem prizorišču konfrontiramo z argumenti, sposobnostjo, da svojo idejno in politično pozicijo obranimo in branimo. Torej ne samo, da dobimo privrženca, ki nam a priori verjamejo, ampak tudi tiste, ki želijo sprejeti našo argumentacijo za svojo.

Z. ROTER: Ali bodo imeli po vašem mnenju novi politični odnosi v federaciji svoje reperkusije tudi na razmerja med nacionalnimi deli Zveze komunistov?

S. DABČEVIČ-KUČAR: To vprašanje se vsiljuje samo po sebi. Namreč vprašanje ali ZKJ ostaja enotna organizacija. Mislim, da je tudi zdaj ZKJ združevalec samostojnih zvez. V okviru nje je dovolj možnosti za vsako zvezo komunistov v republiki, da samostojno

razvija politično delo in nosi vso politično odgovornost glede na specifičnosti političnega življenja svoje republike, vendar v okviru enotnega programa. Mislim, da ima npr. ZK Hrvatske tudi v sedanjem statutarinem položaju glede na ZKJ absolutno vse možnosti, da na podlagi enotno sprejetega programa razvija vse posebnosti svoje republike. Če npr. analiziramo naše politično življenje v zadnjih dveh letih, pa tudi same sestanke CK, je razvidno, da je dovolj prostora, da se razplamene vse specifičnosti in individualnosti, vse tisto, kar obstaja kot neka, kar je dalo prav to okolje, na tej stopnji razvoja naše republike. Obstajajo tudi druga mišljenja, pa tudi alternativna. V tem trenutku ne vidim razloga, da bi bilo to vprašanje takšno, da bi posebej moralo pritegniti našo pozornost. Zdi se mi, da je pomembno, da je ZK Hrvatske zavzeta s tem, da dejansko odgovarja na najbolj pereča politična vprašanja znotraj svoje republike in da dejansko da svoj prispevek prizadevanjem v celotni ZKJ.

Z. ROTER: Kljub temu pa je slišati mnenja o tem, da obstajajo »federalni« komunisti kot pravovernejši in »nacionalni« komunisti?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Po mojem mnenju ni federalnih komunistov. So samo komunisti, organizirani v svojih osnovnih organizacijah in v okviru svoje republike in kot taki združeni v okviru Jugoslavije. Res, da je bila ob kritikah X. plenuma CK ZK Hrvatske pripomba, da smo ZK Hrvatske koncipirali ne samo kot samostojno, ampak celo kot konfrontirajočo z ZKJ. Kaj takega sploh nismo imeli v mislih.

Mislim, da ima ZK, ki je politično odgovorna za politična gibanja, ki išče odgovore na najbolj pereča vprašanja, pravico, da dela tudi napake. Potemtakem imam vprašanje, ki ste ga postavili, bolj za formalno. Danes je nemogoče prepovedati, onemogočiti, če so sile dovolj močne, komunikacijo ZK republike z narodom. Če je ZK našla rezonanco z razpoloženjem in interesi množic, ji nihče ne more preprečiti, da ne bi postavljala tudi najbolj občutljivih vprašanj, pa če je še tako izolirana v danem trenutku. Vendar samo, če je relativno kompaktna oziroma če je na poti življenjskih interesov naroda in delavskega razreda.

Z. ROTER: Naroda in delavskega razreda?

S. DABČEVIČ-KUČAR: Da, razredno in nacionalno sta dva bistvena elementa. Razred v širšem smislu, to pomeni razred delovnih ljudi sploh in narod.

Skupna organizacija ima tudi to prednost, da daje možnost vplivanja naprednejše družbene prakse — ki je naprednejša morda ne samo zaradi ljudi, ki jo vodijo, ampak tudi zato, ker anticipira razvoj od drugih, ker je že na določeni razvojni stopnji, ko se vsiljuje potreba po reševanju nekaterih vprašanj, ki pri drugih še niso dozorela. Torej, v enotni organizaciji obstaja možnost, da neka progresivna praksa močnejše vpliva na druge. Zato tega vprašanja ne bi gledala samo kot vprašanje samostojnosti za vsako ceno.

Federalnih komunistov torej ni. Zakaj bi bil nekdo, ki se ima za Hrvata, Slovenca, Srba ali Makedonca, manj Jugoslovan glede želja, da živi v neuvrščeni, svobodni, samoupravni Jugoslaviji, kot nekdo, ki pravi, da je Jugoslovan?

Z. ROTER: Ali bi nam hoteli nekaj povedati o političnih razmerah v SR Hrvatski, zlasti glede na vaše izjave na zadnjem plenumu CK ZK Hrvatske o oponiranju smeri CK ZK Hrvatske? Iz tega bi lahko sklepali, da je politični položaj na Hrvatskem zelo dinamičen?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Da. Zelo dinamičen je, intenziven, in mislim, da smo zdaj priča vzpona v politizaciji množic, v pripravljenosti, da se angažirajo glede temeljnih političnih vprašanj.

Veste, tu je človek vedno v skušnjavah, kaj naj reče in kaj ne. Vsaka objektivna analiza bi pokazala, da je vseeno imela največji vpliv X. seja našega CK. Ta seja je absolutno poglobila našo zvezo z razredom in narodom. V tem smislu je bil to velik korak naprej. Tu smo dobili najbolj popolno resonanco, to pa nas je tudi v delu mobiliziralo. Na tej smeri se je pojavilo mnogo novih članov ZK. Imeli smo prvič položaj, da nam razni funkcionarji niso zavračali političnih in partijskih funkcij. Torej vse tisto, kar se imenuje ugodno politično razpoloženje.

Mi se seveda zavedamo tega, da z ugodnim političnim razpoloženjem ni mogoče dolgo živeti brez zelo konkretnih rezultatov in da smo temu političnemu razpoloženju dolžni določene rezultate zlasti na gospodarskem področju. To pomeni, da mora in more biti takšen položaj dobro izkoriščen za praktično spreminjanje starih odnosov in reševanje problemov.

Imeli smo vrsto akcij v CK in na terenu, za katere bi lahko rekli, da podpirajo to dinamičnost našega političnega življenja.

Morda bi poleg X. plenuma omenila še XI. plenum. Na X. plenumu nismo razpravljali samo o nacionalnem vprašanju v tej fazi razvoja — problemu republik in federacije — ampak tudi o problemu reforme kot bistvenem vprašanju razredne vsebine našega socialističnega gibanja. Obvezali smo se, da na vsem področju storimo korak naprej. Na XI. plenumu smo postavili na dnevni red življenjsko vprašanje delavskega razreda — vprašanje delitve In dohodka. Tisto, kar je bilo tu vredno, je težnja, da se na to vprašanje skuša najti pravi odgovor. Pokazali smo, da je boj za višji dohodek — eno izmed ključnih vprašanj za Jugoslavijo, jaz pa posebno mislim tudi za Hrvatsko. Mi se nikoli nismo strinjali s tem, da so v Jugoslaviji poglobitni problem visoki dohodki in da se je treba boriti proti njim. Narobe. Mislimo, da je ključno vprašanje Jugoslavije nizek dohodek. Če je na Hrvatskem, ki je za Slovenijo najbolj razvita, to problem, kjer imajo desetstisoči delavci zdaj osebne dohodke pod 1000 dinarjev, če je razlika v dohodkih strokovnjakov v primeri s tistim, kar lahko dobijo v našem gospodarstvu in v tujini, tako velika, da odhajajo, potem je to ključno vprašanje našega celotnega razvoja. Mi v SR Hrvatski smo se zelo ukvarjali z vprašanjem dohodka. Analize so pokazale, da vse delovne organizacije, ki ustvarjajo skupni dohodek v višini dva milijona dinarjev na delavca, nimajo nobene možnosti ne samo, da bi povečale produktivnost in se spustile v razširjeno reprodukcijo, ki bi ustrezala modernemu razvoju, ampak nimajo nobene možnosti niti za to, da bi povečale dohodek delavcem. Tisti, ki imajo od 2,5 do 4 milijone, so v tistem pasu, v katerem do neke mere lahko izvajajo enostavno reprodukcijo, vendar sredstev za

razširjeno reprodukcijo nimajo, pa tudi dohodek je zelo nizek. Tisti z nad 4 milijoni se lahko spustijo tudi v razširjeno reprodukcijo in v določeno povečanje dohodka. To pomeni, da moramo zahtevati od partijskih organizacij in od sindikatov (mislim, da bo pri vse večji demokratizaciji političnega življenja imel sindikat posebno vlogo, vendar v novi obliki, ne kot forum, ampak kot permanentna konferenca delavcev o posameznih vprašanjih), da se ne sme programirati tista proizvodnja, ki ostaja samo na nizkem dohodku. To pomeni, da je treba poiskati vrsto prehodnih rešitev, to pomeni bitko proti statusu quo, v katerem delavec sicer lahko živi, vendar ob nedopustno nizki mezdi. Na Hrvaškem smo imeli, dejala bi, pravo gibanje, resda še ne dovolj široko, ko so posamezne organizacije izhajale prav iz tega stališča, kjer smo v prvi fazi našega razvoja imeli planiranje v podjetju s stališča, koliko lahko proizvedemo, v drugi fazi pa smo šli vseeno naprej in smo začeli načrtovati glede na trg. Zdaj pa smo postavili tako, da se tudi ta trg spravi v funkcijo dohodka, to je, če ne moremo zagotoviti delavcu določenega dohodka, potem je treba program spremeniti.

Z. ROTER: Kako pa glede partijske politike v kulturi?

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Elementi kulturne politike in odnosa partije do kulturne ustvarjalnosti niso okras, ki ga dodajamo, ampak sestavni del življenja, zlasti v samoupravnih socialistični družbi. Mi bomo kmalu imeli sejo CK o tej problematiki. Zdaj poteka intenzivno delo, da se pripravi ta seja. Imamo intenzivno komunikacijo z velikim številom kulturnih in javnih delavcev. Njihovo participacijo štejemo za neogibno pri pravilnem postavljanju tega vprašanja. To je podobno tistemu, kar smo storili, ko smo razpravljali o ekonomskih vprašanjih, kjer smo imeli zelo veliko udeležbo delavskega razreda o vseh perečih vprašanjih v zvezi z reformo.

Z. ROTER: Ali bi nam kaj povedali o položaju Srbov v SR Hrvatski?

Položaj Srbov na Hrvaškem

S. DABČEVIĆ-KUČAR: Kompleks položaja Srbov na Hrvaškem smo dali, kot ste videli, na dnevni red ene izmed sej izvršnega komiteja. To smo storili iz dveh razlogov. Prvič zato, ker spremembe v političnem sistemu aktualizirajo tudi vprašanje enakopravnosti znotraj republike in odnosa do manjšin ali do drugega naroda. Sicer pa mislim, da je to vprašanje, ki je izjemnega političnega pomena. Mi mu v Hrvatski pripisujemo velik pomen, ker bitka za enakopravnost in pozicije Hrvatske v Jugoslaviji ne bi mogla biti uspešna, če ne bi bila pozicija Srbov v Hrvatski enakopravna ali pozicija manjšin na območju naše republike. Drugi razlog pa je povezan prav s političnimi intrigami »odposlancev« in »ambasadorjev«, ki so na tem najobčutljivejšem področju poskušali z raznimi gesli, ustvarjanjem občutka negotovosti, ogroženosti, ustvarjalni občutek, da tu zadeve niso v redu. To so počeli z blagoslovom določenih elementov v tujini.

V novejši, pa tudi v starejši zgodovini Hrvatske je znano, da so vsi tisti, ki so hoteli držati v podrejenosti hrvatskega in srbskega delavca in kmeta, igrali na karto nacionalnega antagonizma.

To, kar je tukaj važno, je dejstvo, da smo imeli po X. seji izjemno pozitivno dejavnost, politično akcijo v srbskem okolju in med funkcionarji Srbov, tako da politična diferenciacija ni potekala na nacionalnem temelju, ampak na podlagi opredeljevanja za in proti smeri. Tisti, ki so se opredeljevali proti smeri, so zelo pogosto zlorabljali nacionalno vprašanje. Vi veste, da smo imeli — verjetno imajo to tudi drugod — posamezne šovinistične izpade na tej ali oni strani, tako da so se pojavili posamezniki, ki so začeli to sabotirati, predimenzionirati, skušali so nam vsiliti, da bi se kot partija ukvarjali z ekscesi, ne pa s perečimi vprašanji življenja delovnih ljudi naše republike. K temu je prispeval tudi del tiska zunaj naše republike, ki je najprej zbiral »primere«, ki jih je pogosto lažno in netočno prikazoval. Zato smo se lotili močne politične akcije. Izkazalo se je, da po tem, ko smo stvari politično pojasnili, problemov ni bilo. Dejstvo je, da je KP Hrvatske, zaradi položaja, ki je bil v vojni, imela velik ugled v srbskih množicah in da je ZK Hrvatske izraz kontinuitete te partije iz vojne. In karkoli ti samozvani predstavniki »interesov srbskega naroda« že počno — s širjenjem teze, da je Srbom v Hrvatski njihova država Srbija in podobno, vendar ne morejo okrniti vpliva in ugleda, ki ga ima ZK Hrvatska pri srbskem narodu. Vpliv partije je večji, čim bolj jasni smo v naših stališčih, čim odločnejši v programu in čim ostreje se konfrontiramo z raznimi šovinističnimi izpadi. Zdaj smo še enkrat redefinirali enotnost interesov Srbov in Hrvatov na Hrvatskem. Rekli smo, da Srbi na Hrvatskem niso manjšina, čeprav tvorijo 15% prebivalstva. So narod, katerega skupni interes določa skupnost v naši republiki. Zatem smo dejali, da je njihova država SR Hrvatska in da tu ustvarjajo svojo državnost. Morda ni nepomembno pripomniti, da je precej srbskega prebivalstva na nerazvitih območjih, kjer v zadnjih letih zaznamujemo zelo pomembne rezultate. Ti rezultati pa so pravzaprav indikacija poti, po kateri moramo naprej. Določeno nezadovoljstvo, ki se pojavlja, izhaja predvsem iz želje, da bi se razvijali še hitreje. Ni pa to odsev kakšne nacionalne ogroženosti in zapostavljenosti.

Kar zadeva jezik in pisavo, smo za popolno strpnost. To pa pomeni, da naj vsak imenuje svoj jezik tako, kot hoče. Tudi doslej je bila praksa, da so v pretežno srbskih naseljih v šoli začeli s cirilico in da so bili napisi v cirilici. To je naraven pogoj v skupnem življenju. Kar zadeva kulturo, kulturo Srbov na Hrvatskem, je sestavni del kulturnega zaklada hrvatskega naroda. Morda so bile v preteklosti storjene napake. V večnacionalni sestavi je treba biti seveda vedno za to posebej občutljiv. Mislim, da je treba odločneje in praktično materializirati naše stališče, da je kulturna dediščina Srbov in narodnosti na Hrvatskem sestavni del kulturne dediščine Hrvatske.

Poleg tega je še zelo pomembno vprašanje, o katerem smo odkrito govorili. Gre za pariteto v kadrovski sestavi. Ne bi mogli reči, da je položaj na Hrvatskem v škodo Srbov. Prej bi lahko rekli, da je narobe, zlasti v nekaterih službah. Vsekakor pa to ni napaka ljudi, ki delajo v teh službah. Odločni smo, da se o vseh vprašanjih, ki nam jih nekateri v zvezi s tem skušajo vsiliti, soočimo na javni tribuni, z argumenti. Prepričana sem, da bomo dobili podporo srbskega, hrvatskega in vsega prebivalstva naše republike.

Politična organizacija v republiki

Kot smo že zapisali v 3. številki revije, je uredništvo povabilo nekaj vodilnih družbenih in političnih delavcev v Sloveniji, da bi odgovorili na vprašanja o politični organizaciji v republiki. Tokrat se je povabilu ljubeznivo odzval Tone Kropušek, predsednik republiškega sveta zveze sindikatov Jugoslavije. Vprašanj uredništva ne bomo ponavljali, ker so natisnjena že v prispevku Živka Preglja.

Prvi in glavni posebni pogoj, ki ga moramo upoštevati pri graditvi politične organizacije v republiki, je ta, da smo Slovenci narod s svojo lastno bogato zgodovino — čeprav le-ta ne sega v pradobo — s svojo lastno kulturo in vsemi tistimi lastnostmi, ki izvirajo iz naroda kot etnične skupnosti. Raven kulturne in gospodarske razvitosti, ki smo jo dosegli in s katero mislim tudi na delovne navade, način življenja, ambicije, nacionalno zavest, vse to so prvine, ki jih nimamo pravice prezreti, še manj pa zanikati, tudi takrat ne, kadar z vso vnemo iščemo skupne imenovalce z narodi v Jugoslaviji ali zunaj nje.

Graditi politično organizacijo, ki bi ustrezala posebnim razmeram v Sloveniji, je iskati take organizacijske oblike, ki bi čimbolj sprostile še ne do kraja izražene slovenske ustvarjalne moči, izkoristile naš materialni in duhovni zaklad in usmerjale te moči k uveljavljanju interesov slovenske družbe, v ekonomski, družbeni in kulturni razsežnosti.

To je pot, ki nas edina lahko iz še nepozabljene nacionalne pohlevnosti in sramežljive prilagodljivosti, izvirajoče iz občutkov majhnosti, ki so nam jih skoz zgodovino vsiljevali od zunaj, pelje naprej k popolni emancipaciji ter večji gospodarski in politični enakopravnosti v tem delu sveta.

To pa je tudi edina možnost za resnično izražanje oziroma zadovoljevanje nacionalnega interesa Slovenije v sodobnem pomenu, tistega interesa, ki v Jugoslaviji in v današnjem svetu ni zares interes slovenske družbe, če ni hkrati tudi sestavni del interesov jugoslovanskega razvoja in socialističnega razvoja v svetu. Poudariti hočem, da resnični nacionalni oziroma republiški interes po svoji vsebini vključuje potrebo po sodelovanju, integraciji, sporazumevanju in po odprtosti v ekonomski, kulturni, znanstveni, tehnični in drugih razsežnostih. Samo s takimi kvalitetami je to lahko interes slovenske družbe, seveda s pogojem, da vse oblike sodelovanja, integracije in sporazumevanja potekajo ob spoštovanju enakopravnosti, demokratično in socialistično, brez pritiskov in brez majorizacije, obenem pa brez pretenzij vsiljevati drugim svoje interese.

Kakšen materialni in duhovni sklad nam je na voljo? Predvsem je to slovenska nacionalna zavest, ki se je konstituirala v vsej zgodovini do današnjih dni kot zavest politične, socialne in kulturne samostojnosti ter neodvisnosti v slovenskem prostoru. Ta zavest se je razvijala v boju za narodni obstoj proti raznim ekonomskim in političnim pritiskom s severa in z zahoda, med obema vojnama pa tudi z juga. Slovenska nacionalna zavest je nastajala v boju za ekonomsko, socialno in kulturno svobodo, za razvijanje ustvarjalnosti slovenskih ljudi in za polno pravico, da uživajo plodove lastnega dela. Takšna zavest majhnega slovenskega naroda pa se je že od vsega začetka oblikovala tudi kot zavest o potrebi solidarnosti z južnoslovenskimi narodi in kot zavest o življenjski povezanosti z njihovo usodo v širši večnarodnosti skupnosti. Takšna vizija je Slovencem obetala enakopravno sodelovanje in s tem neoviran avtonomen razvoj. Niti hegemonizem in ne paternalizem, pa tudi ne ozkosrčna zaprtost in nacionalni egoizem niso bili bistveni v splošni slovenski nacionalni zavesti. Številčna majhnost naroda na izpostavljenem geopolitičnem prostoru objektivno ni dovoljevala, da bi se porajale take nacionalne perspektive in težnje, ki bi postavljale Slovence za gospodovalno silo nad drugimi narodi. To pa je tudi izključevalo, da bi Slovenci širše podprli občasne ambicije, da bi živeli izolirano in avtarkično.

Posledica take splošne usmerjenosti zavesti je zlasti velika slovenska materialna in duhovna ustvarjalnost. V svoji preteklosti so bili slovenski ljudje navezani na svoje lastne moči, razvijati so morali specifične oblike materialne in duhovne kulture. Materialna kultura je rezultat slovenskega geopolitičnega položaja in delovnih navad, izvirne ustvarjalnosti, čuta za sodelovanje in za odprtost do novosti, ki ustrezajo slovenskim ljudem in slovenskemu prostoru. Od tod razmeroma razviti čut za kvaliteto, za estetiko, za produktivnost itd.

Sosedstvo z razmeroma razvitimi in načelo odprtosti Slovenije nas še naprej postavlja v položaj, da kritično sprejemamo pozitivne dosežke sodobnega sveta, hkrati pa terjata od nas polno samozavest, takšno, ki ji je tuja slepa prilagodljivost in nekritično posnemanje. Politika slepega prilagajanja bi nas lahko pripeljala do negacije samega sebe, ne pa v položaj enakopravnega partnerja v mednarodni delitvi dela in v odnosih med narodi sploh.

Tudi slovenska duhovna kultura je v svojem razvoju dosegla svetovno raven. Specifične življenjske razmere v slovenskem prostoru pa so bile vzrok, da med duhovno in materialno kulturo ni bilo tistega prepada, ki je značilen pri razvitejših narodih, in da se najvišja slovenska duhovna ustvarjalnost nadaljuje tudi v množični ljudski kulturi; zaradi česar se vrhunska kultura ni toliko odtrgala od množic, kolikor se je drugod.

Posebnost dosedanjega slovenskega razvoja in njegov rezultat je tudi razmeroma velika socialna homogenost. Razlike med mesti in podeželjem ter razlike med delavci, kmeti, obrtniki in inteligenco ter nerazvitim slovenskim meščanstvom, ki so nastajale v preteklosti, se niso stopnjevale do antagonizmov kot v nekaterih drugih delih sveta. Slovenci smo bili v preteklosti predvsem plebejski narod, »narod proletarec«, kakor je zapisal Ivan Cankar. Ogrožal in izkoriščal ga je predvsem tuj kapital. Prav zaradi tega je bil boj za slovenski nacionalni obstoj po svoji temeljni vsebini tudi razredni boj proti kapitalističnemu izkoriščanju. V tem boju sta se spajala nacionalni in razredni interes slovenske družbe v skoraj nedeljivo celoto. Solidarnost med mestom in vasjo ter med različnimi socialnimi sloji se je že pred vojno izražala v nacionalno in socialno osvobodilnem

revolucionarnem gibanju, še zlasti pa se je uveljavila med vojno, ko so se le nosilci skromno razvitega domačega kapitala postavili na stran tujcev, da bi se ohranili kot njihov privesek.

Poseben pogoj so nadalje tudi specifični naravni viri slovenskega ozemlja. Lepote slovenske narave, ki v velikem delu usmerjajo razvijanje turizma v prihodnosti; položaj slovenskega ozemlja, ki terja razvoj infrastrukture; bogastvo slovenskih gozdov, delovne navade in čut za estetiko odpirajo široke možnosti industriji, ki temelji na tem bogastvu: vse to skupaj z drugimi že razvitimi gospodarskimi dejavnostmi postavlja temeljno smer prihodnjega slovenskega ekonomskega razvoja.

Končno je tu še geopolitična lega: kljub germanizaciji in italijanizaciji, ki so odtrgale dele slovenskega ozemlja in zoževale slovenski nacionalni prostor, je Slovenija v današnji meddržavni konstelaciji most med ostalim delom Jugoslavije in zahodno Evropo. V Evropi, ki se bo morala otresti hegemonističnih in raznarodovalnih teženj, so tudi slovenske manjšine vez med tujino in Slovenijo ter Jugoslavijo, dejavnik večjega in boljšega sodelovanja in zbliževanja, ne pa dejavnik konfliktov.

Politična in samoupravna organizacija Slovenije mora stremeti k temeljnemu cilju, in ta je — bolj združiti Slovenijo in Slovence na podlagi skupnih interesov, ki so nedeljivo nacionalni in razredni. Gre torej za potrebo po večjem poenotenju interesov raznih slojev v družbi in interesov raznih območij v ekonomski, socialni in kulturni razsežnosti. Ko govorim o potrebi po večji integraciji, ne mislim na nacionalni centralizem, še manj na republiški etatizem. V mislih imam interese, ki jih je treba nenehno identificirati, usklajevati in oblikovati v politiko slovenske republike. Ta pa mora ne samo spoštovati neodtujljive samoupravne pravice delovnih ljudi, pač pa spodbujati samoupravno urejanje razmer, ustvarjalno pobudo posameznikov in samoupravnih organov v podjetjih, krajevnih skupnostih, občinah in interesnih skupnostih. Končno je naša dragocena zgodovinska izkušnja tudi ta, da so nas tujci hoteli izničiti s strategijo ne le geografskega razkosanja, marveč tudi interesnega razdvajanja.

Naši posebni pogoji nam omogočajo, da dosedANJI politični sistem, ki vsebuje prvine klasične državnosti, hitreje spreminjamo v razvitejši sistem samoupravljanja. Omogočajo, da se skupščina organizira kot mesto dogovarjanja samoupravno organiziranih subjektov, ki se sporazumevajo ter usklajujejo različne interese. Politični sistem mora usmerjati povezovanje in sporazumevanje med interesnimi skupnostmi. Tiste interese različnih socialnih slojev, ki težijo k temu, da se reproducirajo kot konfliktni interesi, mora spreminjati v splošne družbene interese.

Tudi izvršni svet kot politično izvršilni organ se lahko še bolj uveljavi kot nosilec organiziranih pobud in samoupravno izraženih delovnih interesov. Politične organizacije pa ostajajo v socialni bazi in na vseh drugih ravneh tisti dejavnik, ki spodbuja, da se zares vsi interesi samoupravno izrazijo in sporazumno integrirajo.

Zato mislim, da je, če upoštevamo posebne razmere v Sloveniji, ko gradimo politično organizacijo SRS, nevarnost republiškega etatizma manjša.

Politično in samoupravno organiziranje ter konstituiranje Slovenije v smeri večje interesne integriranosti je eden pomembnih pogojev za njeno odprtost navzven, za enakopravno vključitev v skupnost jugoslovanskih narodov in za sožitje z njimi, pa tudi pogoj za prevzem soodgovornosti za razvoj Jugoslavije kot skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti.

Boštjan Markič

O predpostavkah delegatskega odnosa in o fleksibilnem mandatu

Republiška konferenca SZDL, Center za politološka raziskovanja fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani in revija Teorija in praksa nameravajo v bližnji prihodnosti skupno organizirati več razgovorov za »okroglo mizo« — na temo »delegatski sistem«. V tej številki objavljamo tri prispevke kot eno od možnih osnov za te razgovore. Vabimo vse zainteresirane, da nam pošljejo v objavo tudi svoje prispevke. Op. ur.

I

V preteklosti so bile teoretične razprave in praktične akcije velikokrat usmerjene k dograjevanju političnega sistema z različnimi institucijami. Ni bilo malo mnenj, da so najbolj pomembne institucionalne in organizacijske možnosti za participacijo občanov. Nikakor seveda ni možno podcenjevati institucij, vendar se s prevelikim poudarjanjem pomena institucij ustvarjajo iluzije, da se dá stanje spremeniti le z organizacijskimi spremembami in z izpopolnjevanjem oblik organiziranja družbe, ne pa s spreminjanjem družbenoekonomskih odnosov. To omenjam zaradi tega, ker sodim, da je to vprašanje pomembno tudi danes, ko smo pred širšim oblikovanjem delegatskega odnosa.

Naslonitev samo na institucionalne oblike je nezadostna, čeprav seveda omogoča delovanje političnih sil. Politična institucija je v svojem bistvu le sredstvo, da se doseže neki cilj, ne more pa same sebe spremeniti v dokončni cilj.

Vprašanje identifikacije med tistimi, ki delegirajo, in delegati je središčna, opredeljujoča poteza delegatskega odnosa. Gre za stopnjo doživete solidarnosti in vzajemne integriranosti med delegati in bazo.¹

Za oblikovanje delegatskega odnosa je nujno, da obstoje nekatere predpostavke. Te predpostavke bi videl:

¹ Glej G. Kušej: »Različna pojmovanja delegatskega sistema«, TiP 10/1970, str. 1433.

a) v tem, da dograjujemo demokratično politično kulturo. Če govorimo o demokratični politični kulturi kot eni izmed predpostavk za oblikovanje delegatskega odnosa, potem mislimo, da gre za proces samoosveščanja človeka in s tem tudi njegove moralne in intelektualne pripravljenosti za zavzeto delovanje v demokratičnem odločanju. Politična kultura je nedvomno pomemben oblikovalni dejavnik v razvoju samoupravne demokracije. Predpostavlja zavest občanov o možnostih vplivanja na politične odločitve, in to na vseh ravneh in ob vseh pomembnih družbenopolitičnih vprašanjih. Poznavanje političnih procesov, njihovih mehanizmov ter zanimanje za politične probleme so važne sestavine politične kulture. Politična kultura pa tudi kaže, kakšen je odnos ljudi do političnih institucij, ali jih štejejo za *svoje* institucije, so do njih zavzeti ali pa se do njih obnašajo v bistvu v podložniškem smislu.

b) Nadaljnja predpostavka za oblikovanje delegatskega odnosa je politična participacija, ki se mora razvijati predvsem v temeljni družbeni ravni (»v družbeni bazi«). Gre za povezano delovanje ljudi, usmerjeno k temu, da se spremeni stanje stvari, za delovanje ljudi, usmerjeno k stalnemu dopolnjevanju vsebine ekonomskega in političnega življenja. Le če je taka politična participacija dosežena, lahko dobi delegatski odnos svoj stvarni smisel. S politično participacijo občani poskušajo spremeniti sistem medsebojnega delovanja na ravni politična oblast—posameznik oziroma politična oblast—samoupravljanje. Takšen politični sistem, ki se opira na participacijo ljudi, upošteva osebnostni pomen vsakega posameznika, izhajajoč iz njegovega položaja na delovnem mestu.

c) Nadaljnje predpostavke za to, da se doseže dejanski delegatski odnos, je tudi odmik od kakršnekoli politične manipulacije. Pri tem seveda ne mislimo samo na manipulacijo stalinističnega tipa; ta je odpravljena. Gre tudi za to, da se upremo kakršnimkoli oblikam manipulacije z ljudmi, ki so morda manj vidne, torej bolj pretkane in zaradi tega samo na videz bolj sprejemljive.

č) Predpostavka delegatskega odnosa je tudi demokratično delovanje Zveze komunistov in Socialistične zveze. Le v razmerah, ko se presega notranjepartijski centralizem, ko se presega oblastniška hierarhičnost in zapiranje organizacijskih oblik, Zveza komunistov nima vloge monopolnega posrednika med človekom in oblastjo. Skupščina kot integralna samoupravna institucija se lahko razvija le v takih razmerah, ko so delovni ljudje neposredno vključeni v globalne politične cilje. Za zasnovo skupščinskega sistema, kakršnega gradimo, je izrednega pomena demokratična koncepcija Zveze komunistov. Zveza komunistov se v razmerju do skupščine lahko pojavlja le kot globalno orientacijski dejavnik, kot protiutež tistim političnim silam, ki izvirajo iz tehnokratizma in birokratizma. Vloga Zveze komunistov je v odnosu do skupščinskega sistema lahko zasnovana le na koncepciji akcijskega povezovanja neposrednih družbenih gibanj, ki nastanejo v temeljni družbeni ravnini. Delegatski odnos je možno doseči

le tedaj, če Zveza komunistov deluje z idejnimi sredstvi in pri tem upošteva celovitost poslanca kot svobodne, a tudi odgovorne ustvarjalne osebnosti na eni strani in na drugi strani demokratično naravnano vlogo občanov pri snovanju in oblikovanju odločitev, ki se prek delegata — člana skupščine uresničujejo v skupščini kot integraciji samoupravljanja.

Za vsebinsko uresničitev delegatskega odnosa je izredno pomembna tudi vloga Socialistične zveze. Socialistična zveza se v razmerju do skupščine ne more pojavljati samo kot okvir idejne, ampak tudi kot okvir *konkretne* politične akcije na najširšem družbenem temelju, ki povezuje pobude, predloge in mišljenja občanov. Pobude ljudi bi bolj kot doslej morale izvirati iz samoupravnih procesov v temeljni ravnini družbe ter prek organizirane dejavnosti Socialistične zveze in delegatov prihajati v skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Socialistična zveza po svoji ustavni in programski zasnovi upošteva razlike v pogledu članstva, pogojene tudi strukturalno, ki jih sicer običajno izključujejo klasične politične partije. Te razlike dajejo tudi podlago za integracijo stališč. Kjer ni razlike v stališčih, je tudi integracija stališč nepotrebna. Ravno v ta proces integracije stališč pa naj se vključuje Socialistična zveza in tako omogoča delegatom, da izoblikujejo izhodišča, ki so povezana s temeljno družbeno ravnino in obenem temelje na objektivnih dognanjih in dejstvih. Tako lahko Socialistična zveza prepreči, da bi se poslanec preoblikoval v nekakšen »pasivni medij«, in mu ne jemlje razsežnosti ustvarjalne osebnosti. Proces delegatovega odločanja se lahko le formalno sklene v skupščini. Ustavno in programsko zastavljena, a ne še v praksi uresničena vloga Socialistične zveze omogoča oblikovanje stališč, pri katerih sodeluje občan še *pred* zasedanjem skupščine, in mu tako daje možnosti za oblikovanje stališč tudi *zunaj* same skupščine. Pomembnost stalnega procesa odločanja, v katerega so pritegnjeni občan, delegat in Socialistična zveza, naj se torej prične že v fazi začetnega oblikovanja stališč.

Po moji sodbi omogoča *resnično* oblikovanje delegatskega odnosa le izpolnjevanje naštetih predpostavk oziroma približevanje njihovim izpolnitvam.

II

V okviru vprašanja o delegatskem odnosu se je treba še posebej zaustaviti ob problematiki tako imenovanega »fleksibilnega« mandata. Gre za mandat, imenovan tudi »gibljivi mandat« oziroma »dinamična delegacija«, ali za »ad hoc delegacijo«.

Trditev, da je za pravo, vsebinsko izpolnitev delegatskega odnosa nujno, da so dosežene tiste predpostavke, o katerih smo govorili, dobi še večjo težo, kadar razpravljamo o fleksibilnem mandatu. Razumemo tiste, ki se za fleksibilni mandat zavzemajo, saj v uveljavitvi fleksibilnega mandata očitno vidijo možnosti za nadaljnji od-

mik od birokratizma in s tem večje možnosti za udeležbo ljudi pri odločanju.² Marx je bil naklonjen ideji ad hoc delegacije, kar je prišlo do izraza tudi v njegovem delu »Državljanska vojna v Franciji«. Po svoji revolucionarni vsebini bi lahko celo dejali, da politični sistem socializma teži k oblikovanju ad hoc delegacije. Ad hoc delegacija tudi spodbuja k deprofesionalizaciji politike. V problematiko ad hoc delegacije oziroma fleksibilnega mandata je posegla tudi naša politološka literatura in se do njega docela eksplicitno opredeljevala.³ Mimo pozitivnih izhodišč, ki jih vsebuje fleksibilni mandat, pa je vendarle pri njem treba opozoriti na vrsto negativnih implikacij, ki po moji oceni na *sedanji* stopnji družbenega razvoja iz takšnega mandata izhajajo.

Želeli bi nanizati nekaj razlogov, ki naj pokažejo, zakaj je ograjevanje od fleksibilnega mandata v okviru delegatskega odnosa na *sedanji* stopnji razvoja utemeljeno.

a) Fleksibilni mandat oziroma mandat tako imenovane »ad hoc« delegacije *zamegljuje* odgovornost. Zaradi hitrega menjavanja ad hoc delegacij bi se osebnost takega delegata preveč utapljala v *kolektivnih* odločitvah, delegatova osebnost bi bila preveč *anonimna*, kar bi negativno vplivalo na njegovo odgovornost. Tudi z vidika poročanja tistim, ki so jih delegirali, lahko nastane pravkar opisani položaj. Ad hoc delegacije se naglo menjajo, ob enih odločitvah bi bili ene vrste delegati, ob drugih odločitvah spet drugi, in veliko vprašanje je, ali bi imeli občani možnost preverjati odgovornost delegatov.

b) Ad hoc delegacija bi tudi krepila eksekutivo v odnosu do predstavniškega telesa. Če pravimo, da bi fleksibilni mandat krepil eksekutivo, s tem seveda ne trdimo, da je eksekutivi že načeloma mogoče dajati predznak birokratskega organa. Ad hoc delegacija bi do določene mere tudi negativno vplivala na družbeno stabilnost.

c) V zadnjem obdobju smo pri nas pričeli pojavov *avtonomne tehnokratske centralizacije*, ki se pojavlja v raznih reekspornih podjetjih, v nekateri sektorjih zunanje trgovine in v bankah. Pojavljajo se *osamosvojeni* centri ekonomske in s tem tudi *politične* moči. Na eni strani imamo pri teh centrih osamosvojene ekonomske in politične moči vsaj relativno stalnost, tu ni tako hitrega menjavanja, tu ni ad hoc delegacij! Na drugi strani pa naj bi skupščinski sistem prešel na ad hoc delegacije s hitrim menjavanjem delegatov. Če to soočimo, je to razlog več, ki navaja k razmišljanju, kako vsestranske so *politične* posledice, ki izvirajo iz ad hoc delegacije. Vse to govori za to, da bi bilo treba prej izpolniti tiste predpostavke, o katerih je bilo govor, preden bi institucionalizirali fleksibilni mandat. To tem-

² Primerjaj J. Globevnik: »Fleksibilni poslanski mandat«, TiP 1/1969.

³ Primerjaj npr.: S. Milosavljevski, »Revolucija in demokracija«, str. 76, »Komunist«, Ljubljana 1970; N. Pašić, »Politično organiziranje samoupravne družbe«, Ljubljana, »Komunist«, 1970, in G. Kušej: »Različna pojmovanja delegatskega sistema«, TiP 10/1970, str. 1434.

bolje, ker očitno *perspektivna* vrednost fleksibilnega mandata obstaja, saj ta nedvomno izhaja iz tega, da se na odgovornih mestih ljudje menjavajo, in v perspektivi daje možnost ljudem, da iz temeljne družbene ravnine in združenega dela odhajajo v predstavnisko telo. Na *sedanji* stopnji družbenega razvoja, zdaj, ko politična kultura še ni visoka, ko je družbena participacija še vedno nizka, ko so še vedno pojavi manipulacije z ljudmi, ko vloga Zveze komunistov ni takšna, kot jo programsko razglashamo, in ko tudi Socialistična zveza še ni takšna, da bi prebila forumski okvir delovanja, bi na vprašanje: fleksibilni mandat — da ali ne, ne mogli odgovoriti pozitivno.

Vsako resno razpravljanje o delegatskem odnosu, še posebej pa o fleksibilnem mandatu, se izteče v ugotovitve, da so za delegatski odnos bolj značilna *vprašanja* kot odgovori. Poslanski mandat je v meščanski družbi kljub pomembnim novostim, ki jih je tam že doživel — in to kaže upoštevati, kadar govorimo o tem, da se ne smemo vračati h klasičnemu parlamentarizmu (ki takega, kot ga je kritiziral Lenin, ni več) — vendar vsaj sorazmerno uhojena in vsaj sorazmerno solidno ustoličena institucija. Pri nas pa je delegatski odnos v svojem bistvu še vedno bolj ali manj v fazi oblikovanja. To nam tembolj narekuje, da v stvarni, z razlogi in dokazi podkrepljeni razpravi iščemo poti, ki so v skladu s samoupravno demokracijo. Trditve, ki niso podkrepljene z razlogi in dokazi, je mogoče tudi brez razlogov in dokazov ovreči.

Pri vprašanju fleksibilnega mandata se nam zlasti postavlja problem, s kakšnim tempom, s kakšno dinamiko uvajati takšen delegatski odnos. Sodimo, da pri uvajanju fleksibilnega mandata razvoja nikakor ne bi smeli prehitevati. E. Kardelj je v elaboratu o osnutku nove ustave govoril o možnostih, da se uvede ad hoc delegacija v skupščinski sistem, je pa v takratnih razmerah takšno rešitev odklonil.⁴ Po moji oceni pa tudi danes še ni pogojev za prehod na takšen skupščinski sistem, ki bi temeljil na ad hoc delegacijah.

⁴ Glej E. Kardelj: »Nova ustava socialistične Jugoslavije«, izšlo v zbirki Problemi naše socialistične graditve, knjiga VI, str. 134, DZS, Ljubljana 1964.

Resnično in navidezno delegatstvo

Besede »delegatsko načelo« in »delegatski sistem« ovija danes pri nas celo več nejasnosti kot v preteklosti. Te nejasnosti je nujno hitro in temeljito razčistiti, saj napovedujejo neposredno uvajanje delegatskega načela v celotnem političnem sistemu.

Gre za to: ali bo uresničitev delegatstva v »drugi fazi« ustavnih sprememb korak naprej ali korak nazaj v razvoju samoupravljanja, katerega napredek je ključni izhod iz globokega protislovja med samoupravljanjem in birokratizmom, ki ustvarja krizo v celi naši družbi. To vprašanje ni prazno, ker bi uresničitev nekaterih današnjih razlag delegatskega načela bila nazadovanje samoupravljanja. Osnovno je torej: ali bo uresničitev delegatskega načela in sistema doslednejše podaljševanje samoupravljanja osnovnih družbenih celic, delovnih organizacij in krajevnih skupnosti ali pa bo navidezno delegatstvo razvedenilo samoupravljanje. Do poglobljanja samoupravljanja bo prišlo le, če bo delegatski »sistem« dosledno pojmovan in uresničevan kot »subsistem«, samo kot ožji, sestavni in izvedeni del samoupravnega ekonomskega in političnega sistema, pri čemer izraz »samoupravni sistem« uporabljam, da bi označil celoto in bistveno kvaliteto zaželenega ekonomskega in političnega sistema pri nas.

Toda nekateri govore o delegatskem sistemu, kot da je nekaj popolnoma novega ali nekaj poleg samoupravnega družbenega sistema.

Osrednja vsebina delegatstva

Dosedanje definicije delegatskega načela in sistema so večkrat tako različne in delne, da je vanje možno vnesti popolnoma nasprotnoče si družbene vsebine. Še posebno nejasnost pa prinašajo nekatere najnovejše verzije v razlagah delegatstva, ki ga zožujejo npr. na superfleksibilni mandat ali na posredne volitve.

Mislím, da najsplošnejšo in temeljno, samoupravno-socialistično vsebino delegatstva opredeljuje definicija, ki pravi, da je delegat tisti odposlanec, ki čimbolj avtentično, čimbolj dosledno in čimbolj

kontinualno izraža interese skupine delavcev in delovnih ljudi, ki jo zastopa.

Nasprotje delegatstva je predstavništvo, pri katerem je odposlanec bistveno manj povezan z delavskim razredom in delovnimi ljudmi.

Ozke, nevsebinske in formalistične so določbe, po katerih je jedro delegatstva ali neprestani zamenjavi odposlancev (superfleksibilni mandat) ali v absolutni zavezanosti odposlanca (absolutna imperativnost) ali v posrednih volitvah.

Od omenjene vsebinske definicije je principialno različna tudi »klasična«, nesocialistična definicija, da je delegat tisti, ki ga je neki ožji organ — toda ne vsi delovni ljudje s področja tega organa — izvolil med svojimi člani in ki je odgovoren temu ožjemu organu. Ta definicija delegatstva je pravno formalna in je možno vanjo vnesti popolnoma različne družbene vsebine. Tak izrazito posredniški in nesamoupravni delegatski sistem je lahko tudi korak naprej v zelo zaostalih, skoraj srednjeveških družbah, kjer prej ni bilo nikakršnih volitev in kjer ni modernih prometnih in informativnih sredstev pa je težko uresničiti stalnejše in neposrednejše stike med volivci in odposlanci. Toda v naših razmerah bi apodiktčna definicija, da je delegat samo tisti, ki ga je posredno izvolil ožji organ — npr. samo delavski svet in ne delavna skupnost — prinesla nepotrebno in bistveno nazadovanje samoupravljanja in odprla vrata utrjevanju birokratizma na vseh ravneh nad podjetjem.

Bistva delegatstva tudi ne zadenejo določbe, ki pravijo, da so delegati samo odposlanci, ki so izvoljeni po proizvodnem, specializiranem principu (samo tisti, ki sede v zborih delovnih skupnosti, v zborih proizvajalcev, v interesnih skupnostih ipd.), nikakor pa tisti, ki sede v »predstavniških«, ali natančneje v občih, sintetičnih organih družbe, npr. v republiškem zboru ali zboru narodov. Ne samo dosledno razmišljanje, ki izhaja iz točne določbe delegatstva, ampak tudi številne izkušnje kažejo, da je »obči« poslanec ali odbornik lahko prav tako dober delegat kot njegov kolega v specializiranem telesu in da sta oba lahko samo »predstavnika« — pač glede na to, ali izražata prave interese skupine, ki jo zastopata, ali jih ne izražata.

Dosedanje določbe in praksa delegatstva

Če odnos med delegatom in delovnim človekom določimo vsebinsko kot čimbolj avtentično izražanje interesa, potem za naše ustavne koncepcije delegatski odnos ni prav nič novega. Dosedanja ustava SFRJ določa odnos med poslancem, odbornikom na eni in delovnimi ljudmi na drugi strani v prav takem vsebinskem in občem smislu (avtentični interes) in tudi ta odnos označuje z besedo »delegat« (ustava SFRJ, členi 71, 72, 73, 75, 200 — V ustavi

so tudi nekatera preveč ozka določila, npr. preveč enostranska vezanost delegata na občinske organe, ki pa imajo manjšo, sekundarno težo).

Če sprazumno sprejmemo že omenjeno vsebinsko določbo delegatstva — drugačna ni mogoča, razen če se hočemo ločiti od socialističnega samoupravljanja — tedaj se pokaže: prvič, da za jugoslovansko ustavno misel delegatstvo ni nič novega, in drugič, da je za naše politično stanje dosti bolj značilno nekaj drugega. Namreč, zapisana določba delegatstva ni zadosti uresničevana in je zato nujno predvsem poiskati tiste realne *družbene vzroke in sile*, ki so zavrle širše uresničevanje samoupravno-delegatskega načela. Glavni med temi vzroki je birokratizem, katerega bistvena težnja je seveda v tem, da proizvaja »odposlance« po svoji podobi, nikakor pa ne po zreli volji delovnih ljudi.

Vse to kaže, da zoževanje aktualnega delegatskega »problema« na ekspresno zamenjavo odposlancev in podobna razmišljanja popolnoma zamegle bistvo dejanskega stanja in dejanskih izhodov iz dosedanjih pomanjkljivosti delegatstva.

Če želimo res poglobiti delegatstvo, če želimo res dati tej besedi več napredne družbene vsebine, potem je nujen kombiniran politični nastop, ki bi ga sestavljali: bistvene spremembe političnih organizacij in sredstev obveščanja iz transmisij ožjih skupin v take ljudske organizacije in sredstva, ki si bodo v volilni in delegatski praksi prizadevale uresničiti delegatski odnos med volivcem in odposlancem; bistveno večja družboslovna izobrazba vseh volivcev in odposlancev, saj je za Slovenijo značilno strahovito zaostajanje te izobrazbe in vzgoje, ki pa sta bistven pogoj — kot bomo omenili kasneje — za ugotavljanje avtentičnega interesa; frontalni spopad z glavnimi točkami birokratizma; tako pravno oblikovanje volilnega in skupščinskega sistema, ki bo vsebino delegatstva pospeševalo, ne pa dušilo, kot so ga nekateri aspekti tega sistema doslej, zlasti pa posredne volitve.

Avtentični interes

Večina razpravljavcev pri nas bi se verjetno konec koncev strinjala, da je bistvo delegata v tem, da čimbolj avtentično izraža interese delovnih ljudi.

Toda precej predstav o tej avtentičnosti je zelo pomanjkljivih, saj menijo: avtentičnost je dosežena že s tem, da odposlanec pripada socialnemu okolju, ki ga pošilja, in da je z njim povezan s številnimi pristranskimi stiki. Vse to je sicer pomembno, ob vsem tem pa je lahko odposlanec še zelo daleč od avtentičnih interesov. Ti interesi niso niti približno tako preprosti in prozorno jasni, kot meni naivni politični romantizem. V zapleteni in dinamični sodobni družbi je težko precizno ugotoviti celo svoj lastni pravi, *objektivni* interes. *Subjektivna* predstava o lastnem interesu je lahko — in velikokrat

tudi je — zelo daleč od objektivnega lastnega interesa. Že notranji interesi znotraj podjetja so večplastni: kratkoročni in dolgoročni, interesi delavcev po osebnem standardu na eni in interesi podjetja kot celote glede investicij, glede spodbud za strokovne kadre ipd. na drugi strani. Vsi ti različni notranji interesi pa so vključeni še v zelo raznovrstno in giblivo mrežo zunanjih — občinskih, regionalnih, republiških, jugoslovanskih in mednarodnih — odnosov in tudi določeni po njih. Zato največkrat pravo delegatstvo in demokratski aktivizem ni v tem, da izrazi vsako trenutno precej glasno mnenje skupine, ampak da organizira čimbolj demokratičen in učinkovit proces ugotavljanja pravih, objektivnih interesov. Zato mora biti delegat čimbolj obveščen o zapletenem sklopu družbenih dejstev in možnih rešitev, kar zahteva spet dosti naporov, znanja, izkušenj in dosti organizirane, kvalitetne pomoči političnih organizacij pri ustvarjanju vsebine delegatstva, pri izražanju različnih interesov.

Ugotovitev, da je izražanje interesov tako zapleten proces, postavi tudi vprašanje imperativnega mandata, fleksibilnosti mandata, volitev in dela političnih organizacij v drugačno luč kot sentimentalistično, formalistično ali birokratsko pojmovanje delegatstva.

Stopnja fleksibilnosti in imperativnosti mandata. Posredne in neposredne volitve

Oglejmo si поблиže nekatere ožje definicije delegata, ki danes trdijo: da je način volitev — posreden ali neposreden — popolnoma nepomemben ali da so celo posredne volitve boljše; da naj bi bilo zato dovolj, da delegate v občinske in republiške organe izvolijo samo delavski sveti, interesne in krajevne skupnosti, nikakor pa celi delovni kolektivi in vsi volivci; da mora biti mandat delegata absolutno imperativen in popolnoma fleksibilen.

Mislim, da te variante ne bi poglobile, ampak razvodenile delegatstvo in samoupravljanje.

Absoluten, do podrobnosti obvezen zapovedovalni mandat skoraj nikoli ne bi bil — to bi bil prej izjemen primer kot pravilo — v avtentičnem interesu ustrezne skupnosti, saj tako nikoli ne bi mogli priti do širšega sporazuma. Ta pa je praviloma nujen tudi za uresničitev avtentičnega interesa, saj ni v interesu nobene ožje skupnosti, da se za trajno in popolnoma loči od širših skupnosti.¹ Dosedanje

¹ Kot rečeno, vsebuje teza o »imperativnem mandatu« pomembno zrno, ki pa se povsem zgubi, če to imperativnost absolutiziramo. To kaže tudi naslednja Engelsova misel, na katero me je opozoril dr. Božidar Debenjak: »Opozorili bomo edinole na to, da bi v primeru, da bi vsa volivna telesa dala svojim delegatom imperativne mandate za vsa vprašanja na dnevnem redu, bili zborovanje delegatov in njihove razprave odveč. Zadoščalo bi poslati mandate na kakšen centralni biro, ki bi izpeljal volitve in razglasil rezultat glasovanja. To bi bilo mnogo ceneje... Zakaj aliansisti, ti zagrizeni sovražniki slehernega principa avtoritete, tako trdovratno

prevladujoče razlage imperativnosti so bile popolnoma ustrezne — le da jih niso uresničevali — ko so trdile, da je delegat dolžan natančno navesti stališče in argumente ožje skupnosti, braniti njegovo »racionalno jedro«, da pa po pravilu mora biti tudi pooblaščen sklepati dogovor, ki združuje obče in posamične interese; o njem pa je dolžan poročati svoji skupnosti, ki njegovo postopanje oceni, vse do skrajne sankcije — odpoklica.

Odpravljanje dosedanjih oblik neposrednih volitev bi zelo zožilo neposredno, samoupravno zvezo delegata in volivca. Če bi vse »višje« skupščine in telesa izvolila samo ožja telesa — delavski sveti, občinske skupščine ipd. — bi se vrinila med ogromno večino volivcev in višjih organov večstopenjska, nepremagljiva in za birokratizem kaj dovzetna posrednost. Le-ta bi veliko večino delovnih ljudi — vse tiste, ki niso v delavskih svetih in vodstvih krajevnih in interesnih skupnosti — izločila iz odločanja o občinski, republiški in zvezni politiki. Ta večina bi zgubila pravico voliti in odpoklicati delegate za vse organe, ki so nad podjetjem, krajevno in interesno skupnostjo. S tako posrednimi volitvami nastali »delegati« bi imeli, po pravilu, manj delegatskega kot sedanji odborniki in poslanci, če je merilo vsebinska, avtentična zveza med volivci in delegati in tak politični in skupščinski sistem, ki to zvezo pogloblja. Če delegate za »višje« organe ne bi izvolil najširši možni krog volivcev, bi se največkrat še povečala možnost birokratizma, ožje skupine bi odposlance določale še bolj samovoljno kot doslej.

Ne idealiziram omenjene večine delovnih ljudi, kot da jo sestavljajo taki, ki vedo skoraj vse o občinski, republiški in zvezni politiki in ki imajo samo napredne interese. Toda večletne in široke izkušnje kažejo, da ta večina lahko da nezamenljiv samoupravni, antibirokratski prispevek pri iskanju pravega delegata. Na dosedanjih volitvah v Sloveniji je ta večina večkrat izvolila v višje organe boljše kandidate in zavrnila kandidate zaprtih skupin. Če pa je bil en sam kandidat, je bila pri brezbarvnih uradniških kandidatih abstinenca večja, samostojni in aktivni pa so dobili več glasov. To pomeni: neposredne volitve so pravzaprav edino učinkovito sredstvo za vpliv širokih slojev na kadrovske in vso drugo politiko na višjih ravneh in tudi pri iskanju pravih delegatov. Volitve so namreč edina legalna in učinkovita samoupravna sankcija, ki jo lahko porabi večina volivcev na tem področju, saj bi mrmranje volivcev na raznih

vztrajajo na avtoriteti imperativnih mandatov. Zato, ker za tajno družbo, kakršna je njihova, ki obstaja znotraj javne družbe, kakršna je internacionala, ni ničesar udobnejšega od imperativnega mandata. Mandati zaveznikov bodo vsi identični; mandati sekcij, ki niso pod vplivom alianse ali se ji upirajo, si bodo med seboj oporekali, tako da bo tajni družbi dostikrat pripadla absolutna, vselej pa relativna večina; narobe pa bo na kongresu brez imperativnih mandatov neodvisne delegate njihova zdrava pamet kmalu združila v skupno stranko proti stranki tajne družbe. (Začetek oktobra 1872, objavljeno v španskem listu »La Emancipacion« 13. oktobra. Prevedeno po MEW 18, 171, 175)

tribunah — a brez učinkovite sankcije — kaj malo ganilo birokratske, demagoške in egocentrične kandidate. Ali naj bi v prihodnje volivcem vzeli popolnoma iz rok tudi to edino legalno možnost vpliva na vsebino delegatstva?

Večina volivcev res ni bila skoraj nikoli doslej zadosti seznanjena z »visoko« politiko. Bila bi pa o tem sposobna več razmišljati, če bi bila pri nas volilna praksa in sredstva za obveščanje bolj demokratična, če bi bolj objektivno in natančno obveščala volivce o resničnih dilemah in jim tako omogočala, da bi se odločali za boljše kandidate. Kljub temu pa se je že doslej večina volivcev neredko pokazala za sposobno, da kljub vsem zameglitvam spozna razliko med tipično birokratskimi kandidati in kandidati, ki imajo vsaj eno dobro stran, namreč, da to niso. Večina je sposobna presoditi, ali je kak kandidat brezkrven izvrševalec ali pa se vsaj trudi, da bi samostojno iskal in razmišljal o družbenih problemih in se trudil, da se razrešijo.

Ker so neposredne volitve tako pomembno sredstvo večine delovnih ljudi za delegatsko-samoupravni vpliv na »višjo« politiko, bi jih bilo v prihodnje nujno uresničiti pri izvolitvi vseh zborov občinskih in republiških skupščin in tudi pri volitvah v vse zvezne zbore.

Zadnji čas je, da se z zakonskimi določbami, pravili Socialistične zveze in v politični »praksi« uresniči zahteva: po pravilu za vsako volilno mesto več kandidatov, izjeme pa morajo biti določene in omejene z natančnimi in objektivnimi merili, kakršne zahteva npr. smotrna razporeditev kadrov. Več kandidatov za posamezno mesto bo bistveno omejilo možnost, da bi ožji krogi vsiljevali svojega »delegata«, povečale pa se bodo možnosti, da pride do izraza samoupravni vpliv delovnih ljudi na izbiro pravih delegatov in s tem na vso politiko.

Težnje, da bi skoraj popolnoma odpravili neposredne volitve in »več kandidatov«, kažejo — in to je najhuje — velike nejasnosti nekaterih koncepcij o razvoju samoupravne demokracije in delegatstva.

Te koncepcije ne vidijo najpomembnejšega: volitve bi morale postati naš najpomembnejši samoupravni dogovor, najširša oblika samoupravnega odločanja, ki daje temeljno smer delegatskemu mandatu. Volitve so priložnost za preverjanje najpomembnejših preteklih odločitev, za sklepanje dogovora o prihodnjih dolgoročnih stališčih in o ljudeh, ki so najustreznejši za njihovo izpeljavo. Da bi volitve dobile tako vsebino, bi morale družbenopolitične organizacije seznaniti čim širši krog volivcev s pglavitnimi družbenimi razpotji in s predlogi za njihovo rešitev.

Za oblikovanje pravega delegatskega mandata je predvolilni dogovor o temeljnih nalogah neizogiben, saj je prav ob tej priložnosti nujno določiti srednjeročne in tudi dolgoročne smeri delegatovega delovanja. Taka dolgoročnejša usmerjenost delegata je po-

membna za pravo vsebino njegovega mandata, saj ga trenutne pragmatične reakcije in razpoloženja tudi širšega kroga ne navajajo k temeljitemu odločanju. To pa se seveda mora stalno prilagajati spremenljivim pogojem, kar bi dosegli s stalnim stikom delegata in volivcev v razdobju mandata.

Druženopolitične organizacije bi lahko veliko več kot doslej prispevale k uresničevanju delegatstva, če bi že pri izbiri kandidatov odločno razbijale, ne pa, kar se še večkrat dogaja, podpirale težnje birokratskih skupin, da izsilijo svoje »delegate«. Pogoj za tako revolucioniranje političnih organizacij pa bi bila njihova večja samostojnost, česar pa, kot vsi vemo, ne bo lahko doseči. To je še dokaz več, da je za uresničenje pravega delegatstva potrebno dosti več — temeljito spreminjanje razmerja družbenih sil in odnosov — kot nekaj pravno-organizacijskih ukrepov.

Superfleksibilni delegatski mandat — večina delegatov naj bi se spreminjala pri vsaki točki dnevnega reda — je nasproten resničnemu delegatstvu, če gre za organe, ki naj odločajo kontinualno, kompleksno in sintetično. Ekspresna zamenjava delegatov bi onemogočila, da bi postali avtentičen izraz delovnih ljudi. Vsi številni superfleksibilni »delegati« skupaj bi bili zelo nemočni v spopadu z močnejšim skupščinskim birokratizmom. O tem govore tudi sklepi nedavnega posvetovanja članov več druženopolitičnih organizacij v Ljubljani: »Vključevanje fleksibilnega mandata v skupščinski sistem bi prineslo več negativnih pojavov: nevarnost prevelike moči in osamostatitve izvršilnih in upravnih organov, ozki cehovski interes, nejasno odgovornost za sprejete odločitve, dvojnost poslancev, kompliciranost skupščinskega mehanizma, več stroškov, tehnične probleme itd... Uvajanje fleksibilnega mandata bi še bolj poglobilo atomizacijo družbenega samoupravljanja in skupščinskega sistema.«²

Delegat, ki pride v skupščino samo enkrat, po pravilu ne more niti od daleč tako dobro zastopati svojih volivcev kot bolj stalen delegat. Ta lahko dosti bolje spozna tiste kompleksne in povezane pretekle odločitve, od katerih je odvisna tudi vsaka sedanja, lahko bolje spozna mejna družbena področja in celotno stanje občine in republike, ki določajo tudi interese njegove delovne organizacije ali skupnosti, lahko bolje spozna delegate sorodnih organizacij, s katerimi usklaja svojo akcijo.

Nasproti nemočni večini nestalnih delegatov — ki bi morda veliko govorili, kot vsak začetnik, toda bili sposobni malo odločati — bi stal močan upravni in izvršilni aparat in maloštevilni, politično zelo močni stalni poslanci, saj skupščina ne bi mogla funkcionirati brez stalnega predsedstva in stalnih voditeljev komisij in odborov. Uvajanje skrajne fleksibilnosti bi torej bistveno oslabilo tisto pomembno vlogo skupščine in delegatstva, ki je v omejevanju birokra-

² Gradivo tega posvetovanja v celoti objavlja revija »Anthropos«, št. 3—4, 1970.

tizma, v takem ustvarjanju protiteže birokratizmu, kakršnega lahko predstavlja samo močan in širok demokratičen organ.

Vsebinski delegatski odnos zahteva torej pri vseh organih, ki se ukvarjajo s kompleksnim, stalnim in preciznim odločanjem, tudi določeno stalnost delegata. Vendar pa bi bil tudi tak stalni mandat lahko zadosti fleksibilen zaradi zakonske omejitve glede ponovne izvolitve ali pa z določanjem krajših volilnih rokov in z uresničevanjem odpoklicev. Škodljiva bi bila torej samo skrajna fleksibilnost. V primerjavi z neprestano osebno izmenjavo bo v omenjenih organih dosti plodnejša taka fleksibilnost vsebine mandata, ki nastaja s stalnim stikom stalnejših delegatov z volivci, z neprestanim preverjanjem dosedanjih in z iskanjem novih stališč. K taki ustrezni, vsebinski fleksibilnosti bi SZDL, sindikati, mladinske organizacije in ZK dosti pripomogle, če bi skrbele, da bi bili vsi stiki delegatov z volivci čim bolj pripravljeni s prehodnim temeljitim zbiranjem važnih informacij (ne pa ogromnih kupov informacij, v katerih ni videti bistva), s kvalitetnimi predlogi, ki bi vsebovali možne in jasno predočene dileme, in s skrbjo, da se v takih pripravah čimbolj izključi vpliv birokratskih skupin in drugih demagogov.

Savin Jogan

Zasedanje delegatov občin v skupščini SR Slovenije

1. Zadnje ustavne spremembe v začetku leta 1969 so s tem, da so vpeljale stalno zasedanje delegatov občin¹ v strukturo in delovanje republiške skupščine prinesle svojevrstno novost. Na tem mestu ne gre razpravljati o širših motivih za uvedbo te institucije, pa tudi ne o tem, ali je ta rešitev kompromis, kot nekateri trdijo; zanimajo nas predvsem prvine načela delegacije v konceptu, ureditvi in dosedanjem delu ter razvoju zasedanja delegatov občin.

¹ V tretji točki VII. ustavnega amandmaja je v zvezi s tem določeno, da morajo, preden v pristojnih zborih razpravljajo in odločajo o temeljnih vprašanjih s področja komunalnega sistema, financiranja družbenopolitičnih skupnosti, družbenega planiranja, komunalnega in stanovanjskega gospodarstva, stanovanjske politike, prostorskega planiranja in urbanizma, javne varnosti, izobraževanja ter zdravstvenega in socialnega varstva, povedati mnenje o obravnavanem vprašanju delegati občin, zbrani na zasedanju v Skupščini SR Slovenije.

Na predlog izvršnega sveta, enega od zborov skupščine, četrtnine občinskih skupščin ali po lastni pobudi skliče predsednik skupščine delegate občin, da na za-

2. Glavni motiv za to institucijo nedvomno izhaja iz ugotovitve, da so bili interesi občin kot temeljnih družbenopolitičnih skupnosti in občanov v njih — kljub dokaj razvitemu sodelovanju republiške skupščine in njenega izvršnega sveta z občinskimi skupščinami (zlasti na zakonodajnem področju) in kljub temeljnemu ustavnemu načelu, po katerem so predstavniška telesa vseh širših družbenopolitičnih skupnosti »konstituirane in zamenljive, v občini izvoljene delegacije vseh občanov, zlasti pa delovnih ljudi v delovnih skupnostih« (T. u., IV) — pri oblikovanju politike na ravni republike premalo in zlasti premalo neposredno navzoči. To hkrati pomeni, da v samem imenu te institucije ne moremo iskati potrditve za njeno kvalitetno novo vsebino, ker tudi vse dosedanje predstavljanje interesov delovnih ljudi in občanov temelji na ideji delegacije, a kljub temu v praksi te svoje komponente ni širše razvilo. Na drugi strani pa taka odločitev pomeni, da je dozorelo prepričanje o nujnosti, da občino resnično postavimo za temelj družbenopolitičnega sistema v nasprotju s sedanjim razvojem, v katerem ji je bilo nemalokrat odmerjeno mesto najnižje družbenopolitične skupnosti v hierarhiji normativne dejavnosti in zlasti možnosti glede materialne podlage za njen razvoj in zagotavljanje njenih z ustavo določenih funkcij.

3. Ustavna določba o zasedanju delegatov sama na sebi sicer predpostavlja, da glede na obravnavo raznih temeljnih vprašanj s področij, ki so posebej naštet, občine izvolijo več delegatov, da gre torej ob vsakem konkretnem vprašanju za t. im. ad hoc delegacijo, vendar pa elemente delegacijske povezanosti teh odposlancev občin z njihovo volilno osnovo postavlja zelo na splošno, s tem, da je določena obveznost občinskih statutow, da uredijo način izbire delegatov ter njihove pravice in obveznosti v razmerju do občinske skupščine. Pač pa so se nekateri elementi delegacijske povezanosti s telesom, ki voli delegata, v večji meri izrazili v statutih oziroma posebnih statutarnih odlokih občin. Čeprav večina teh odlokov določa stalne delegate za posamezna področja, je vendar hkrati določeno, da občinska skupščina ali njen pristojni svet obravnava vsako vprašanje, ki je na dnevnem redu zasedanja delegatov, in zavzame o njem stališče, ki naj ga delegat posreduje in zagovarja v svoji razpravi. Nekateri odloki razen tega posebej urejajo tudi vlogo delegata pri obravnavi takih vprašanj v občinskih organih, bodisi da gre tu za obveznost delegata, da se udeležuje sestankov skupščine ali ustreznih svetov, bodisi za obveznost občinske skup-

sedanju v Skupščini SR Slovenije razpravljajo tudi o drugih vprašanjih, ki so skupnega pomena za občane v občinah in v samoupravnih skupnostih, da bi se uskladil razvoj samoupravnih odnosov in razvijalo sodelovanje teh skupnosti.

O stališčih, ki jih sprejmejo delegati občin na zasedanju v Skupščini SR Slovenije, morajo pristojni zbori razpravljati in o njih sklepati.

Poslovnik Skupščine SR Slovenije določi način sklica in dela zasedanja delegatov občin v Skupščini SR Slovenije, statut občin pa način izbire delegatov ter njihove pravice in obveznost v razmerju do občinske skupščine.

ščine, da mu omogoči, da se s temi stališči seznanja in da sodeluje pri njihovem oblikovanju.

Prav tako pomembna kot način oblikovanja stališč pa je tudi odgovornost delegata, da zastopa stališča občine v kasnejši razpravi na zasedanju. V zvezi s tem so konkretne obveznosti delegata urejene dokaj različno. Nekateri odloki npr. določajo, da skupščina ali svet s posebnim sklepom, s katerim določi svoje stališče, določi obenem tudi to, v kakšni meri in v kateri smeri sme delegat odstopiti od tega stališča; drugi določajo, da delegat na zasedanju zastopa samo mnenja, ki so v skladu s stališči v sklepu občinske skupščine oziroma v njenih splošnih aktih in predpisih. Samo nekaj odlokov določa, da se lahko delegat v primeru, če mu niso znana konkretna stališča občine, v razpravi na zasedanju opredeli po svoji najboljši vesti, medtem ko en sam odlok določa, da lahko delegat na zasedanju zastopa tudi svoje stališče, če spozna, da na ta način lahko prispeva k boljšim rešitvam, kakor pa če bi se držal stališč občinske skupščine ali pristojnega organa. V nekaj primerih je izrecno določeno, da mora delegat zastopati stališča občine tudi takrat, kadar se osebno z njimi ne strinja.

Precej odlokov izrecno omenja tudi pogoje, zaradi katerih lahko občinska skupščina razreši stalnega delegata. Nekatere občinske skupščine imajo to možnost predvsem takrat, kadar se delegat ne udeležuje zasedanj, druge pa v primeru če na zasedanju ne sporoči mnenja občinske skupščine ali če zagovarja stališča in daje predloge, ki se bistveno oddaljujejo ali so miselno drugačni od stališč občine. Sicer pa je v vseh odlokih določeno, da morajo delegati poročati občinski skupščini oziroma organu, ki jih je izvolil, o stališčih, ki so jih zastopali v razpravi in o sklepih zasedanja delegatov občin. Vse to torej kaže, da je postavljen vsaj normativni okvir za zagotavljanje stalne delovne povezanosti delegata, temelječe na njegovi odgovornosti, s skupščino, ki ga je izvolila.

4. Dosedanje delo zasedanja delegatov občin² kaže, da se je zasedanje razvilo v institucijo razmeroma stalne in delovne narave. Dokaj široke, žive in prizadete razprave kažejo, da v občinah že imajo zasedanje za pomembno možnost, da učinkovito vplivajo na oblikovanje republiške politike. Razprave, predlogi in stališča delegatov občin tudi v vedno večji meri izražajo pretehtana in širše prediskutirana mnenja in stališča v občinskih skupščinah. Drugo je vprašanje usklajenosti teh stališč. V nekaterih primerih, ko so se v razpravi pokazali dokaj enotni interesi in predlogi delegatov občin, so tudi stališča zasedanja delegatov v pristojnih zborih v večji meri upoštevali, sicer pa gre v razpravi bolj za monologe. Vendar to ne pomeni, da je z razmeroma manjšo učinkovitostjo institucija v takih primerih zgrešila tudi svoj glavni namen, zakaj nedvomno je za

² Od novembra 1969 do začetka marca 1971 je bilo v skupščini SR Slovenije 11 zasedanj delegatov občin, na katerih so delegati obravnavali 41 vprašanj.

urejanje nekega vprašanja in odločanje v skupščini dragocena tudi vednost o tem, kako različne so potrebe in interesi in kako oblikovati rešitev, da bo lahko ustrezala tako različnim položajem in težnjam.

5. V zvezi z vlogo in delom, pa tudi nadaljnjim razvojem zasedanja se odpira nekaj dilem, ki bi jih kazalo skrbneje proučiti in na katere bo odgovorila šele prihodnja praksa.

Gre predvsem za dilemo, ali je ob instituciji republiških poslancev, ki so po ustavi »delegati občanov in delovnih ljudi v občinah« in s katerimi so tudi dejansko predstavljene vse občine v republiški skupščini, smiselno še obstoj posebne delegacije občine, zlasti ker so se, kot smo videli, praktično v vseh občinah opredelili za stalne delegate na posameznih področjih. Vendar je treba v zvezi s tem opozoriti vsaj na dva momenta: krog občanov, izmed katerih volijo oziroma določajo delegate (poleg stalnih delegatov je v skoraj vseh občinam predvidena tudi možnost izbire posebnih delegatov za eno samo zasedanje) vsekakor omogoča, da so ti delegati neposredneje kakor poslanci seznanjeni s problematiko, o kateri razpravljajo na zasedanju. Na drugi strani pa — vsaj praviloma — v občini pred vsakim zasedanjem posebej obravnavajo ustrezna vprašanja in zavzamejo stališča o njih, česar za oblikovanje stališč poslancev ne bi mogli trditi. Tudi mehanizem odgovornosti pri delegatu je drugačen kot pri sedanjem poslancu idr. Pravo dilemo v tej zvezi bi bilo torej treba drugače postaviti, razrešimo pa jo lahko samo v taki skupščinski strukturi, v kateri bodo sedANJI zbori postavljeni na podobno zasnovo glede povezanosti z bazo, kot jo ima zasedanje delegatov občin. Potem seveda potrebe po dvotirnem predstavljanju občin ne bi bilo več. Dokler tega ni, bi bilo vsekakor treba postaviti odnose med temi delegati in poslanci z območja istih delovnih enot na kooperativno, ne pa na konkurenčno podlago.

Druga taka dilema (ki bi utegnila biti še bolj pereča, ko bi se tudi skupščinski zbori postavili na podobno podlago) se kaže v tem, ali je mogoče ob taki vezanosti delegatov na volilno bazo priti do skupnih stališč (ali, če gre za telo, ki odloča, do odločitve sploh) oziroma kako se ideja delegatske povezanosti z bazo lahko uskladi s funkcijo telesa, ki v nekem trenutku mora priti do take ali drugačne odločitve. Kar se tiče zasedanja delegatov, bi verjetno morali že pri oblikovanju stališč težiti k širšemu povezovanju občin glede vprašanj, ki so skupnega pomena. Hitrejši razvoj v tej smeri bo nedvomno pospešilo delovanje skupnih medobčinskih organov, ki jih zdaj ustanavljajo v regijah.

V zvezi z delovanjem zasedanja velja opozoriti še na nekatera vprašanja, ki bi jih kazalo proučiti, kot so npr. način oblikovanja in narava stališč občine (ki so vendarle še vedno stališča občinske skupščine, največkrat pa le pristojnega sveta; premalo še sodelujejo pri njihovem oblikovanju delovni ljudje in občani v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, interesnih skupnostih), prak-

tična narava in obseg odgovornosti delegatov občinski skupščini — ne le za zastopanje, temveč tudi za kasnejše uresničevanje sprejetih stališč v praksi, idr.

6. Vsekakor nam vse to kaže, da je zasedanje delegatov — kljub omenjenim pomanjkljivostim in dilemam glede njegovega razvoja — koristna izkušnja tudi za kasnejše širše uvajanje elementov delegatskega razmerja v naš skupščinski sistem, za uvajanje, v katerem v zadnjem času več govorimo. Opozarja nas zlasti na nekatere težave in realne možnosti razvoja v tej smeri. Glede tega seveda še ne moremo postaviti nobenih posplošenih ugotovitev. Eno pa nedvomno drži: dokler ne bo baza (občina z organizacijami združenega dela, krajevnimi in interesnimi skupnostmi v svojem okviru) v večji meri zaživela kot samoupravna skupnost občanov in delovnih ljudi, tudi vrhnja stavba v smislu skupščinskega sistema in političnega sistema sploh ne more delovati kot izraz te baze in kot integracija samoupravljanja, ne glede na razne organizacijske spremembe v načinu volitev in strukturi skupščin. Res pa je tudi (in to nam kaže izkušnja z zasedanjem delegatov občin), da lahko s tem, da skupščinsko ustanovo dosledno postavimo na idejo delegacije, ta proces v bazi tudi pospešimo in povežemo vse zainteresirane dejavnike v njej pri iskanju skupnih, za vse sprejemljivih rešitev.

Bančništvo in financiranje razvoja regij

Če hočemo rešiti aktualni vprašanja, kako zagotoviti dovolj sredstev za financiranje razvoja posamezne regije ter kako razvijati bančno mrežo v regijah, moramo urediti dva temeljna sistema financiranja, in sicer sistem financiranja razširjene reprodukcije podjetij in sistem financiranega intervencijskega financiranja. Niti prvi niti drugi sistem namreč še ni postavljen in zato se tudi ureditev bančništva lotevajo z neobjektivnih stališč in živčno iščejo sredstva za financiranje razvoja.

Za financiranje razširjene reprodukcije gospodarstva bi ustrezal sistem, za katerega bi bilo značilno, da bi bila v njem podjetja poslovno samostojna in investicijsko neodvisna ter osvobodena pri tem zunanjih pritiskov države in bank. Takšen sistem odpravlja koncentracijo finančne moči v bankah in interes za banke zmanjšuje na normalno raven. Na drugi strani se z odpiranjem drugih virov financiranja razširjene reprodukcije odpravlja monopol bank. Osnovni elementi takšnega sistema bi bili — visoka stopnja samofinanciranja gospodarstva (namesto visoke stopnje zadolžitve), dopolnilna in tržna funkcija poslovnih bank (namesto temeljne in usmerjevalne) in neposredno prelivanje prihrankov iz rok varčevalcev v roke investitorjev v obliki obveznic ter združevanja sredstev oz. udeležbe varčevalcev v investicijah podjetja.

Za družbeno intervencijo financiranja bi ustrezal sistem, za katerega bi bilo značilno, da bi bil »državni kapital republike«, ki je potreben za to financiranje, pod posebnim režimom, da bi njegovo vlaganje obravnavali javno in demokratično ter da bi ga izločili iz poslovnega bančništva. Njegova značilnost je tudi zanesljivost financiranja, ker glede sredstev za planirana intervencijska vlaganja ni negotovosti. Izvrševalec planiranih intervencijskih vlaganj ni niti oblastveni organ, ki bi mogel po svoje (interno in nedemokratično) spreminjati plane, niti ni poslovna banka, ki bi sredstva zbirala in delila po tržnih kriterijih. Zagotovljeni sta tudi načelnost in dolgoročnost teh vlaganj, ker temeljijo na dolgoročnih planih tako vlaganj kot tudi sredstev. Osnovni elementi tega sistema bi bili: fiskalna kon-

pogledi, komentarji

centracija enega dela akumulacije na ravni republike, krepitev sredstev podjetij zaradi usmerjanja njihovih vlaganj, koncentracija odločanja o intervencijskem financiranju v republiški skupščini in izvajanje planov prek nebančnega finančnega zavoda.

Iz navedenih dveh modelov financiranja se logično ponuja položaj bank v gospodarstvu. Za ta položaj je značilno, da so banke samostojne poslovne organizacije, ki se ukvarjajo z dopolnilnim financiranjem gospodarstva po tržnih kriterijih. Pri tem so posredno (zaradi sredstev) in neposredno (zaradi udeležbe vlagateljev v upravljanju) pod vplivom gospodarstva, medtem ko družba nanje vpliva z instrumenti ekonomike, posebej še fiskalne in kreditno monetarne politike.

Na takih temeljih bi lahko drugače kakor danes reševali vprašanje bančne mreže v regiji. Vprašanje ne bi reševali več z vidika želje, da vsaka regija prek »svoje« banke pride do »svojega« deleža pri tisti banki, v kateri je naložen državni kapital. Vprašanje bančne mreže se na temeljih, ki smo jih razložili, obravnava z vidika: kako zbrati v bankah čim več sredstev iz gospodarstva in prebivalstva. Glede tega pa je uspeh večji, če je več samostojnih bank, ki zbirajo sredstva in pri tem med seboj tekmujejo. V monopolni (eni) banki kaj hitro prevlada miselnost čakanja, da bodo varčevalci sami prišli v banko z denarjem. Konkurenca pri zbiranju sredstev pa vodi tudi h konkurenci pri kreditiranju, ker pogoje kreditiranja uporabljajo za vabljenje varčevalcev oz. njihovih prihrankov.

Takšna sistema financiranja seveda sama po sebi še nič ne urejata, ampak sta le okvir in podlaga za delovanje konkretnih dejavnikov v narodnem gospodarstvu, ki morajo opraviti vsak svojo vlogo oz. funkcijo. Dejavniki, ki v tem sistemu delujejo, so: poslovne banke, podjetja in družbenopolitične skupnosti v regijah. Prej navedena modela bosta živa šele, če navedemo, kakšne naloge v njih izvajajo navedeni trije dejavniki, oz. kako bi se morali obnašati. Najprej o nalogah poslovne banke.

Posamezne poslovne banke, ki jih lahko imenujemo regionalne zaradi tega, ker se glede sredstev in plasmajev usmerjajo pretežno na svoje neposredno zaledje, morajo stalno povečevati napore za zbiranje sredstev v svojem neposrednem zaledju, v republiki in celi državi, pa tudi v inozemstvu, uporabljajoč pri tem vse možne oblike zbiranja sredstev in oblike spodbujanja vlagateljev. (O prihrankih in vlagateljih govorimo, ker je tudi akumulacija gospodarstva prihranek in so dopoziti gospodarstva vloge ter se ta dva izraza ne moreta omejiti samo na prebivalstvo.) Poslovne banke morejo tudi s povečanjem selektivnosti povečati razpoložljiva sredstva za kreditiranje. Večja selektivnost pomeni, da dajejo kredite le rentabilnim in najrentabilnejšim, to pa pomeni hitrejše obračanje sredstev. S povečanjem hitrosti obračanja se da delno nadomestiti pomanjkanje sredstev. Poslovne banke bi morale socialne posledice, ki zaradi tega lahko nastanejo,

prevaliti na družbenopolitične skupnosti oz. na dejavnike, ki so podjetje do takega položaja pripeljali.

Zaradi funkcij, ki jih imajo poslovne banke pri financiranju razširjene reprodukcije, ni potrebno, da se mreža poslovnih bank v Sloveniji z integracijo krči. Kot smo delno že in bomo v nadaljevanju še navajali, je mogoče doseči ustrezen priliv sredstev v posamezno regijo tudi brez tega. Poleg tega pa moramo upoštevati:

- da se z integracijami monopolizacija bančništva še stopnjuje,
- da se zmanjšuje poslovna samostojnost in iniciativnost posameznih regionalnih — poslovnih bank,

- da se zmanjšuje neposreden vpliv gospodarstva regije na bančno poslovno politiko in njene odločitve,

- da se s koncentracijo kreditnih sredstev koncentrira tudi povpraševanje in tako večja občutek pomanjkanja sredstev, oz. se relativno tudi zmanjšuje stopnja zadovoljitve kreditnih potreb,

- da se z integracijo bistvenega preliva sredstev v regijo ne doseže, ker so v velikih bankah, h katerim bi se priključile manjše, tudi že angažirali in mogoče vnaprej angažirali svoja sredstva.

Zaradi funkcioniranja v prid regionalnega gospodarstva, to je namreč gospodarstvo, kamor banka pretežno vlaga kredite, se mora banka seveda poslovno povezati z vsemi jugoslovanskimi in tudi inozemskimi bankami oz. finančnimi institucijami. In na koncu: poslovna banka mora delovati po svojih močeh za razvoj poslovnega bančništva v državi.

Sistem, ki ga razlagamo, temelji na visoki stopnji samofinanciranja in zavzamejo v njem centralen položaj podjetja, ki prevzamejo tudi temeljne naloge. Za delovanje sistema pa je potrebno, da podjetja izdelajo svoje perspektivne plane razvoja, temelječe na proučitvi domačega in svetovnega trga. Efikasnost finančnega sistema se zmanjšuje s čakanjem na družbene plane razvoja republike in regij. Treba pa je računati tudi s tem, da družbeni plani ne morejo opraviti funkcije, ki jo ima pri planiranju razvoja podjetij proučevanje tržišča. Na podlagi svojih perspektivnih planov morajo podjetja izdelati investicijske programe in se podati na pot iskanja finančnih sredstev. Preskrba s potrebnimi finančnimi sredstvi je temeljna finančna funkcija podjetja in se je zato podjetje v nobenem položaju ne more izogniti. Med naloge podjetij pa spada tudi boj z ekonomskimi in političnimi instrumenti za znižanje bremen gospodarstva, za vrnitev v preteklosti odvzetih sredstev, za neposreden nadzor nad uporabo »državnega kapitala«, kjerkoli ta kapital je. Naloga gospodarstva je tudi, da, ko ponudi prihranke poslovnim bankam, nanje ekonomsko pritiska za bolj poslovno in tržno kreditiranje.

Funkcija družbenopolitičnih skupnosti v regijah ni tako neposredno finančna, kot je funkcija bank in podjetij, toda je kljub temu pomembna za optimalno funkcioniranje finančnega sistema. Prva njihova skrb je plansko ustvarjanje ugodnih pogojev za razvoj gospodarstva, v tem pa so prav gotovo najpomembnejši infrastrukturni

objekti, komunalni objekti in strokovno šolstvo. Seveda se planiranje ne sme omejiti zgolj na predvidevanje razvoja, ampak na preskrbo finančnih sredstev, potrebnih za vlaganje v te objekte in dejavnosti.

Pri planiranju bi se morali nasploh ravnati po načelu: vsakdo naj planira tisto, kar je v njegovi pristojnosti oz. finančni moči. Tako se v družbenopolitičnih skupnostih in občinah ne bi ukvarjali s pisanjem o tem, kaj naj delajo v podjetjih, kako naj se razvijajo in podobno, temveč bi bila njihova skrb, kako po svojih finančnih močeh vplivati na pogoje gospodarjenja. Teh možnosti ni malo, ker sodijo sem vsi ukrepi, s katerimi gospodarstvo finančno obremenjuje, ukrepi za zbiranje sredstev, vlaganje sredstev in drugi.

Poleg teh nalog pa je naloga družbenopolitičnih skupnosti, da podpirajo poslovno povezovanje gospodarstva in bank v regiji z gospodarstvom in bankami zunaj regije in da podpirajo povezavo tudi na drugih področjih, kot so kultura in šolstvo, ker to vpliva tudi na gospodarsko integriranje regije s celotnim gospodarstvom. Funkcija družbenopolitičnih skupnosti regij je, da s svojim političnim vplivom dosežejo javno in demokratično gospodarjenje z »državnim kapitalom republike« ne glede na trenutno organizacijo njegovega upravljanja. Funkcija družbenopolitičnih skupnosti v regiji je, da s svojim političnim vplivom dosežejo decentralizacijo v organizaciji nekaterih skupnih republiških služb in decentralizacijo ustreznih sredstev. K temu, da bo predlagani sistem financiranja zaživel, bodo družbenopolitične skupnosti v regiji prispevale tudi, če si bodo z vsemi sredstvi in s konkretnimi ukrepi prizadevale za razbremenitev gospodarstva zaradi njegovega večjega samofinanciranja.

Mogoče bi mogli predlaganim rešitvam ugovarjati, da ne zagotavljajo takojšnje rešitve vprašanja, kako financirati razvoj gospodarstva in še posebej regionalni razvoj, in da ne zagotavljajo naglega preliva sredstev v posamezno regijo. Na ta ugovor bi dejali, da hitrih rešitev z velikimi učinki ni in da se je končno enkrat treba podati na pot dolgoročnega urejanja teh vprašanj, urejanja, ki temelji na objektivnih osnovah.

Memoari, publicistika in zgodovinske vede

Zadnje čase smo priče vsesplošnemu razpravljanju o memoarih. V dnevnem tisku beremo razne polemike, izjave, razglabljanja, monologe na okopih, le dialoga ni in ni. Izjave in nasprotni izjave, za memoare in proti njim, protesti forumov, užaljenost posameznikov, sklicevanje na zasluge in primat, kot da gre za ugotavljanje dvojnega pokojninskega staža za cele narode. Vse, kot se poudarja, v imenu čiste zgodovinske resnice, še več, v imenu znanosti. Kaj sploh so memoari? Je to zgodovina, prava, resnična znanost? Skratka, te polemike so malodane postale vprašanje številka ena za našo javnost, skoraj tako pomembne kot razprava o ustavnih amandmajih.

Nedavno je uredništvo tednika »Komunist« povabilo na pogovor o memoarih naše zgodovinarje. Za okroglo mizo v Beogradu so se zbrali vidni zgodovinarji znanstveniki, zgodovinarji amaterji in publicisti. Zbirka njihovih monologov, objavljena tudi v beograjski »Politiki«, je bila pravzaprav popularizacija nekaterih temeljnih pojmov iz uvoda v študij zgodovine, nekakšna vsesplošna ljudska univerza. Bralci so se seznanili s problematiko, ki sicer sodi v cikel predavanj v prvem semestru študija zgodovine na naših univerzah. Kaj je to hevrstika, kaj so viri, zakaj so memoari samo viri in ne zgodovinske razprave, kako se lotevamo kritike virov, kakšne so metode raziskovanja, kaj je s teorijo distance v sodobni zgodovini? Vsi ti monologi so izzveneli v priporočilo, da ni treba kampanjsko nastopati proti memoarom in njihovim piscem, čeprav se kdo morda s posameznimi trditvami ne strinja, in da je treba čimbolj spodbujati k pisanju memoarov.

Neposreden povod za ta razglabljanja in polemike so bili memoari »Revolucija, ki teče«, ki jih je napisal eden izmed vodilnih udeležencev te revolucije Svetozar Vukmanović-Tempo. Njegovi memoari niso izšli samo v dveh knjigah v založbi »Komunist«, marveč so bili izbrani odlomki objavljeni tudi v beograjski »Politiki« in v zagrebškem »Vijesniku u srijedu«, itd.

Pred izidom memoarov je beograjska »Politika« v nadaljevanjih objavila feljton polkovnika Vojmira Kljakovića z odlomki in obsež-

nimi komentarji spominskega gradiva generala Dušana Simovića, akterja v znanem vojaškem puču 27. marca 1941. leta. Feljton je ponatisnilo tudi ljubljansko »Delo«. Obširnejši citati iz memoarov že pokojnega bivšega kralja Petra II. in njegove žene Aleksandre so postali dostopni širšemu krogu bralcev beograjskega tednika »NIN« in ljubljanskega »Tovariša«. Beograjske »Večerne novosti« so objavile obsežne odlomke iz memoarov Milana Stojadinovića »Ni rat ni pakt«, v celoti pa je te izdala reška založba »Otokar Keršovani«. Razvnela se je polemika o umestnosti in načinu objave Stojadinovićevih memoarov; pri tem nihče izmed polemikov ni navedel, da so, brez navedbe vira, v predelani in senzacionalistični obliki razni odlomki in podatki teh memoarov svoj čas izhajali v beograjski »Politiki-Expres«. Nihče se ni javno vprašal, kakšni so morebitni politični motivi za objavo memoarov klasičnega predstavnika centralizma, unitarizma in srbskih radikalov v drugi republiki in ali ni vsa kampanja s tem v zvezi morda preračunana na boljši plasma knjige, hkrati pa svarilo in opozorilo tistim, ki jim unitaristične ideje, čeprav v drugih okoliščinah, še danes niso popolnoma tuje.

Največji obseg je vsekakor dobila razprava okrog Tempovih memoarov. Očitno vsa ta polemika, pogosto zelo žolčna, enostranska, z veliko dozo užaljenosti in z elementi, ki spominjajo na nekdanje razvpite kampanje v stilu »knjige sicer nismo brali, vendar jo ostro obsojamo«, ni preračunana na iskanje zgodovinske resnice. Ne gre za popravek morebitnih zmot ali napak, za katere niso imune še tako vestno napisane zgodovinske znanstvene razprave. Vsa ta polemika, po mojem skromnem mnenju, je predvsem odraz naših današnjih političnih razmer, odsev današnjih aktualnih razprav in problemov. Če bi vsi ti memoari bili objavljeni izključno v knjižni izdaji, bi reagiranje javnosti verjetno bilo omejeno na bolj ali manj blede poročila recenzentov v književnih rubrikah našega dnevnega ali revialnega tiska, morda tudi v strokovni zgodovinski publicistiki. Toda če posamezne odlomke berejo v dnevnem tisku stotisoči bralcev, se nezadovoljni posamezniki vsekakor čutijo mnogo bolj prizadete. Zato in odtod tudi reakcije že po treh odlomkih Tempovih memoarov v krajevni partijski organizaciji v Zenici.

Minili so časi, ko je naš socialistični tisk redno dobival dotacijo in ko je bila glavna skrb urednikov, da se ne zamerijo »navzgor«. V boju za boljši plasma na trgu, za večjo naklado in s tem tudi za večji osebni dohodek in dohodek podjetja naš tisk že vrsto let objavlja feljtone s sodobno zgodovinsko tematiko. V zadnjem desetletju so se temu delu posvetili razni amaterji, publicisti spretnega peresa, toda brez strokovne in ustrezne splošne izobrazbe. Senzacionalizem, »primat« v objavljanju »ekskluzivnih«, »tajnih«, zgodovinskih dokumentov, prilagajanje sodobne zgodovine »liniji« raznih referatov, trenutnim političnim potrebam, vse to je bila poglobitna značilnost večjega dela tovrstne publicistike. Najbolj vulgarno, ne-skropulozno plagiatorstvo je »odlikovalo« te pisce, ki so, ne da bi

navajali vire, samovoljno prepisovali in maličili razne zanimive pri-povedi in memoare, objavljene v tujini.

Če potemtakem danes v dnevnem tisku lahko beremo že kar cele odlomke iz memoarov, če pisci feljtonov že navajajo, odkod vse črpajo razne citate, pomeni to vsekakor velik korak naprej. Izredno zanimanje široke javnosti za sodobne zgodovinske teme hkrati opo-zarja, da naša zgodovinska znanost v tem pogledu zaostaja, da ne zna, ne zmore ali celo noče svojih izsledkov predstaviti javnosti na popularen in razumljiv način. Ni se treba čuditi in zgražati, če v ta prazen prostor kdaj pa kdaj vskočijo nepoklicani in neusposobljeni amaterji, pisci, katerih glavni cilj je zaslužek, ne pa iskanje zgo-dovinske resnice.

Samo inštitut za sodobno zgodovino v Beogradu ima uskladi-ščenih in neprodanih 49 svojih izdaj v nominalni vrednosti skoraj četrt milijarde starih dinarjev. Verjetno stanje v republiških inšti-tutih ni dosti boljše. Večina znanstvenih razprav s sodobno zgo-dovinsko tematiko, žal, ostaja v skladiščih in ne najde poti do bralcev. Pri tem puščam v nemar vprašanje, koliko je tega kriv suh, nezanimiv način pisanja ali nesposobnost založnika, ki vse doslej ni bil odvisen od trga in se je rajši zadovoljeval z obilno družbeno oziroma državno dotacijo.

Kritična ocena vse dosedanje polemike in razprave okrog Tem-povih memoarov prav gotovo kaže, da gre za izredno občutljivost, celo zamerljivost mnogih diskutantov, večkrat tudi za nerazumevanje. Ta polemika postaja predvsem vir za čas in razmere danes, ne pa za obdobje, o katerem je govor.

Memoari vsekakor niso znanstvena zgodovinska razprava, mar-več bolj ali manj avtentičen zgodovinski vir, pač pa v sorazmerju z obveščenostjo pisca in njegovo pripravljenostjo, da čimbolj objek-tivno posreduje svoja spoznanja in doživetja. Teza, da je treba me-moare pisati znanstveno, vsekakor zveni smešno. Vendar pa v naši deželi že vsak vaški aktivist ob sleherni priložnosti poudarja, da je treba znanstveno analizirati in reševati probleme. Hkrati, kot je po-vedal dr. Branko Horvat, doslej naši znanstveniki ekonomisti niso bili udeleženi ali vsaj vprašani za mnenje, ko so se pripravljale vse dosedanje gospodarske reforme. Potemtakem se ni treba čuditi in zgražati ob zahtevah, da je treba celo memoare znanstveno pisati.

Prvo in najbolj žolčno reakcijo so vzbudili prvi trije odlomki Tempovih memoarov, objavljeni v »Politiki«. Tempo piše, kako je v skladu s pooblastili CK KPJ razpustil krajevno partijsko organizacijo v Zenici in jo obtožil oportunitizma, ker ni bila voljna ali pripravljena uničiti železarne in nekaterih drugih važnih gospodarskih ob-jektov. Odkrito je zapisal, da je tedaj, torej leta 1941, razmišljal, ali je vzrok za tako stališče iskati v tem, da so bili člani KPJ v Zenici večinoma Hrvati in Muslimani.

Tempo ni obtoževal cele nacije, kot so to nekateri razlagali ali napak razumeli. Zapisal je preprosto, kaj je tedaj mislil. Ni razglabljal

o tem, kje, zakaj ter v kakem obsegu se je v raznih predelih Jugoslavije razplamenela ljudska vstaja. Nobena skrivnost ni, najmanj za zgodovinarja, da je vstaja v tako imenovani »Nezavisni državi Hrvatski« potekala zelo različno, pač glede na nacionalno sestavo prebivalstva, krajevno politiko ustaških oblasti, razširjenost ilegalne partijske mreže. Srbi v Bosni in Hercegovini so se z orožjem upirali ustaškim klavcem že pred dnevom, ki ga ta republika danes uradno proslavlja kot dan vstaje.

Krajevna partijska organizacija v Zenici se je ob tej priložnosti spomnila celo prvoborcev in jih povabila na sestanek. Pozno v noč so razpravljali o Tempovih spominih na Zenico in slednjič ostro kot forum protestirali. Vidni politiki v Bosni in Hercegovini so zamerili Tempu, da žali Muslimane in Hrvate, da vidi povsod četniške kordarke. Kot da bi se četniki v Bosni in Hercegovini že leta 1941 kompromitirali v sodelovanju z okupatorjem in kot da ne bi mnogi četniki kasneje prestopili k partizanom! Povzetki izjav in skrajšane verzije poročil dopisnikov o teh sestankih v beograjskem tisku so vzbudile spet nova nezadovoljstva, komentarje in reagiranja. In tako v krogu naprej.

Bistveno za zgodovinarja, ki skuša raziskati problematiko vstaje in delovanje partijske organizacije v Zenici leta 1941, je vsekakor vprašanje, ali je bila diverzija v železarni realna, tehnično izvedljiva in kakšna je bila v tem pogledu tedaj praksa drugod po državi. Bistven in številčni odnos in sorazmerje okupatorskih in kvislinških sil na eni ter partijskih članov na drugi strani. Zgodovinarja zanima predvsem vprašanje, ali so bili partijski aktivisti tedaj ustrezno usposobljeni in opremljeni kot diverzanti. Politična stališča niso trombe jerihonske; hraber in izurjen diverzant v takih primerih zaleže več kot sto še tako teoretično usposobljenih marksistov, neveščih diverzantske taktike.

Če bi znanstvene raziskave vseh dosegljivih virov pokazale, da je partijska organizacija v Zenici leta 1941 imela take kadre, da bi bila sposobna izvesti to zahtevno diverzijo, imela pa kljub temu politične ali druge pomisleke, potem bi tedanja Tempova ocena o oportunizmu bila tudi danes zgodovinsko popolnoma upravičena. V nasprotnem primeru pa si je treba zastaviti vprašanje in raziskati, zakaj, v kakšnih okoliščinah in s kakšnimi posledicami je delegat vrhovnega štaba Tempo takrat dal tako ostre ocene. Nekateri zgodovinarji, poznavalci tedanjih razmer v Bosni, vedo povedati, da so tedaj zaradi »oportunizma« bili obsojeni na smrt nekateri vidni udeleženci in kasnejši voditelji, da pa večina kazni iz raznih razlogov ni bila izvršena. Če je to res, potem gre predvsem za zagrenjenost, razumljivo občutljivost udeležencev razprave. Zgodovini in sodobnikom bi diskutanti vsekakor napravili uslugo, če bi se manj obdajali z umetno meglo, manj teoretizirali in prišli na dan z novimi dejstvi.

V spominih in še zdaj živih predstavah generacij, ki so se aktivno udeležile ali pa bile vsaj priče polpreteklih zgodovinskih dogodkov,

je nedvomno še danes precej predsodkov in enostranosti. Nekdanja politična gesla v razrednih spopadih so še živa v podzavesti živečih sodobnikov. Cela vrsta je legend, mitov, ki so žilavo zasidrani v zavesti širokih množic. Marsikatero izmed legend smo sami ustvarili, ker smo vanje verovali, ali pa menili, da sodijo v patriotsko in socialistično vzgojo. Rušenje mitov in legend je v našem okolju vselej bilo precej tvegano, nevhvaležno, da, celo nevarno opravilo. Zgodovinar Ilarion Ruvarac je svoj čas dokazoval in dokazal, da je teza o večni neodvisnosti Črne gore znanstveno nevzdržna. Doživel je hudo kritiko, žaljive napade, da, celo grožnje, da bo ubit!

Način, kako posredujemo zgodovinsko resnico ali vsaj zgodovinsko podobo o narodnoosvobodilnem boju in revoluciji mladini v naših šolah, je vse prej kot privlačen in zanimiv. Rekel bi, da tak način posredovanja večkrat dosega prav nasprotni učinek od tega, ki ga želimo doseči. Ni torej nič čudnega, da so memoari vsekakor bolj privlačno in zanimivo branje, da mnogo bolj vplivajo na široke kroge bralcev kot pa sicer še tako solidne zgodovinske razprave.

Politiki ponavadi pišejo svoje spomine, kadar se dokončno ali vsaj začasno umaknejo iz aktivnega političnega življenja oziroma ko odlože svoje oblastvene funkcije. Če računajo na to, da se bodo vrnili na oblast, potem ponavadi v memoarih ne obravnavajo tekočih, marveč le že končane zgodovinske procese. General Charles de Gaulle je svoje vojne spomine napisal in objavil potem, ko je odšel s položaja predsednika prvih povojnih francoskih vlad. Njegovi spomini na povojno obdobje so izšli šele po njegovi ostavki na mesto predsednika republike. Winston Churchill je memoare, za katere je dobil Nobelovo nagrado za književnost, začel pisati že leta 1945. Tedaj je bil po zmagovito dobljeni vojni poražen na volitvah. Pri zbiranju gradiva mu je pomagal cel štab znanstvenikov in dokumentatorjev. Nekdanji predsednik ČSR Edvard Beneš je po vrnitvi v Prago objavil svoje memoare. Po njegovi smrti so ti memoari izginili iz vse čeških knjigarn in knjižnic, celo iz biblioteke ministrstva za zunanje zadeve. Adenauerjevi memoari so bili objavljeni šele po njegovi smrti.

Sovjetski politiki praviloma ne pišejo memoarov. To delo je prepuščeno in dovoljeno sovjetskim generalom in maršalom, če se disciplinirano prilagajajo trenutni uradni liniji. Znana je polemika, ki še vedno traja o avtentičnosti memoarov Hruščeva, objavljenih v »Lifu«. Solženicin je svojo novelo »En dan življenja Ivana Denisoviča« lahko objavil šele, ko je interveniral Hruščov. Da bi utrdil svoj položaj, se je Hruščov odločil, čeprav samo s »tajnim« referatom, razkrinkati kult osebnosti Stalina. V tem kontekstu in samo v tistem času in ob tedanjem odnosu sil je bila Solženicinova književna dejavnost zaželena in pohvaljena. Danes je Solženicin kot lavreat Nobelove nagrade znova na črni listi in ostro napaden v sovjetskem tisku.

Publicistika s sodobno zgodovinsko tematiko je bila tudi v naši deželi dolgo pogojena s trenutnimi političnimi potrebami, včasih pa

s političnimi intencijami samih piscev. Težnja in iskanje zgodovinske resnice, vsestranske in objektivne, pri tem vsekakor ni bila na prvem mestu. »Dnevnik« in »Tajni arhivi« grofa Galeazza Ciana, zunanjega ministra fašistične Italije, so bili v Jugoslaviji kar se da hitro prevedeni in objavljeni. Očitno je bila za to odločilna predvsem težnja razkrinkati nekdanje politične prvake kraljevine Jugoslavije, o katerih je pisal Ciano. Temu namenu je bil podrejen tudi prevod, marsikje popolnoma neustrezen in izmaličen. Prav gotovo za te zavestne napeke ne zadene krivda samo prevajalca. Ivan Ribar je s svojimi »Političnimi zapiski« pravzaprav navajal samo svoje ocene razmer v kraljevini Jugoslaviji, manj pa svoje lastne spomine.

Vladimir Dedijer je napisal prvo, zelo popularno biografijo tovariša Tita, zasnovano v mnogočem na ustnih pripovedih in spominih voditelja revolucije v Jugoslaviji. Kot je pisec sam kasneje zapisal, je bil namen objave te biografije na Zahodu popularizirati maršala Tita in naša stališča v boju s Stalinom. Kasneje je Milovan Djilas v tujini v angleščini objavil svoje memoare »Pogovori s Stalinom«. Bolj kot zgodovinsko resnico je pisec tedaj očitno zasledoval svoje politične cilje: otežiti normalizacijo odnosov med FLR Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo oziroma nekaterimi sosednjimi državami. Knjiga je bila v Jugoslaviji takoj prepovedana, pisec zaprt in obsojen — zaradi izdaje državne tajne! Odsihdob je demokratizacija našega javnega življenja vsekakor precej napredovala. Danes nihče ne očita Tempu, da z objavljanjem svojih pogovorov s Hruščovom in z drugimi še živečimi politiki izdaja državne tajne. Prav tako ne poznamo pravilnikov ali zakonov v »Uradnem listu«, ki bi določali proceduro, po kateri se pisci memoarov oproščajo dolžnosti varovanja državnih tajn iz bližnje preteklosti.

V pogojih revolucionarnega delovanja, ko že zaradi konspiracije ni bil običaj pisati številne dokumente, so za zgodovinarja memoari vodilnih udeležencev, zlasti pa še njihovi zapiski in dnevniki, velikokrat zelo pomemben, včasih celo edini vir. Državni organi v Jugoslaviji, ne pred drugo svetovno vojno in ne po njej, se, žal, ne morejo pohvaliti s skrbno urejenimi arhivi. Marsikateri pomembni državni dokumenti so se preselili iz nekdanjih uradov v zasebne zbirke. Med zgodovinarji prav gotovo ni sporno, ali je potrebno in zaželeno pisati memoare. Družbeno in politično ozračje je danes vsekakor mnogo bolj ugodno za pisce memoarov, kot pa je bila še pred nedavnim časom. Vsekakor ni naključje, da so bili Churchillovi memoari pri nas objavljeni z več kot desetletno zamudo!

V našem javnem življenju je še vedno čutiti težnje, da se prek razprav o zgodovinskih temah dejansko vodijo politične polemike, inspirirane s trenutnimi političnimi potrebami in intencijami posameznih diskutantov in forumov, ki so za njimi. Zdaj se je razvnela živahna, vsesplošna javna razprava o ustavnih amandmajih in o naših mednarodnih in medrepubliških odnosih. Ne bo odveč spomniti, da so najvišji partijski forumi pri nas to problematiko pravzaprav

spročili z debato in ocenami o vlogi zgodovinarstva na tem področju. Čeprav je šlo tedaj predvsem za sporna dela publicistov amaterjev, ne pa za razprave zgodovinarjev strokovnjakov.

Beograjski »NIN« objavlja spomine Steinerja, jugoslovanskega komuniste in funkcionarja v Kominterni, ki je šel skozi ves pekel stalinskih ječ in taborišč. Pretresljivi opisi strašnih razmer v teh taboriščih brez dvoma vzbujajo pozornost naše javnosti. Pa vendar so ti spomini pri nas zapoznali odmev na Solženicina. Da je treba rehabilitirati jugoslovanske komuniste, žrtve stalinskih čistk, je bilo na partijskih kongresih ZKJ že večkrat rečeno in sklenjeno, čeprav šele po XX. kongresu KP ZSSR in po tajnem referatu Hruščova.

Javnosti doslej ni znano, da bi bili ti sklepi realizirani. Zgodovinarji, in ne samo oni, bi vsekakor z zanimanjem brali memoare tistih jugoslovanskih komunistov, ki so imeli dober vpogled v delovanje Kominterne in jim je uspelo, da so srečno preživeli stalinske čistke ali se jim izognili. Taki memoari bi bili toliko bolj pomembni, ker najvažnejši viri o teh vprašanih danes niso na voljo niti sovjetskim zgodovinarjem, kaj šele njihovim kolegom drugod po svetu.

Franček Saje je v Sloveniji prvi leta 1952 objavil svojo publicistično študijo »Belogardizem«, žal časovno omejeno do kapitulacije Italije. Objavljenih znanstvenih razprav ali vsaj publicističnih prispevkov, ki bi kompleksno obravnavali ustaštvo in četništvo, doslej v Jugoslaviji nimamo. Letos, kot vemo, praznujemo že tridesetletnico vstaje narodov Jugoslavije!

Očitno je bilo mogoče tako rekoč takoj po končani vojni pisati o belogardizmu v Sloveniji, ker gre tu za vprašanje kontrarevolucije enega samega naroda. Raziskovanje fenomena četništva in ustaštva pa se ne more izogniti mednarodnim odnosom in predzgodovini v kraljevini Jugoslaviji.

Absurdno, toda resnično je, da sta doslej najboljšo in najobsežnejšo monografijo o Pavelićevi »Neodvisni državi Hrvatski« napisala tuja avtorja (Hory Ladislaus, Martin Broszat, »Der kroatische Ustascha-Staat 1941—1945«, Stuttgart 1964). Dr. Djuro Stanisavljević, znanstveni sodelavec inštituta za sodobno zgodovino v Beogradu, šele pripravlja monografijo o tej problematiki. Več kot značilno za naše razmere je, da obstaja interna polemika, kje pisati o tem: v Beogradu ali v Zagrebu? Bistveno pa je samo vprašanje, če in koliko je kdo usposobljen za take raziskave, ne pa, kje živi in dela ali celo kakšne nacionalnosti je. Bolj umestno bi bilo vprašati se, zakaj doslej v Zagrebu ni bila objavljena taka znanstvena razprava, zakaj tamkajšnje znanstvene ustanove ne razpolagajo z mikrofilmskimi publikacijami številnih nemških in italijanskih dokumentov o NDH.

V našem sodobnem zgodovinarstvu je še cela vrsta kočljivih, tako rekoč tabu tem. Odnos do virov je še vedno arbitraten, prijem nezadostno kritičen. Nihče od jugoslovanskih zgodovinarjev na primer doslej ni niti poskusil sistematično raziskati in analizirati vse

mednarodne notranjepolitične in vojne okoliščine, v katerih je vrhovni štab NOV in POJ leta 1943 med bitkami na Neretvi in Sutjeski imel z nemškim okupatorjem pogajanja ne samo o izmenjavi ujetnikov, marveč tudi o premirju. Razmeroma redki ohranjeni viri partizanske provenience so bili svoj čas, brez kakršnekoli navedbe v katalogih in popisnikih gradiva, po kratkem postopku izločeni in shranjeni v poseben trezor.

Številni dokumenti nemških vojaških enot in diplomatskih predstavništev s tem v zvezi pa niso samo ohranjeni, marveč dostopni mednarodni javnosti v mikrofilmskih publikacijah. Nič čudnega ni, če tuji zgodovinarji, predvsem seveda emigrantski pisci in publicisti, brez ustrezne zgodovinske analize, tendenciozno objavljajo odlomke posameznih, iz konteksta iztrganih in izbranih dokumentov. Pri tem zasledujejo jasne politične cilje ter skušajo vsiliti ali vsaj sugerirati daljnosežne sklepe in ocene, ki ne vzdržijo niti najbolj površne zgodovinske kritike.

Politični krogi pri nas so bili svoj čas zelo nezadovoljni, ker so v Zvezni republiki Nemčiji izšli zborniki s protokoliranimi izjavami in spomini bivših nemških vojnih ujetnikov in volksdeutscherjev v Jugoslaviji (K. W. Böhme, »Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941—1953«, Bd. 1, II, München 1962, 1964; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Bonn 1961). Politična intencija izdajateljcev teh zbornikov je bila na dlani. Neverjetno, a žal resnično je, da kljub vsej uradni spodbudi in podpori jugoslovanskim zgodovinarjem ni uspelo odkriti ustrezne arhivske fonde jugoslovanskih ustanov in organov oblasti o teh vprašanjih. Kaže, da bi anketiranje in zbiranje spominov bila edina še možna pot. Vsekakor pa bi bilo absurdno anketirati stražarje in poveljnike nekdanjih ujetniških taborišč.

Zato močno dvomim, če so ostali ohranjeni in koliko sploh bodo kdaj zgodovinski znanosti na voljo vsi tisti primarni viri, ki osvetljujejo in pojasnjujejo, zakaj, kako, v kakšnih krčih, hudih notranjih dilemah in iluzijah je naše državno in partijsko vodstvo v boju proti stalinizmu sprva samo poseglo po stalinskih sredstvih in metodah, kasneje, ob ustrezni diferenciaciji, pa le zmoglo moči in poguma, da sredi te bitke, brez posebno reklamiranih verbalnih obsodb, svojo domačo stalinistično prakso negira z novo humanistično, samoupravno socialistično usmeritvijo.

John Campbell je v svoji knjigi »Tito's Separate Road« (str. 111) pravilno ugotovil: »Pogosto se prezre, da je Jugoslavija po razglasitvi svoje neodvisnosti 1948 nekaj let doma še vedno izvajala v bistvu stalinistično politiko in se trudila dokazati svojo pravovernost in da je šele potem stopila na svojo pot z reformami in inovacijami.«

Demokratizacija in sproščenost našega javnega življenja je očitna in čedalje večja. Kljub temu dvomim, da je pri nas že tako

demokratsko in strpno družbeno ozračje, da bi bilo mogoče brez večjih političnih reperkusij in implikacij, »sine ira et studio«, objavljati memoare in na skrbno zbranih virih temelječe zgodovinske razprave o časih, ko so tudi pri nas bili v veljavi in čislani stalinski principi. Vse kaže, da glede tega še vedno dajemo prednost teoretičnim razpravam, smo že voljni debatirati o književnosti, sporih na književni levi, izogibamo pa se celo pravnozgodovinskim razpravam o tedanji zakonodaji, sodni praksi, da o celotni zgodovinski rekonstrukciji in analizi tistega obdobja sploh ne govorim.

V teh okoliščinah je, po mojem mnenju, treba iskati odgovor na vprašanje, zakaj je naš boj s Stalinom in Informbirojem v naših srednješolskih in drugih učbenikih tako nezadovoljivo prikazan in pojasnjen, zakaj smo leta 1968 ob okupaciji ČSSR nenadoma odkrili, da naša mladina zelo malo, skorajda ničesar ne ve o tej problematiki. Kot Tempo sam pove, so njegovi memoari nastali prav na pobudo redakcije »Komunist« ob okupaciji ČSSR. Nič čudnega, če je Dedijerova »Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Stalina« bila tako rekoč razgrabljena.

Družbena skupnost daje danes razmeroma velika sredstva za raziskovanje sodobne zgodovine. Čeprav je v zadnjih letih izšla vrsta monografij z zelo pomembnimi dosežki, ne bi mogli reči, da je naša zgodovinska znanost glede sodobne zgodovine že na ustreznih ravni. Predvsem velja to za organizacijo in kadrovsko sestavo naših razmeroma številnih inštitutov, ki se ukvarjajo z delavskim gibanjem in s sodobno zgodovino. Mar ni več kot simptomatično in značilno, da mnogi, doma in v svetu znani jugoslovanski pisci in zgodovinarji, ki proučujejo narodnoosvobodilni boj in revolucijo, ne znajo nemški in italijanski! Arhivskih fondov ne raziskujejo v izvirnikih. Prisiljeni so uporabljati prevode okupatorskih dokumentov, ki so jih zanje izbrali jeziki večji toda strokovno premalo usposobljeni dokumentarji.

Na sodobno zgodovino narodov Jugoslavije v dvajsetem stoletju, zlasti na čas druge svetovne vojne, se nanaša okrog 1500 filmskih trakov s približno milijonom strani dokumentov raznih nemških in italijanskih vojaških enot in ustanov. Vse to gradivo je bilo mogoče izbrati med mikrofilmskimi publikacijami Nacionalnega arhiva v Washingtonu. Nabavna cena tega pomembnega gradiva komajda presega kosmati osebni dohodek direktorja kakega zgodovinskega inštituta, vsekakor pa ne znaša več, kot velja pri nas sicer zelo čislani avtomobil znamke »Mercedes«.

Kljub temu doslej v Jugoslaviji še niso nabavili vse potrebne filmske trakove. Še največ je tega gradiva v raznih ustanovah v Beogradu, medtem ko je v republiških središčih, z delno izjemo Ljubljane, stanje slabše. Namesto da bi nabavili ustrezne, moderne mikročitalce, so v Arhivu Jugoslavije in v Vojnozgodovinskem inštitutu v Beogradu za trikratno ceno dali izdelati slabe, večkrat popolnoma nečitljive ali komaj čitljive kopije negativov. Samo

skrajno zavzet raziskovalec železnih živcev in sokoljih oči lahko vztraja pri delu s tehniko, kakršna je drugod po svetu že zdavnaj na smetišču. Diplomatski arhiv državnega sekretariata za zunanje zadeve je sicer že leta 1968 nabavil mikrokopije ustreznih nemških diplomatskih dokumentov, ni pa poskrbel za mikročitalce, ki bi bili na voljo raziskovalcem.

Pravilnik o uporabi gradiva v diplomatskem arhivu določa, da državni sekretar za zunanje zadeve ali od njega pooblaščen uslužbenec lahko prepove objavo ali uporabo kateregakoli dokumenta. Nikjer na svetu, ne na Zahodu in na Vzhodu, kjer sem raziskoval v raznih arhivih, mi ni bilo treba predložiti izpisov v kontrolo. Res je v diplomatskem arhivu DSIP precej liberalna, čeprav zamudna praksa kontrole nad izpisi, toda gre za načelo. Cenzura nad delom raziskovalca znanstvenika je nevzdržen in absurden anahronizem. Ne morem se izogniti vtisu, kot da nekdo želi varovati interese srbskega meščanstva, ki je vsekakor bilo v kraljevini Jugoslaviji predvsem odgovorno za zunanjo politiko.

Biblioteke naših znanstvenih ustanov zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, predvsem pa zaradi neustrezne organizacije in usposobljenosti, ne zbirajo sistematično vse literature in objavljenih virov o sodobni zgodovini narodov Jugoslavije. Nimamo sistematičnih bibliografij v tem pogledu. Centralni katalog jugoslovanskih bibliotek je še vedno sanjski ideal. Priročne knjižnice so za naše biblioteke praviloma neznan pojem. Sistematično zbrane emigrantske literature nima niti eden naših inštitutov. Opremljenost in urejenost arhivov je posebno poglavje. Zgodovinarji, strokovnjaki za sodobno zgodovino v naših inštitutih, so kot inženirji v tovarnah brez surovin in ustrezne mehanizacije. Ne samo tuja, celo domača znanstvena dela jugoslovanski raziskovalec danes lažje najde v Britanskem muzeju v Londonu, Kongresni biblioteki v Washingtonu ali Avstrijski nacionalni biblioteki.

Zaskrbljujoče je, da so organizacijski naporji na tem področju danes predvsem omejeni na vprašanja metod, obsega in strukture financiranja, na polemiko o parceliziranju in s tem seveda tudi financiranju raziskovalnega dela. Financiranje po projektih, vsaj po dosedanjih izkušnjah sodeč, v praksi večinoma samo zamenjuje nekdanji proračunski sistem. Kritični analizi in znanstveni verifikaciji organizacijske in tehnične usposobljenosti naših inštitutov za sodobno zgodovino se izogibamo, koordinacijo v praksi pojmujeemo kot zavzemanje načelnih stališč, manj pa kot organizirano in kontinuirano dejavnost.

Potemtakem ni prav nič čudno, da sodobna zgodovina postaja za sodobnike povečini sodobna šele, kadar o sodobnih zgodovinskih temah na zanimiv način pišejo sodobniki na straneh dnevnega tiska z visokimi nakladami. Vsakršen paternalistični odnos, strah za »duše« je odveč.

Timeo hominem unius libri!

Samoupravni socializem in javne službe

mnenja

Položaj javnih služb je po mnenju uredniškega odbora med problemi, ki zaslužijo vsestransko izmenjavo mnenj tudi v sedanji javni razpravi o preosnovi našega družbenopolitičnega sistema. Revija je že doslej objavila vrsto prispevkov o tej temi (opozarjamo npr. na prispevke: Majda Strobl: Funkcionalna samoupravna skupnost, TiP 1969, št. 2, Stjepan Bunta: Kdo naj vodi zdravstvo, TiP 1968, št. 8—9, Mara Bešter: Viri financiranja medfaznih storitev družbenih služb, Tip 1970, št. 3, Saša Cvahte: Zdravstvena dejavnost in samoupravljanje, TiP 1970, št. 1 itd.).

V tej številki objavljamo prispevek Janeza Šmidovnika in vabimo vse, ki se s tem področjem ukvarjajo, da se vključijo v nadaljevanje razprave na straneh naše revije, da bi problematiko vsestransko osvetlili.

1. V čem je problem?

Ena izmed bistvenih značilnosti jugoslovanskega političnega sistema je tudi ta, da ne pozna niti pojma niti režima javne službe. To je še posebno značilno za socialistično državo glede na pojmovanje v sodobnem svetu, da je ravno institucija javne službe eno izmed sredstev, ki peljejo v socializem; če že ne to, pa vsaj bistveno prispeva k izravnavanju socialnih razlik v družbi. Kot javne službe se opravljajo v svetu tiste dejavnosti, ki so neogibno potrebne za sodobni socialni in gospodarski razvoj, pa jih ni mogoče zagotoviti — ali vsaj ne *zadovoljivo* zagotoviti — po podjetniških načelih. Zato jih opravlja neposredno država sama po svojih organizacijskih enotah, ali jih opravljajo posebne organizacije, ki delujejo pod državnim nadzorstvom ali celo zasebniki — na podlagi pogodbe z državo — po posebnem režimu, ki zagotavlja uveljavljanje splošnega družbenega interesa.¹

¹ Teoretične opredelitve javne službe so lahko različne; francoski pravni teoretik Laubadère jo na primer opredeljuje takole: »Kot javno službo (service public) označujemo vsako dejavnost družbene skupnosti, ki je namenjena zadovoljevanju splošnega interesa; država ali druga (samoupravna) skupnost formira določeno dejavnost kot javno službo, kadar meni, da bi določena družbena potreba na podlagi zasebne iniciative ostala nezadovoljena ali pa premalo zadovoljena.« »Manuel de Droit administratif, peta izdaja, Pariz, 1957, stran 19.

Javna služba ni nikakršen absolutni pojem v tem smislu, da bi zajemal povsod v svetu iste dejavnosti. To je odvisno od stopnje družbenega razvoja določenega okolja, delno pa tudi od politike posamezne države. Toda razlike v pojmovanju med sodobnimi razvitimi državami niso velike. Danes se v vseh razvitih državah sveta opravljajo kot javne službe na primer skoraj vse dejavnosti oziroma institucije na področju kulture, znanosti, zdravstva, kmetijstva, javnega prometa (železniški promet), enrgitike (elektrogospodarstvo); seveda spadajo v javni sektor v celoti cestno, vodno in komunalno gospodarstvo, prav tako tudi služba pošte, telegrafa in telefona, da sploh ne govorimo o številnih upravnih službah, ki se opravljajo v okviru ožje državne uprave na različnih družbenih področjih. Razvojni trend je jasen in očiten: sektor javnih služb v razvitih državah se neprestano in pospešeno širi, in to tem hitreje, čim bolj prihajajo v politiki države do izraza socialistične tendence.²

Kot je videti iz naštetih dejavnosti, imamo pri javnih službah opravka tako z negospodarskimi kakor tudi z gospodarskimi dejavnostmi. To pomeni, da pri teh službah ne gre zgolj za državno financiranje; pri službah negospodarskega značaja je to vsekakor pretežno; pri dejavnostih gospodarskega značaja (na primer železnica) pa je le dopolnilo ali pa sploh ni potrebno; gre predvsem za način poslovanja, ki mora biti podrejen splošnim družbenim interesom.

Pri nas se vse navedene dejavnosti — podobno kot gospodarske dejavnosti, ki se opravljajo po podjetniških načelih — opravljajo v okviru samostojnih in samoupravnih delovnih organizacij; na področju gospodarstva so to podjetja, na področju tako imenovanih družbenih služb pa samostojni zavodi. Za samostojne zavode veljajo sicer nekatere ne bistvene posebnosti glede njihove organizacije in poslovanja; v načelu pa režim delovnih organizacij izenačuje način poslovanja na vseh področjih. Vse te organizacije imajo status samostojnih in samoupravnih organizacij, kar pomeni da poslujejo načeloma neodvisno od države oziroma njenih družbenopolitičnih skupnosti. To je posledica izvajanja ideje o deetatizaciji, ki je bila sprožena v letu 1950, ko so bila gospodarska podjetja dana delovnim kolektivom. V procesu deetatizacije je bil odpravljen tudi režim in sam pojem javne službe.

Tako bi se lahko končala razprava o problematiki javne službe v Jugoslaviji, če ne bi nekateri pojavi v vsakdanjem življenju kazali, da te dejavnosti v novi ureditvi ne funkcionirajo tako, kot bi morale. Vse bolj pogosto slišimo namreč o pojavih »anarholiberalizma«

² Za dejavnosti negospodarskega značaja je to posredno videti na primer iz podatkov, ki jih navaja dr. Vinski v elaboratu »Kolektivna potrošnja kao komponenta društvenog proizvoda«, ki ga je izdelal za komisijo zvezne skupščine za revizijo predpisov s področja financiranja in davčnega sistema v februarju 1970; po teh podatkih so Anglija, Švedska, Nemčija in Italija leta 1860 porabile za kolektivno prehrano 4 do 5 % svojega družbenega proizvoda, leta 1920 6 do 9 %, leta 1960 pa že 15 (Italija) do 21 % (Švedska).

ki ga povzroča sebično ravnanje delovnih organizacij na tem področjih v razmerju do družbene skupnosti. Prihaja do podobnih težav, ki so narekovale drugod po svetu poseg države v ustrezno področje prav z institucijo javne službe.

S tem nastaja vprašanje, ali smo v Jugoslaviji, s tem da smo odpravili to institucijo, res napravili korak naprej ali ne morda korak nazaj v razvoju družbe.

2. Kdaj in zakaj so nastale javne službe?

Da bi mogli pravilno odgovoriti na to vprašanje, pogledimo najprej, kdaj in zakaj je prišlo v zgodovini do institucije javne službe. Zato moramo podati, vsaj v najbolj bistvenih potezah, razvoj javne uprave od liberalistične države do države »javne blaginje«.

Liberalistična koncepcija države 19. stoletja je bila filozofski in državnopravni proizvod mladega kapitalizma v prvi fazi industrijske ere proizvodnje. Ideje svobode, ki jo je razglasila francoska revolucija, pomenijo za mlado buržoazijo filozofsko oporo za to, da se prizna svoboda akcije v gospodarstvu; svoboda predvsem glede na vmešavanje države. To je znameniti »laissez faire« 19. stoletja. Liberalistični ideologi enačijo vlogo države z vlogo »nočnega čuvaja«. Država naj se ne vmešava v gospodarstvo, pa tudi ne v druge dejavnosti; zagotavlja naj le red in mir znotraj države in v razmerjih do drugih držav. Vse drugo je stvar zasebne podjetnosti državljanov.

Taka koncepcija o vlogi države je imela — ne glede na to, ali je bila uveljavljena v popolnoma čisti obliki ali ne — svojo utemeljenost v »praznini« začetnega industrijskega razvoja, ko družba še ni bila tako usodno povezana s tisočeriimi dejavnostmi, kot je današnja družba. V takih razmerah je omogočala največjo možno podjetniško iniciativo, ki je, lahko rečemo, zelo hitro pripeljala človeštvo v ero industrijsko-tehnične revolucije. Toda ogromni napredek, ki ga je povzročila ta revolucija ob koncu prejšnjega ter v začetku tega stoletja, je zastavil družbi vrsto perečih novih nalog. Načela liberalističnega kapitalizma so pripeljala družbo v nerazrešljive gospodarske in družbene zaplete, ki so nujno zahtevali intervencijo države. Prihajalo je do vse bolj pogostih gospodarskih in družbenih kriz, ki so ogrožale nadaljni razvoj in celo sam obstoj industrijske družbe. Država je morala poseči v gospodarstvo z določenimi oblastvenimi planskimi, organizacijskimi in finančnimi ukrepi. Določila je splošne pogoje poslovanja za določene gospodarske panoge, uvedla je nadzorstvo nad posameznimi vejami proizvodnje, nekatere ključne panoge gospodarstva je celo neposredno vzela v svoje roke (zlasti na področju energetike in prometa). Posebno radikalni ukrepi te vrste so bili izvedeni v vojnem času — zlasti v času prve svetovne vojne.

Še obsežneje je posegla država v področje prosvete, zdravstva

in socialnega varstva. Moderna inudustrijska proizvodnja je nujno zahtevala urejeno in splošno obvezno šolanje, zagotovljeno zdravstveno službo, urejeno socialno varstvo, všteti socialno zavarovanje in razne druge socialne službe. Nepismeni delavec ni mogel biti rentabilna delovna sila v moderni strojni proizvodnji; tudi ni mogel več biti prepuščen na milost in nemilost različnim boleznim. Nastala je potreba po sodobnih prometnih napravah (ceste, železnice, morski in zračni promet itd.). Država je bila prisiljena razglasiti nekatera načela o pravicah državljanov na področju šolstva, na področju socialnega varstva; s tem pa je morala dejansko tudi prevzeti šolstvo in nekatere druge dejavnosti neposredno v svoje roke in jih razvijati naprej ali pa sploh na novo oblikovati. Privatne šole, ki jih je doslej največkrat vzdrževala cerkev, še zdaleč niso mogle zajeti vsega prebivalstva. Tako se je liberalistična država (nočnega čuvaja) počasi prelevila iz gole administrativne države v obsežno operativno državo, ki je delovala na vseh družbenih področjih tako, da je organizirala in vzdrževala številne dejavnosti, ki so postale temeljnega pomena za nadaljnji družbeni razvoj. Ker jih je organizirala država in so bile namenjene celotni javnosti, so te službe dobile ime: javne službe.

Če pogledamo naravo dejavnosti, ki jih je morala prevzeti v svoje roke država, lahko ugotovimo, da so to dejavnosti, ki so nujno potrebne za nadaljnji razvoj ali celo za sam obstoj družbe; obenem pa so take, da jih ne more zadovoljivo opravljati niti posameznik in tudi ne posamezna organizacija, ker z njimi ni mogoče ustvarjati zaslužkov; opravlja jih lahko le družba kot celota po svoji najširši organizaciji, to je po svoji državi.

Država z uvedbo javnih služb na navedenih družbenih področjih ni dosegla le tega, da so se začele opravljati dejavnosti, ki se sicer sploh ne bi opravljale, ali pa da se naj bi zadovoljivo opravljale, ampak je s tem uveljavila tudi izredno pomembno socialno funkcijo. Z javnimi službami so postale dostopne najširši javnosti številne dejavnosti, ki si jih sicer gmotno šibkejši državljani ne bi mogli privoščiti; kajti država jih je nudila brezplačno ali po dostopnih, nizkih cenah. S tem je izravnala socialne razlike med ljudmi. Prav v tej okoliščini so videli nekateri teoretiki spremembo v sami naravi meščanske države; ta naj bi z organizacijo čedalje večjega števila javnih služb izgubljala svoj oblastveni in razredni značaj ter postajala vse bolj država »javne blaginje« za vse državljane.³

3. Deetatizacija javnih služb po jugoslovanskem modelu

Vse socialistične države so takoj po revoluciji nacionalizirale gospodarstvo in ga skupaj z drugimi dejavnostmi vnesle v okvir državnega sektorja. Tako je obseg državnih dejavnosti v teh drža-

³ Na tej ideji temelji zlasti delo znanega francoskega teoretika Duguita: »Les transformations du droit public«.

vah daleč presegel obseg katerekoli meščanske države. V nasprotju z drugimi socialističnimi državami pa je Jugoslavija v letu 1950 na znanih politično-ideoloških temeljih začela izvajati nasprotni proces deetatizacije; ta je zajel najprej področje gospodarstva, pozneje pa tudi področje klasičnih javnih služb, to je prosvete, zdravstva, zdravstvenega varstva, komunale, javnega prometa, vzdrževanja cest, vzdrževanja rečnih strug itd. Vse navedene dejavnosti so z deetatizacijo uvedle nov način poslovanja v okviru samostojnih in samoupravnih delovnih organizacij — podjetij in samostojnih zavodov. S tem je bila potegnjena popolnoma nova črta ločnica med državnim in nedržavnim sektorjem, ki se bistveno razlikuje od te razmejitve v meščanski državi. V okviru državne uprave so ostale le tiste službe oziroma dejavnosti, ki so čisto upravno-administrativne narave; izločene pa so bile vse storitvene dejavnosti na navedenih področjih, in sicer ne glede na to, ali so bile še naprej financirane iz državnih sredstev ali ne. Tako so se znašle skupaj v organizacijski obliki delovne organizacije z načeloma istim režimom poslovanja gospodarske dejavnosti, ki lahko poslujejo po podjetniških načelih tržnih zakonitosti, in druge gospodarske in negospodarske dejavnosti, ki ne morejo poslovati po podjetniških načelih in so jih meščanske države prav zaradi tega vključile v svoj okvir režima javne službe. Popolna izenačitev sicer ni bila mogoča; določene nianse v pravni ureditvi delovne organizacije pomeni institut delovne organizacije, »ki opravlja dejavnost posebnega družbenega pomena«. To so povečini prav tiste dejavnosti, za katere velja drugod v svetu režim javne službe (čeprav to ne drži za vse primere). Razlike v primerjavi s splošno ureditvijo delovne organizacije so zelo majhne in so utemeljene v 9., 11. in 90. členu zvezne ustave; so v tem, da imajo nasproti tem delovnim organizacijam organi družbenopolitične skupnosti (na primer občine) kot ustanoviteljice določene pravice (ustanovitelske pravice), ki predstavljajo tisto minimalno družbeno intervencijo, ki naj zagotovi, da bo delovanje teh organizacij v skladu z naravo njihovih dejavnosti; to je, da bodo te organizacije uresničevale širši, splošno družbeni interes; to so pravice v zvezi z imenovanjem organov take organizacije (vpliv na imenovanje direktorja, imenovanje predstavnikov družbene skupnosti), v zvezi s statutom (soglasje), v zvezi z morebitnimi organizacijskimi spremembami (soglasje), v zvezi z nalogami (soglasje k morebitnim spremembam) ter v zvezi z zaračunavanjem storitev (soglasje k tarifam). Praktično so ingerence ustanovitelja dosti manj pomembne, kot pa bi se morda zdelo iz naštetih njegovih pooblastil.

Dejansko poslujejo vse delovne organizacije — tudi organizacije, ki opravljajo dejavnosti posebnega družbenega pomena — popolnoma samoupravno, to je neodvisno od države oziroma njenih družbenopolitičnih skupnosti. Pri tem je najbolj značilno, da velja zanje celo isti gospodarsko-finančni instrumentarij; to je instrumen-

tarij, prirejen za delovne organizacije na področju gospodarstva, ki poslujejo po podjetniških načelih. Tudi te delovne organizacije »ustvarjajo« in delijo »dohodek« kot gospodarske organizacije podjetniškega tipa.

Čeprav velik del teh organizacij dejansko ne more »ustvarjati« nobenega »dohodka« ali pa le minimalnega in jih je zato treba financirati iz javnih sredstev, ki se zbirajo po davčnih metodah, je sistem njihovega »financiranja« zgrajen na podlagi fikcije, da si svoje »dohodke« same »ustvarjajo«. Financirajo se namreč na podlagi vsakoletnih pogodb s skladom ustrezne družbenopolitične skupnosti ali ustrezne interesne skupnosti. Pogodbeni odnos naj napravi vtis, da organizacija »prodaja« svoje storitve družbeni skupnosti, ta pa jih plačuje po ceni, za katero se dogovorita. Tak odnos naj preprečuje financerju vmešavanje v notranjo organizacijo in poslovanje delovne organizacije.

Tudi sicer ni dovoljeno nikakršno vmešavanje družbenopolitičnih skupnosti v poslovanje teh organizacij. Okvir za njihovo delovanje je načeloma samo zakon. Politiko opravljanja ustrezne dejavnosti in politiko njenega razvoja nasploh izvajajo organi družbenega samoupravljanja organizacije sami. To velja tudi glede razširjene reprodukcije. Teži se za tem, da se te organizacije čimbolj izravnavajo s položajem gospodarskih delovnih organizacij, ki uživajo v vsakem pogledu najvišjo stopnjo samoupravnosti. Ta težnja temelji na ustavnem načelu o enakem družbenoekonomskem položaju vseh delovnih ljudi ne glede na to, kje delajo (četrti odstavek 9. člena zvezne ustave); velja, da je ta položaj enak le v primeru, če v vseh delovnih organizacijah v enaki meri samostojno odločajo o vprašanjih, ki se tičejo poslovanja organizacije (vprašanja iz prvega odstavka 9. člena zvezne ustave). Zato obstoje težnje, da bi se ingerence družbenopolitičnih skupnosti, ki so, kot rečeno, tako in tako bolj ali manj simbolične, še nadalje krčile.

4. Nekateri pojavi, ki jih je povzročila deetatizacija javnih služb

Če bi se življenje lahko uravnavalo po predpisnem sistemskem modelu, bi lahko dejali, da smo dali v Jugoslaviji s to »likvidacijo« javnih služb nov pomemben prispevek k teoriji in praksi sodobne države oziroma njene javne uprave. Toda ugotoviti moramo, da nastajajo v praksi na področjih nekdanjih javnih služb številni težavni problemi, ki nam narekujejo, da moramo biti glede končnih ocen previdni.

Oglejmo si nekatere izmed teh problemov.

Najbolj splošna ugotovitev, ki jo lahko postavimo za vse navedene dejavnosti, je njihova komercialna usmerjenost. Ta je očitna zlasti na negospodarskih področjih, v tako imenovanih družbenih službah (šolstvo, kultura, zdravstvo, socialno skrbstvo itd.), kjer javnost ni navajena na tako usmerjenost. Model delovne organi-

zacije z načeloma istim ekonomsko-finančnim instrumentarijem, kot velja za gospodarske delovne organizacije, jih sili, da se borijo za svoj »dohodek« oziroma da si na kakšenkoli način ustvarijo čim večji »dohodek«. Ker denarja za te dejavnosti v javnih skladih vedno primanjkuje, je to trd boj, kateremu se morajo podrediti celotna prizadevanja delovnih skupnosti teh organizacij. Pri tem prihaja na področjih, kjer ne morejo delovati tržne zakonitosti, do pojavov, ki maličijo namen in naravo posameznih dejavnosti. Tako na primer bolnica ne more težiti predvsem za tem, da bi bolj zdravila bolnike, kar je gotovo njen naravni namen, ampak predvsem za tem, da izvaja tako politiko, da bodo bolniške postelje čimbolj zasedene, in to po možnosti z bolniki s čim lažjimi boleznimi; druga možnost ustvarjanja višjega dohodka v bolnici je v tem, da znižuje kvaliteto storitev in oskrbe; tretja možnost pa je v tem, da pritiska na sklade zdravstvenega zavarovanja na primer z nerealnimi normativi storitev in cen za te storitve ali pa tako, da izkazuje storitve, ki jih ni bilo. To je politika, ki jo vsiljuje bolnici njen ekonomski račun, od katerega niso odvisne le plače osebja, ampak navsezadnje tudi sam obstoj institucije. V gledališču se kaže ista zakonitost v drugačni obliki; gledališče in podobne kulturne ustanove se morajo prilagoditi okusu poprečnega okolja, ki lahko napolni sedeže v avditoriju. Zato so v krizi — in bodo še naprej v krizi — predvsem tiste kulturne institucije, ki naj bi bile vrh nacionalne kulture; medtem pa lahko sorazmerno uspešno delujejo tiste institucije, ki nimajo takih pretenzij. Zlasti očitno je to v založništvu; izdajanje pornografskih stripov je za založbo neprimerno bolj koristno kot pa izdajanje znanstvenih ali umetniških del velike vrednosti; je celo neizogibno v boju za obstoj s tistimi, ki so odkrili prave komercialne poteze svoje dejavnosti.

Značilno je, kako v taki ureditvi ravna komunalne delovne organizacije. Glede dela le-teh imajo občani največ pripomb, ker najbolj neposredno občutijo njihovo »sebično« usmerjenost. Komunalne delovne organizacije svoje dejavnosti ne pojmujejo kot službo, ki se opravlja v interesu skupnosti na ustreznem območju, ampak kot podjetniško pridobitno dejavnost. Mestne površine so na primer za ustrezno komunalno delovno organizacijo zanimive le kot predmet zaslužka, ne pa kot predmet, ki ga je treba oskrbovati, to je vzdrževati v redu in čistoči. Zato se sploh ne čutijo že po svoji funkciji sami zavezane za vzdrževanje teh površin, kar je bistvo komunalnih služb povsod po svetu; in dejansko tudi niso zavezane; naše komunalne delovne organizacije napravijo le tisto, za kar so izrecno plačane; ne moti jih in jih tudi ne sme motiti celo najhujša nesnaga v samem centru mesta, če storitev ni izrecno naročena in plačana. Kajti tudi komunalna delovna organizacija mora gledati predvsem na »dohodek« svojega kolektiva. Svoj »dohodek« si pa, tako kot kolektiv v bolnici, lahko poveča z zniževanjem kvalitete svojih storitev in celo tako, da posameznih storitev sploh

ne opravi. Komunalne delovne organizacije pa imajo še neko možnost, ki je bolnice na primer nimajo; to je možnost, da se z delom svojih zmogljivosti preusmerjajo v druge — nekomunalne dejavnosti, ki so s podjetniškega vidika zanje mnogo bolj zanimive. S tem se počasi oddaljujejo od svoje temeljne dejavnosti, in tako komunalne storitve čedalje bolj zanemarjajo. Pri vsem tem pa so občine zaradi večnega pomanjkanja finančnih sredstev za te namene brez moči in pogosto celo dobrohotno naklonjene taki preusmeritvi, ker deloma razbremenjuje občinsko blagajno. Seveda pa s tem ne morejo biti zadovoljni občani, kajti vse večji komunalni zanemarjenosti svojih naselij se ne morejo privaditi.

Nekatere dejavnosti pa je taka usmerjenost že popolnoma odpravila. Ob pripravi novega zakona o javnih cestah so na primer »cestarji« sami ugotovili, da v SR Sloveniji sploh nimamo več cestne vzdrževalne službe. Prav tako v praksi nimamo več vodne vzdrževalne službe. Kaj to pomeni, ni težko razumeti. Posledice so očitne na naših cestah, nekoliko manj očitne pa so tudi pri naših vodah oziroma ob njih. Cestna vzdrževalna služba skrbi za to, da se okvare, ki se dan za dnem pojavljajo na cestah, kolikor se da sproti popravljajo; kajti majhna okvara se lahko popravi z majhnim denarjem, če pa se okvara takoj ne popravi, se škoda pri današnjem prometu postoteri in potisočeri. V razvitih in bogatih državah imajo do potankosti preštudirano organizacijo in delovne metode cestne vzdrževalne službe, tako da po možnosti preprečuje škodo, še preden nastanejo neposredne okvare. Pri nas pa taka dejavnost ni »rentabilna«; ni je mogoče opravljati s podjetniškim interesom; zato je odmrta (čeprav je v zakonu predpisana). Odmrta je zato, ker je jasno, da cestnih podjetij, ki so podjetniške organizacije, ni mogoče prisiljevati, da bi se ukvarjale z dejavnostjo, ki ni »rentabilna«. Zato na naših cestah ne preprečujemo škode, še preden nastane neposredna okvara, tudi ne odpravljamo majhnih okvar, pač pa čakamo, da cestišča razpadejo do take mere, da lahko govorimo že o investicijskih vzdrževalnih delih, ki so za podjetja zanimiva; seveda gre taka politika na stroške skupnosti, ki zapravlja velikanska sredstva brez potrebe in koristi in se zaradi tega nikakor ne more izkopati iz najgloblje zaostalosti v cesnem gospodarstvu.⁴ Ravno takšna je tudi podoba v vodnem gospodarstvu, le da je tu škoda zaradi prepozne intervencije lahko še mnogo večja in celo katastrofalna.

Spet drugače se kaže taka usmerjenost pri železnici ali elektrogospodarstvu. Železnica na primer odpravlja nerentabilne proge, kar je z njenega podjetniškega vidika popolnoma razumljivo; pogosto pa ni razumljivo prebivalcem prizadetih območij, ki jim pomeni že-

⁴ Poučne so v tej zvezi ugotovitve strokovnjakov mednarodne banke, ki so proučevali vprašanje posojila za izgradnjo naših avtomobilskih cest; po njihovi izjavi v svoji praksi še niso naleteli na tako organizacijo cestnega gospodarstva, kot je pri nas, in ki bi dajala ob tolikšnih sredstvih tako majhne rezultate.

leznica enega izmed prvih pogojev za obstoj in razvoj njihovega območja. Zato smo doživljali marsikje zelo energične proteste prebivalstva proti odpravi prog. Kaj to pomeni? Pomeni, da železnica po svoji naravi ni navadna podjetniška dejavnost, ampak dejavnost širšega pomena. Prizadeti prebivalci ne morejo razumeti, da o njihovih bistvenih interesih odloča po svojem podjetniškem računu kolektiv železniškega podjetja sam, ko gre očitno za vprašanje, o katerem bi morala odločati vlada. Ta je v mnogih primerih dejansko — pod pritiskom javnosti — morala posredovati.

Najhujšega poduka pa je v zadnjem času naša skupnost deležna od elektrogospodarskih podjetij. Tudi ta ravna jo v obstoječem sistemu čisto podjetniško, pri tem pa lahko, kolikor hočejo izkoriščajo svoj izjemni monopolni položaj. Celotna skupnost, vštevši gospodarstvo, jim je prepuščena na milost in nemilost, kajti električna energija je temeljni pogoj za življenje in delo posameznikov in organizacij. Kolektivi teh organizacij si lahko zagotove izredno ugoden materialni položaj, ne da bi bili obenem prisiljeni misliti na sedanje in prihodnje potrebe skupnosti glede preskrbe s kvaliteto električno energijo. Na to mora misliti skupnost; vendar pri obstoječem sistemu tako, da financira dodatne zmogljivosti iz javnih sredstev in jih prepušča podjetniku — monopolistu; ta pa ravna, kot da so njegove, in služijo predvsem interesom njegovega kolektiva. Elektrogospodarstvo po obstoječi pravni ureditvi niti ni dejavnost posebnega družbenega pomena, zato skupnost nasproti tem delovnim organizacijam ne more intervenirati niti s spredaj navedenimi ukrepi, ki so vsebina ustanovitelskih pravic na področjih družbenih služb. Tako ni čudno, da prihaja v zadnjem času do vse bolj žolčnih razprav v zvezi s to dejavnostjo.⁵ Kajti prav tu se čuti celotna javnost neposredno ogrožena, obenem pa popolnoma brez moči.

Ne da bi se spuščali še v druga družbena področja, kjer imamo opravka z dejavnostmi posebnega družbenega pomena, lahko že ob prikazanih pojavih strnemo svoje ugotovitve. Negativne posledice takega poslovanja teh dejavnosti se kažejo v tehle treh smereh:

1. oviran je razvoj teh dejavnosti samih; zmanjšuje se kvaliteta dela; slabša se opremljenost ustreznih organizacij zaradi pritiska delavcev, da se njihov »dohodek« porabi plače; delovni kolektivi se pretirano ukvarjajo s svojimi notranjimi problemi, zlasti s problemi plač, zanemarjajo pa prizadevanja za izboljšanje svoje dejavnosti, posamezne organizacije so ogrožene v svojem razvoju in celo v svoji goli eksistenci; nekatere delovne organizacije se morajo iz meseca v mesec boriti za gole plače; nekatere druge delovne organi-

⁵ Mislimo na razprave v skupščini SR Slovenije v zvezi z izvajanjem priporočila iz leta 1968 o ukrepih na področju elektrogospodarstva ter na maratonske razprave v zvezi s pripravo družbenega dogovora o ureditvi vprašanj posebnega družbenega pomena na področju elektrogospodarstva.

zacije pa razsipniško delijo denar, ki jim priteka avtomatično; nekatere dejavnosti odmirajo, druge so celo že odmrle;

2. družbenopolitične skupnosti niso zmožne zagotoviti občanom posamezne dejavnosti v ustrezni kvaliteti in kvantiteti; čeprav so jim po ustavi ali po zakonu ali po občinskem statutu ali po svoji naravni funkciji dolžne zagotavljati posamezne dejavnosti (na primer komunalne dejavnosti), pa nimajo dovolj vpliva na ustrezne delovne organizacije, da bi zagotovile njihovo poslovanje v širšem družbenem interesu in preprečevale uveljavljanje ozkih interesov delovnih kolektivov, ki nimajo ničesar skupnega z namenom dejavnosti. Družbenopolitične skupnosti nimajo zadostnega zagotovila za to, da bi bila večja materialna sredstva, ki bi jih ev. dodelile posamezni delovni organizaciji, v resnici uporabljena za najboljše namene; čeprav marsikje primanjkuje sredstev za najnujnejše potrebe, pa druge delovne organizacije zapravljajo denar za popolnoma nevažne stvari;

3. po drugi strani pa je tako oteženo izvajanje usklajene politike razvoja, ki jo morajo izvajati družbenopolitične skupnosti na posameznih področjih. Dejavnosti, ki so lahko v sodobni družbi bistveni element gospodarske in socialne politike, niso v rokah skupnosti, ampak v rokah posameznih delovnih organizacij, te pa jih podrejajo svojim ozkim interesom. Namesto da bi skupnost ravnala s temi dejavnostmi kot elementom za pospeševanje in usklajevanje razvoja, nastopajo te dejavnosti proti skupnosti in jo izsiljujejo s položajem parcialnih interesov ožjih družbenih področij ali celo posameznih kolektivov. Skupnost je neprestano pred »fait accompli«; financirati mora posamezne dejavnosti v obsegu, ki ga določajo te delovne organizacije same, ne da bi mogla zagotoviti racionalno trošenje javnih sredstev v skladu s svojimi potrebami in možnostmi.

5. Kaj je narobe?

V čem je razlog, da navedene delovne organizacije tako ravnaajo? Ali smo upravičeni, da pripisujemo krivdo za takšno poslovanje kolektivom teh delovnih organizacij?

Gotovo ne! Kolektivi delovnih organizacij ravnaajo tako, kakor jih sili sistem. Napaka je v sistemu, in sicer v tem, da je tudi za te delovne organizacije uveljavljena enotna šablona delovne organizacije, prirejena za gospodarske dejavnosti, ki poslujejo po načelih tržnega mehanizma. Ta model temelji na popolnem uveljavljanju interesov delovnih kolektivov. Delovni kolektivi sami po svojih interesih odločajo o vseh vprašanjih, ki se tičejo poslovanja delovne organizacije. Na področju tržnega gospodarstva ta model — vsaj načeloma — ustreza. Tu se delovne organizacije lahko ravnaajo po interesih delovnih kolektivov. Njihov naravni interes je, da ustvarijo čim večji dohodek. Tega normalno lahko ustvarijo le s čim večjo proizvodnjo čim boljšega blaga: to verifikira trg. Interes

delovnih kolektivov se tu pokriva z interesom skupnosti; finančni uspeh podjetja je tudi uspeh skupnosti (ponavljamo: kolikor seveda funkcionirajo tržne zakonitosti). Zato se v podjetniško gospodarstvo država ne more neposredno vmešavati, razen s splošnimi intervenzijskimi ukrepi, s katerimi usklajuje gospodarska gibanja na celotnem državnem območju.

Na negospodarskih področjih in na področjih gospodarske infrastrukture, ki jih obravnavamo, pa ni tako. Ugotovili smo že, da so to dejavnosti, ki so nujno potrebne, ki pa jih ni mogoče opravljati po podjetniških načelih ali vsaj ne *uspešno* opravljati. Ni jih mogoče reducirati na interese posameznika ali posamezne organizacije. Kakor v kapitalistični ureditvi ne morejo biti podrejene interesom zasebnega podjetnika, tako pri nas ne morejo biti podrejene interesom posameznega delovnega kolektiva. V igri so širši interesi — poleg interesov delovnih kolektivov tudi interesi skupnosti, za katero posamezne organizacije delujejo. Te strategije interesov pa obstoječi model delovne organizacije ne upošteva oziroma ne upošteva dovolj. Napačna ocena strategije interesov in v zvezi s tem napačna izbira ekonomsko-finančnega instrumentarija pači naravo teh dejavnosti in povzroča opisane posledice, ki dajejo vtis neorganiziranosti družbe kot celote.

Ne gre torej za vprašanje samoupravljanja ali nesamoupravljanja na teh področjih; gre za tako organizacijo samoupravljanja, ki bo v skladu z realnostjo, to je z obstoječo strategijo interesov, ki položaju, da lahko odloča oziroma soodloča pri opravljanju navedenih dejavnosti o tistih vprašanjih, ki se tičejo njenih interesov. To zahteva tudi ideja samoupravljanja sama; kajti samoupravljanje je ravno v tem, da odločajo o posameznih vprašanjih tisti, ki se jih ta vprašanja tičejo. Današnja ureditev te najbolj bistvene zahteve samoupravljanja ne upošteva, ker odločajo kolektivi navedenih delovnih organizacij o vprašanjih, ki dejansko daleč presegajo samo njihove interese in horizonte, skupnost pa ne more odločati o vprašanjih, ki se je najbolj življenjsko tičejo. Pristojnosti in odgovornost za opravljanje teh dejavnosti si morajo torej deliti kolektivi delovnih organizacij in organi, ki predstavljajo ustrezno družbeno skupnost. Ta delitev ne more biti pri vseh dejavnostih enaka. Skupnost se na primer gotovo ne more spuščati v kulturno politiko gledališča, mora pa se spuščati v vprašanja, ki so povezana z njegovim financiranjem; to pa je vprašanje sistemizacije delovnih mest, razširjena reprodukcija itd. V elektrogospodarstvu na primer za skupnost ni tolikšne važnosti vprašanje sistemizacije, pač pa vprašanje cene električne energije, vprašanje splošnih pogojev za dobavljanje te energije in seveda predvsem razširjena reprodukcija. Pri vsaki dejavnosti je brez posebnih težav mogoče ugotoviti, kaj je stvar skupnosti in kaj je lahko stvar delovnega kolektiva. Ta razmejitev odgovornosti in pooblastil bi morala biti bistvena vsebina zakonov, ki urejajo navedene dejavnosti, namesto praznih

deklaracij in šablonskih organizacijskih shem, ki so jih obstoječi zakoni polni.

Taka ureditev bi pomenila le to, da priznavamo realnost stvari, ne glede na to, ali bi obenem izrecno priznali tudi pojem javne službe ali ne. Vsekakor s takim priznanjem ne bi odpravili samoupravljanja, pač pa bi ga le izpopolnili v skladu z naravo posameznih dejavnosti in s strategijo interesov, ki je v igri pri njihovem opravljanju. Če ne bomo napravili tega koraka naprej v oblikah in vsebini samoupravljanja na obravnavanih področjih, bomo še doživljali družbene in gospodarske pretrese, ki niso prav nič potrebni. Nič ne bodo zalegle prošnje, maratonske razprave v skupščinskih organih, prepričevanje in celo priporočila, vse dokler bo sistem sam silil delovne kolektive, da opravljajo navedene dejavnosti na podlagi logike o njihovih lastnih interesih.

Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije

I

1. Temeljna načela graditve nove Jugoslavije kot državne skupnosti jugoslovanskih narodov so bila oblikovana in uveljavljena že v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji. Na svojem II. zasedanju leta 1943 je AVNOJ s posebnim odlokom ugotovil, da se nova Jugoslavija »gradi in se bo zgradila ne federativnem principu«, da bi se na ta način uresničilo načelo suverenosti narodov Jugoslavije in zagotovila njihova enakopravnost. AVNOJ se je konstituiral v vrhovno zakonodajno in izvršilno predstavniško telo Jugoslavije in postal vrhovni predstavnik narodne suverenosti in jugoslovanske države kot celote. Predsedstvo AVNOJ je opravljalo njegove funkcije med zasedanji AVNOJ, medtem ko je NKOJ opravljal funkcijo začasne narodne vlade. Sodno funkcijo kot posebno funkcijo revolucionarne ljudske oblasti so izvrševala sodišča, organizirana v okviru federalnih enot, in sicer tako vojaška sodišča kot tudi, ob koncu vojne, že nekatera nova civilna sodišča.

Naloge socialistične revolucije in nadaljnje graditve novega družbenopolitičnega sistema so že pred koncem vojne, posebno pa po končani vojni terjale centralizacijo državne oblasti v federaciji in etatično vodstvo družbenih odnosov. To je v sferi pravosodja dobilo svoj izraz že v odloku predsedstva AVNOJ, s katerim je bilo februarja leta 1945 ustanovljeno vrhovno sodišče Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) kot najvišji sodni organ v Jugoslaviji. Poleg reševanja nadzornih pritožb javnega tožilca DFJ zoper odločitve vrhovnih sodišč federalnih enot in reševanja sporov o pristojnosti med sodišči je bilo v pristojnost Vrhovnega sodišča DFJ dodeljeno »dajanje obveznih navodil o vprašanih sodne prakse s področja skupne zakonodaje« ter »sojenje v kazenskih in civilnih zadevah, za katere je po zakonu pristojno«. S tem odlokom je bila dejansko vzpostavljena sodna funkcija federacije in prek nje tudi že povezovanje vseh sodišč v enotni sodni sistem, dotlej suvereno izvrševanje sodne funkcije v federalnih enotah pa je tako bilo ome-

vprašanja političnega sistema

jeno. S posebnim zakonom o ureditvi ljudskih sodišč iz leta 1945 je bil sodni sistem v Jugoslaviji na enotnih osnovah podrobneje izdelan.

Prva ustava FLRJ, sprejeta leta 1946, kateri je deloma služila za vzor ustava ZSSR, je v posebnem (XIII.) poglavju o ljudskih sodiščih določila temeljna načela o sodni funkciji in o organizaciji njenega izvrševanja. Ne da bi izrečno navajala načelo enotnosti sodnega sistema, ga je praktično uveljavila, vendar s tem, da je hkrati v organizaciji sodstva zadržala oziroma vanjo vnesla nekatere elemente federalizma. Obdržala je vrhovna sodišča republik in avtonomnih pokrajin, s tem da sodnike teh sodišč volijo in razrešujejo njihove skupščine, vrhovno sodišče FLRJ, katerega sodnike voli in razrešuje ljudska skupščina FLRJ, pa je razglasila za »najvišji organ pravosodja FLRJ«. Zveznemu zakonu je prepustila, da določi, v katerih primerih naj sodi vrhovno sodišče FLRJ na prvi oziroma na drugi stopnji, sama pa je vrhovnemu sodišču FLRJ neposredno priznala pravico, da odloča o zakonitosti pravnomočnih odločitev vseh sodišč v FLRJ glede uporabe zveznih zakonov. Ustrezni zvezni zakon je bil sprejet še istega leta. Glede vojaških sodišč je ustava prepustila ureditev njihove organizacije in pristojnosti zveznemu zakonu. Ta je določil pristojnost vrhovnega vojaškega sodišča tako, da odloča zlasti kot instančno sodišče o pritožbah zoper odločitve vojaških sodišč prve stopnje.

Odloki V. plenuma CK KPJ iz leta 1951 so bili podlaga za nadaljnje splošno utrjevanje sodne funkcije in vloge sodišč kakor tudi za krepitev enotnosti sodnega sistema. S tem v zvezi je treba posebej omeniti zvezni zakon o upravnih sporih, s katerim je bil leta 1952 vzpostavljen sistem sodnega nadzorstva nad zakonitostjo upravnih odločb, pri čemer je vrhovno sodišče FLRJ postalo tudi tu pristojno, da praviloma odloča o pritožbah proti sodbam republiških vrhovnih sodišč.

2. Ob ustavni reformi leta 1953 so bile izvršene nekatere pomembne spremembe, med drugim tudi v organizaciji predstavniških in politično-izvršilnih teles. Vendar se ustavni zakon, s katerim je bila ustavna reforma uveljavljena, ni dotaknil določb tistega poglavja ustave iz leta 1946, ki se je nanašalo na sodišča.

Leta 1954 je bil sprejet nov zvezni zakon o sodiščih, ki je v svojem uvodnem delu uveljavil posebna ustavna načela o sodiščih. Sistem sodišč v FLRJ sestavljajo redna, gospodarska in vojaška sodišča. Ureditev in pristojnost gospodarskih in vojaških sodišč naj določa poseben zakon. Sodna funkcija federacije je v teh ustavnih načelih določena prek položaja in vloge zveznega vrhovnega sodišča, ki je označeno kot »najvišje sodišče v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji«, ki »zagotavlja enotno uporabo zakonov« in »presoja zakonitost odločitev vseh sodišč v mejah, določenih z zakonom«. Na ta način je praktično spet bila ustavno potrjena in utrjena vloga zveznega vrhovnega sodišča kot centralnega in najvišjega organa v

enotnem sistemu pravosodja Jugoslavije, katerega pristojnost je isti zakon podrobneje določil. S tem zakonom, katerega uvodni del je bil sprejet po preceduri, ki velja za spremembe ustave, je bilo hkrati odpravljeno XIII. poglavje ustave iz leta 1946 o ljudskih sodiščih.

Poseben zvezni zakon o gospodarskih sodiščih je leta 1954 odpravil dotedanji sistem reševanja gospodarskih sporov prek državnih arbitraž in vpeljal gospodarska sodišča, ki so postala pristojna za sojenje v gospodarskih in pomorskih sporih ter za kaznovanje gospodarskih prestopkov. V republikah so ustanovili okrožna gospodarska sodišča in višja gospodarska sodišča, v federaciji pa vrhovno gospodarsko sodišče. Slednje je uresničevalo sodno funkcijo federacije, med drugim zlasti s tem, da je odločalo o pritožbah zoper sodbe višjih gospodarskih sodišč. Na podlagi zakona o družbenem knjigovodstvu iz leta 1962 so višja gospodarska sodišča postala pristojna tudi za reševanje računskih upravnih sporov na prvi stopnji, vrhovno gospodarsko sodišče pa na drugi stopnji.

3. Kot smo v uvodu videli, je sodna funkcija v času narodno-osvobodilnega boja bila funkcija ljudske oblasti, ki se je uresničevala v okviru federalnih enot kot izraz njihove suverenosti. Vsi sodni postopki so se končali v okviru teh enot. Kasneje je sodna funkcija vse bolj postajala funkcija federacije. To je neposredno prihajalo do veljave z vzpostavitvijo zveznega vrhovnega sodišča, vrhovnega gospodarskega sodišča in vrhovnega vojaškega sodišča ter v njihovih širokih kompetencah, da zlasti preskušajo sodbe, ki so jih izrekla sodišča v republikah. V tem okviru se je morala vloga republiških vrhovnih sodišč omejiti na vlogo apelacijskih sodišč. Vse močnejše strnjeni sistem pravosodja je postajal, kljub nekaterim federalnim elementom v svoji organizaciji in delovanju, vse bolj »stvar federacije«, kakor so upravičeno trdili nekateri ustavno-pravni teoretiki. Z obstojem zveznih vrhovnih sodišč in zlasti njihovih »vrhovnih«, se pravi revizijsko-kasacijskih pooblastil, so ta sodišča sama morala postajati integralni del centralizirane federalne države superstrukture, čeprav formalno oziroma organizacijsko niso bila vanjo neposredno vključena.

II

1. Nova ustava iz leta 1963, ki jo upravičeno imenujejo »listino samoupravljanja«, je postavila za izhodišče namesto države delovnega človeka in njegov neposredni interes, družbeno samoupravljanje pa za bistvo in vsebino družbeno-ekonomskega in političnega sistema. Vendar njena temeljna načela niso bila dosledno izpeljana v njenem normativnem delu, ki ima še vedno precej močne etatistične elemente iz preteklosti, nekatere med njimi pa celo utrjuje. Sodnemu sistemu je, kot že ustava iz leta 1946, posvetila posebno poglavje (VI.), v katero je bilo vključeno tudi javno tožilstvo, poleg tega pa

je uveljavila tudi nekatere druge pomembne določbe o sodstvu in o funkcijah federacije na tem področju.

Najprej je v poglavju (IV.) o družbenopolitičnem sistemu v posebni določbi (74. člen) opredelila mesto in naravo sodne funkcije v tem sistemu tako, da »sodno funkcijo opravljajo sodišča kot organi družbene skupnosti«. S tem je bilo povedano, da sodna funkcija kot funkcija oblasti ni združena z zakonodajno in izvršilno funkcijo oblasti ter da organi, ki jo opravljajo, sploh niso organi družbenopolitičnih skupnosti.

Druga nova in pomembna ustavna določba je uveljavila načelo, da »se sodna funkcija izvršuje v enotnem sodnem sistemu« (132. člen). To naj po splošnih ustavno-pravnih teoretičnih stališčih pomeni, da za vsa sodišča veljajo ustavna načela, ki so določena z zvezno ustavo in konkretizirana z zveznimi zakoni, zlasti glede medsebojnega razmerja sodišč kakor tudi glede njihovega razmerja do drugih organov oziroma družbenopolitičnih skupnosti. S tem pa je bilo obenem potrjeno bistvo že prej navedene ustavne določbe, s poudarkom, da se organi, ki opravljajo sodno funkcijo, povezujejo v enoten sistem.

Ustava sicer vzpostavlja nekatera razmerja sodišč do družbenopolitičnih skupnosti in narobe. To stori ne samo z določbo, po kateri sodnike in sodnike porotnike voli in razrešuje predstavniško telo ustrezne družbenopolitične skupnosti, marveč tudi s tem, da obvezuje sodišča, da spremljajo in proučujejo družbeno problematiko in dajejo predloge za preprečevanje družbi nevarnih in škodljivih pojavov in za utrjevanje zakonitosti, kakor tudi da obveščajo skupščino ustrezne družbenopolitične skupnosti o uporabi zakonov in o problemih svojega dela.

Glede zakonodajne pristojnosti federacije je ustava določila, da urejanje gospodarskih sodišč uravnava zvezni popolni zakon, urejanje drugih sodišč pa ne več popolni, ampak zvezni temeljni zakon.

Za naš problem o sodni funkciji federacije so v ustavi poleg že navedenih načel v 74. in 132. členu pomembni trije novi elementi.

Prvič, z ustavo je bilo posebej določeno, da spada v pristojnost federacije tudi »zagotovljanje enotne uporabe zveznih zakonov in enotne kazenske politike na področju pravosodja« (2. točka, 162. čl.).

Drugič, v ustavo je bilo vneseno posebno (XII.) poglavje o vrhovnem sodišču Jugoslavije, v katerem so bile določene njegove funkcije (239. čl.), s tem da bo njegovo pristojnost in organizacijo podrobneje določil zvezni zakon. Dotedanje ime »zvezno vrhovno sodišče« je bilo spremenjeno v »vrhovno sodišče Jugoslavije« z obrazložitvijo, da ni drugih nižjih zveznih sodišč.

Po navedeni ustavni določbi obsega funkcija vrhovnega sodišča Jugoslavije tele kategorije pristojnosti:

a) sprejemanje načelnih stališč in načelnih pravnih mnenj o vprašanjih, ki imajo pomen za enotno uporabo zveznih zakonov na sodiščih splošne pristojnosti in specializiranih sodiščih;

b) odločanje o rednih pravnih sredstvih zoper odločbe republiških vrhovnih sodišč, kadar je v zveznem zakonu tako določeno, kakor tudi odločanje v primerih, ki jih določa zakon, o izrednih pravnih sredstvih zoper pravnomočne odločbe sodišč, s katerimi je prekršen zvezni zakon;

c) odločanje o pravnih sporih zoper nekatere upravne akte zveznih organov ali organizacij, ki izvršujejo javna pooblastila na področju vse Jugoslavije;

č) odločanje v sporih o pristojnosti med sodišči iz raznih republik, ter

d) opravljanje drugih zadev, ki jih v okviru pravic in dolžnosti federacije določi zvezni zakon.

Ustavni zakon o izvedbi ustave iz leta 1963 je določil, da zvezno vrhovno sodišče in druga sodišča federacije (se pravi vrhovno gospodarsko sodišče in vrhovno vojaško sodišče) nadaljujejo z delom v dotedanji sestavi, in sicer zvezno vrhovno sodišče kot vrhovno sodišče Jugoslavije, druga sodišča federacije pa z dotedanjimi nazivi.

Tretjič, novost glede sodne funkcije federacije v ustavi iz leta 1963 sta *ustanovitev ustavnega sodišča Jugoslavije in ustavna opredelitev njegove pristojnosti* (241. in sl. členi). To je bila posledica uvedbe sistema sodnega nadzora glede ustavnosti in zakonitosti predpisov državnih organov in splošnih aktov delovnih in drugih organizacij (74. čl.). Za opravljanje te sodne funkcije so bila ustanovljena republiška ustavna sodišča in ustavno sodišče Jugoslavije.

Funkcija ustavnega sodišča Jugoslavije obsega, po ustavi, tele pristojnosti:

a) odločanje o skladnosti zakona z ustavo Jugoslavije;

— odločanje o skladnosti republiškega zakona z zveznim zakonom,

— odločanje o skladnosti drugih predpisov in drugih splošnih aktov organov in organizacij z ustavo Jugoslavije, z zveznimi zakoni in drugimi zveznimi predpisi;

b) odločanje v sporih o pravicah in dolžnostih med federacijo in republiko, med republikami ter med drugimi družbenopolitičnimi skupnostmi z območja raznih republik, če ni za odločanje o takih sporih po zakonu pristojno kakšno drugo sodišče; odločanje o razmejitvenih sporih med republikami;

c) odločanje o sporih o pristojnosti med sodišči in zveznimi organi ter med sodišči in drugimi državnimi organi z območja drugih republik, ter

č) opravljanje drugih zadev, ki so po ustavi ali po zveznem zakonu v njegovi pristojnosti, in sicer v skladu s pravicami in dolžnostmi Jugoslavije, ki jih določa ustava.

O tem, ali je republiška ustava v nasprotju z ustavo Jugoslavije, daje ustavno sodišče Jugoslavije samo svoje mnenje zvezni skupščini.

Z ustavo je bila tudi vzpostavljena obveznost ustavnega sodišča Jugoslavije, da spremlja pojave, ki so pomembni za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, ter da daje na podlagi tega zvezni skupščini mnenje in predloge za izdajo zakona in za druge ukrepe, da se zagotovita ustavnost in zakonitost ter zavarujejo pravice samoupravljanja ter druge svoboščine in pravice občanov in organizacij.

Natančnejša ureditev pristojnosti in postopka ustavnega sodišča Jugoslavije ter pravnega učinka njegovih odločb so bile prepuščene zveznemu zakonu, ki je bil sprejet ob koncu leta 1963.

V sferi sodnega nadzora ustavnosti in zakonitosti predpisov in splošnih aktov ni na zvezni ravni »vrhovnega« sojenja, to je instančnega meritornega preskušanja odločitev republiških ustavnih sodišč. Funkcija republiških ustavnih sodišč na področju nadzora ustavnosti in zakonitosti je omejena na nadzor glede skladnosti republiškega zakona z republiško ustavo ter glede skladnosti vseh drugih predpisov in splošnih aktov z republiško ustavo, z republiškim zakonom ter z drugimi republiškimi predpisi.

2. V okviru zakonodajne pristojnosti federacije na področju pravosodja, ki je bila določena z novo ustavo, so bili leta 1965 sprejeti temeljni zakoni o sodiščih splošne pristojnosti, zvezni zakon o gospodarskih sodiščih ter zvezni zakon o vojaških sodiščih.

Glede pristojnosti vrhovnega sodišča Jugoslavije so bile v zakon prevzete omenjene ustavne določbe.

Vrhovno gospodarsko sodišče je po navedenem zakonu o gospodarskih sodiščih pristojno, da določa načelna stališča o vprašanjih, ki imajo pomen za enotno uporabo zakonov na gospodarskih sodiščih; da odloča o rednih pravnih sredstvih zoper odločbe višjih gospodarskih sodišč kakor tudi na prvi stopnji v sporih, ki so v njegovi pristojnosti, nadalje v sporih o pristojnosti med gospodarskimi sodišči z območja raznih republik ter o zahtevi za varstvo zakonitosti zoper pravnomočne odločbe gospodarskih sodišč v primerih, ki jih določa zakon; da predlaga ustavnemu sodišču Jugoslavije uvedbo postopka za presojo ustavnosti ali zakonitosti ter da opravlja druge zadeve, ki jih določa zvezni zakon.

Vrhovno vojaško sodišče je po zakonu o vojaških sodiščih pristojno, da odloča o pritožbah zoper odločbe vojaških sodišč prve stopnje, o zahtevi za varstvo zakonitosti zoper pravnomočne odločbe vojaških sodišč prve stopnje, o zahtevi za izredno omilitev kazni, nadalje na prvi stopnji o upravnih sporih zoper posamične upravne akte vojaških organov ter v sporih o pristojnosti med vojaškimi sodišči prve stopnje, in da opravlja druge zadeve, za katere je pristojno po zveznem zakonu.

3. Z ustavnim amandmajem XVI, uveljavljenim leta 1968, so bile črtane določbe ustave, ki so navajale konkretne kategorije oziroma vrste sodišč (določbe 3., 4. in 5. odst. 132. člena), s čimer je bila ta materija prepuščena zakonski ureditvi. Ustavni amandma XVIII pa je določil, da ima avtonomna pokrajina svoje vrhovno

sodišče, ki na območju pokrajine izvršuje pravice in dolžnosti republiškega vrhovnega sodišča. Hkrati je bilo omogočeno, da se s pokrajinskim ustavnim zakonom v skladu z republiško ustavo določi, da pokrajinsko vrhovno sodišče izvaja nekatere pravice glede ugotavljanja skladnosti predpisov in drugih splošnih aktov, izdanih v pokrajini, s pokrajinskim ustavnim zakonom in drugimi pokrajinskimi zakoni.

III

1. Iz vsega doslej povedanega lahko ugotovimo, da sta pri urejanju sodstva in sodne funkcije obstajali od prve ustave leta 1946 dalje dve glavni smeri. Prva, ki je sodno varstvo pravic občanov in organizacij postopoma vse bolj razširjala, opravljanje sodne funkcije pa vse bolj osamosvajala in zagotavljala njeno neodvisnost ter vzpostavljala ustrezna razmerja med sodišči in predstavniškimi telesi družbenopolitičnih skupnosti. In druga, ki je krepila »enotnost« sodnega sistema in njegovo centralizacijo ter utrjevala sodno funkcijo kot v bistvu funkcijo federacije z nekaterimi elementi federalizma. To slednje velja posebno za zadnjo ustavno ureditev iz leta 1963, kar je bilo možno predvsem zaradi tega, ker so v tej ustavi funkcije in vloga federacije kakor tudi njena razmerja do republik ostali v bistvu nespremenjene. Predvidene letošnje ustavne spremembe, ki naj bi bistveno posegle v dosedanjo ureditev vloge in funkcije federacije, nujno terjajo nov odgovor tudi na vprašanje o sodni funkciji, posebno o sodni funkciji federacije, čeprav ni verjetno, da bi sedanja ustavna reforma obsegla tudi že že vse potrebne spremembe na področju pravosodnega sistema, ker prevladuje mnenje, da problem še ni zadosti proučen.

Federativna ureditev Jugoslavije, vzpostavljena v narodnoosvobodilnem boju in utrjena z navedenim odlokom II. zasedanja AVNOJ, je v povojnem času spremenila svojo naravo. Zaradi uresničevanja ciljev socialistične revolucije in graditve tako nove ekonomske podlage kot politične ureditve Jugoslavije je bila, kot smo že ugotovili, potrebna koncentracija državne oblasti na federalni ravni. Federacija je zaradi tega vse bolj postajala posebna državna superstruktura, ki je to svojo naravo obdržala tudi po uvedbi družbenega samoupravljanja kot bistva naše socialistične družbene ureditve. Iz navedenega razloga ni moglo biti dosledno uveljavljeno načelo nove ustave, da delovni ljudje in narodi Jugoslavije uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah, v federaciji pa samo takrat in toliko, kolikor je to dejansko v njihovem skupnem interesu. Izhodišče in namen predvidene nove ustavne reforme je — poleg nujnih sprememb v družbenoekonomskih odnosih — v tem, »da naša federacija — kot samoupravna skupnost narodov — ni oziroma ne bi smela biti nekakšna ‚super-država‘ oziroma nekakšna oblast nad narodi, temveč oblika mednacionalne integracije, s katero narodi ozi-

roma republike dejansko uresničujejo nekatere funkcije svoje nacionalne suverenosti oziroma lastne državnosti» (E. Kardelj, Aktualni problemi nadaljnjega razvoja našega političnega sistema, izdaja Komunist, str. 26). Tudi sklepi prve konference ZKJ o aktualnem družbenopolitičnem položaju in nalogah ZKJ poudarjajo, da je treba napraviti nadaljnji korak pri oblikovanju federacije kot funkcije državnosti in suverenosti vsake republike in avtonomnosti pokrajin kot oporišča enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije. Skupne interese narodov in narodnosti Jugoslavije dejansko predstavljajo le obramba neodvisnosti, mednarodni odnosi, enotnost socialističnega samoupravnega sistema in enotnost tržišča. V luči teh idejnih postavk in predvidenih ustavnih sprememb je treba podvreči kritiki tudi obstoječo ureditev pravosodnega sistema, posebno pa sodno funkcijo federacije.

2. Ni sporno, da je sodna funkcija funkcija oblasti in da je sojenje izvrševanje oblasti. Oblast je v političnem sistemu družbenega samoupravljanja emanacija, njeno izvrševanje pa integralni del samoupravljanja delovnega človeka in suverenosti naroda in narodnosti, zaradi česar oblast ne more biti neka od njih odtujena moč oziroma posebna sila nad družbo. Če federacija je oziroma bi morala biti državna skupnost republik (z avtonomnimi pokrajinami) kot držav in socialistična samoupravna skupnost občanov, delovnih ljudi, narodov in narodnosti, potem je jasno, da oblast lahko izvajajo le organi teh skupnosti, se pravi državni organi republike oziroma v republiki in organi federacije. Zunaj tega ne more biti nekih posebnih državnih organov »družbene skupnosti«, ker bi ti lahko bili samo organi nad družbo, kar pa v našem samoupravnem družbenem sistemu ni mogoče.

Rečeno velja tudi za organe pravosodja oziroma za sodišča. Tudi ti so organi republike (oziroma v republiki) kot države oziroma organi federacije kot državne skupnosti republik, čeprav organizacijsko zaradi narave svoje funkcije in nujno potrebne neodvisnosti niso in ne morejo biti organizacijsko vključeni v strukturo predstavniških in politično-izvršilnih teles oziroma upravnih organov. Tudi sodna funkcija je kot funkcija oblasti konkretna družbena funkcija republike oziroma federacije, vsake v tistem obsegu, kot je to določeno z ustavo, ne pa neka posebna funkcija imaginarne »družbe« oziroma družbene skupnosti »in abstracto«. Zaradi tega danes, po mojem prepričanju, ni več mogoče obdržati cit. določbo ustave v formulaciji, da »sodno funkcijo izvršujejo sodišča kot samostojni organi družbene skupnosti«. Čeprav to ustavno normo opravičujejo s potrebo po neodvisnosti sodišč — ki seveda mora biti brezpogojno zagotovljena — dejansko navedena formula pomeni obrambo ideje, da je pravosodje »stvar«, se pravi funkcija federacije, kar ustreza preživelemu konceptu centralizirane etatične organizacije družbe, kar pa je s sistemom družbenega samoupravljanja nezdržljivo. Sprememba imena »zveznega vrhovnega sodi-

šča« v »vrhovno sodišče Jugoslavije« prikriva, po mojem mnenju, prav navedeno idejo. Menim, da tu povsem zadostuje ustavno pravilo, po katerem »so sodišča pri izvrševanju sodne funkcije neodvisna in sodijo po ustavi in zakonu«, in ki je v posebni normi (136. čl.) ustave izrečno uveljavljeno.

S povedanim je v neposredni zvezi druga določba v ustavi iz leta 1963, po kateri »se sodna funkcija opravlja v enotnem sodnem sistemu«. Ta »sistem« je lahko enoten samo toliko, kolikor za to področje veljajo ista temeljna ustavna načela, zlasti glede razmerij med sodišči, in kolikor sodišča funkcionalno delujejo po postopkih, ki so oziroma kolikor so ti enotno urejeni za celo Jugoslavijo. Ta sistem pa nikakor ne more biti enoten v tem pomenu, da sodstvo kot celota obstoji in deluje zunaj organizacije oblasti v republikah in v federaciji oziroma da so sodišča, kot v teoriji trdijo, posebni organi »družbe«. Prav tako kot že zgoraj navedena ustavna določba, tudi ta formula idejno podpira že navedene centralistično-etatistično koncepcijo, ki ji danes ni več mesta ter je zaradi tega treba to določbo iz ustave črtati ali pa jo ustrezno spremeniti. Sicer pa menim, da naj odgovor na vprašanje, ali je sodni sistem v naši samoupravni družbeni ureditvi enoten in v kakšnem pomenu, dá ustavno-pravna oziroma politična veda, ne pa ustavna norma.

Končno je treba podvreči kritiki tudi tretjo, že navedeno ustavno normo, po kateri spada v pristojnost federacije, to je v pristojnost njenih organov tudi »zagotavljanje enotne uporabe zveznih zakonov in enotne kazenske politike na področju pravosodja«. Ni dvoma, da je ta ustavna formula na področju pravosodja najočitnejši ostanek centralističnega etatizma ter da je postala anahronizem. Zato je že v predlogu sedanjih ustavnih amandmajev utemeljeno črtana. Odgovornost za izvrševanje zveznih zakonov je na republikah oziroma na organih v republiki, na organih federacije pa samo toliko, kolikor je to v okviru funkcij federacije z ustavo določena pristojnost teh organov. Zagotavljanje enotnosti uporabe zakonov je lahko, kolikor za to sploh obstoji potreba, funkcija republike, ne pa federacije. Kar posebej tiče zagotavljanje »enotne kazenske politike na področju pravosodja« kot funkcije federacije in pristojnosti njenih organov, je takšna norma še posebej nesprejemljiva, saj je politiko na tem področju treba izvajati glede na dejanske razmere ne samo v republikah, ampak celo v posameznih regijah republike oziroma avtonomne pokrajine, ker so namreč razmere različne in specifične — nikakor pa ne iz federalnega središča. Da je misel o popolni preživelosti te ustavne določbe in o njenem stvarnem namenu, da utrjuje centralistično-etatistične pozicije federacije in še posebej pozicije njenih organov v pravosodju, točna, izhaja tudi iz teoretičnih stališč, ki to ustavno določbo utemeljujejo. »Ova odredba manje precizira nadležnost, a više sadrži osnov za obrazovanje i odgovarajuća prava sudova federacije i posebnih jedinstvenih pravosudnih organa (kao

što je javno tužilaštvo)« (J. Djordjević, Ustavno pravo, 1967, str. 331).

Vse tri navedene določbe, ki so bile vnesene v normativni del ustave iz leta 1963, so po mojem mnenju prišle v nasprotje z bistvom in temeljnimi načeli družbenega samoupravljanja, ki jih je v svojih načelih in v velikem delu svojih normativnih določb vzpostavila prav ta ustava. Kot nedotakljivi tabuji neposredno in posredno podpirajo ideologijo o sodni funkciji kot posebni funkciji »družbe«, kar — kot že rečeno — obenem pomeni tudi funkcijo nad družbo. Na tej podlagi temeljijo tudi preživele centralistično-etatiistične koncepcije o pravosodju kot »stvari federacije« in o zveznih sodiščih kot »vrhovnih« sodiščih Jugoslavije, kar preprečuje uveljavljanje originarne in suverene sodne funkcije republike in njeno razmejitev s sodno funkcijo federacije. Politično in ustavno-pravno koncepcijo o pravosodju kot funkciji federacije, pri čemer v njenem izvrševanju in organizaciji obstojijo nekateri elementi federalizma, je treba nadomestiti s koncepcijo o sodni funkciji kot splošni in originarni funkciji oblasti republike, funkcija oblasti federacije pa je lahko samo toliko, kolikor to izhaja iz njene (federacije), na skupnih interesih narodov in narodnosti Jugoslavije utemeljene in z ustavo določene družbene vloge kot državne skupnosti republik.

IV

1. Iz navedenega izhaja, da pri obravnavanem problemu ne gre samo za nekakšno bolj ali manj tehnično vprašanje decentralizacije sodne funkcije federacije na republike zaradi krepitve njihove državnosti in njihove vloge v sferi državne oblasti. Gre za takšno novo in jasno koncepcijo o sodni funkciji in njenem izvajanju, ki bi res ustrezala navedenemu načelu v uvodnem delu ustave in našemu samoupravnemu socialističnemu sistemu na njegovi sedanji razvojni stopnji, posebno pa spremenjeni vlogi in naravi federacije. Na tej podlagi je treba vzpostaviti tudi razmejitev sodne funkcije med republikami in federacijo.

2. Izhajajoč od republike kot države in hkrati samoupravne skupnosti, v kateri delovni ljudje in občani izvajajo vse svoje suverene pravice, posebno še funkcijo oblasti, razen tistih pravic, ki jih izvajajo v federaciji kot državni skupnosti republik in svoji najširši samoupravni skupnosti, je treba ugotoviti, da je sojenje prvenstveno suverena in originarna funkcija republik. Suverenost republike bi bila v sferi sojenja omejena, če bi sodbe in odločbe njenih sodišč bile pod nadzorom sodnih organov zunaj republik in nad njimi. To pomeni, da se mora vsak sodni postopek končati v okviru organizacije sodne oblasti v republiki, zaradi česar sodišče v federaciji ne more več opravljati revizijsko-kasacijskega preskušanja sodb in odločb sodišč v republiki (ob vloženi pravnih sredstvih ali po uradni dolžnosti). Zaradi tega je treba črtati vse določbe ustave SFRJ in zveznih zakonov, po katerih vrhovno sodišče Jugoslavije in

vrhovno gospodarsko sodišče odločata o pravnih sredstvih zoper sodbe oziroma odločbe vrhovnih sodišč republik oziroma njihovih višjih gospodarskih sodišč, ki bi morala opravljati funkcijo vrhovnih gospodarskih sodišč republike. Povedano za zdaj ne bi veljalo samo za »vrhovno« vojaško sojenje, in sicer glede na obstoječo organizacijo JLA in vojnega sodstva, katerega zakonska ureditev bi po mojem mnenju tudi bila potrebna revizije.

Prav tako je treba odpraviti pravico vrhovnega sodišča Jugoslavije in vrhovnega gospodarskega sodišča, da sprejemata načelna stališča in načelna pravna mnenja o vprašanih v zvezi z uporabo zveznih zakonov zaradi enotnosti sodne prakse. To je praktično zvezano tudi s tem, ker mora prenehati njihova pravica, da odločajo o pravnih sredstvih zoper sodbe in odločbe vrhovnih in višjih gospodarskih sodišč v republiki. Za avtentično razlago zveznega zakona ostane seveda še nadalje pristojna zvezna skupščina.

Nadzor nad ustavnostjo in zakonitostjo predpisov državnih organov v republiki, razen nadzora nad skladnostjo republiškega zakona z ustavo SFRJ in z zveznimi zakoni, kakor tudi splošnih aktov delovnih in drugih organizacij, mora biti oziroma postati pristojnost republiškega ustavnega sodišča, ki ustavnosti in zakonitosti ne bo varovalo nič manj kot zvezno sodišče.

Izenačevanje sodne in ustavnosodne prakse, kolikor sploh še obstoji praktična potreba glede tega na ravni federacije, bi se moralo opravljati v neposredni medsebojni komunikaciji vrhovnih sodišč in morebiti še na skupnih sestankih predsednikov oziroma predstavnikov republiških vrhovnih in ustavnih sodišč, sicer pa z znanstveno in strokovno obdelavo problemov in z medsebojnim obveščanjem o stališčih.

3. Sodna funkcija federacije bi morala ostati v okviru splošne družbene vloge federacije.

Glede na to, kar je že navedeno v prejšnji točki, bi morala sodna funkcija federacije predvsem zgubiti svojo sedanjo dvojno naravo. To pomeni, da bi morala biti — kot že rečeno — odpravljena pristojnost vrhovnega sodišča Jugoslavije in vrhovnega gospodarskega sodišča, da odločata o pravnih sredstvih zoper sodbe in odločbe vrhovnih sodišč in sedanjih višjih gospodarskih sodišč republik, kakor tudi pravica, da sprejemata načelna stališča in načelna pravna mnenja v zvezi z uporabo zveznih zakonov.

Na drugi strani bi morali pristojnost ustavnega sodišča Jugoslavije omejiti na nadzor ustavnosti zveznih zakonov, na nadzor skladnosti drugih predpisov zveznih organov in splošnih aktov organizacije, ki delujejo na področju vse Jugoslavije, z ustavo SFRJ in z zveznimi zakoni ter drugimi zveznimi predpisi, ter na nadzor skladnosti republiških zakonov z ustavo SFRJ in zveznimi zakoni. Čeprav je sodni nadzor ustavnosti in zakonitosti v neki meri specifičen, vendar ne gre dvomiti, da je to sodna funkcija in da njene narave nikakor ne bi veljalo spreminjati.

Sodno funkcijo federacije bi bilo mogoče glede na navedeno uresničevati tako, da bi v bistvu obsegala:

a) nadzor nad skladnostjo zveznih zakonov z ustavo SFRJ, skladnostjo drugih predpisov zveznih organov ter splošnih aktov organizacij, ki delujejo na področju vse Jugoslavije, z ustavo SFRJ, z zveznimi zakoni in drugimi zveznimi predpisi, ter skladnostjo republiških zakonov z ustavo Jugoslavije in zveznimi zakoni;

b) odločanje o upravnih sporih zoper samo nekatere upravne akte zveznih organov in organizacij, ki opravljajo javna pooblastila na področju vse Jugoslavije;

c) odločanje v sporih o pristojnosti med sodišči in zveznimi organi ter med sodišči (in morebiti drugimi državnimi organi) z območja različnih republik, pa tudi v razmejitvenih sporih med republikami, ter

č) na odločanje o zadevah, za katere je po obstoječi ureditvi, dokler ta ne bo spremenjena, pristojno vrhovno vojaško sodišče.

Odprt ostaja problem, ali je treba v sodni kompetenci federacije obdržati pristojnost zveznega sodišča, da odloča o zahtevah za varstvo zakonitosti zoper pravnomočne odločitve gospodarskih sodišč v republikah v primerih, ki so z zakonom določeni. To kompetenco zveznega sodišča bi bilo nemara mogoče obdržati v nekaterih posebnih primerih, ki jih določa zakon (pri čemer naj pravico do takšne zahteve dobe stranke), kar se povezuje z enotnostjo jugoslovanskega tržišča. Vendar enotnost tržišča, po mojem mnenju, sama na sebi nikakor ne opravičuje oziroma ne terja, da bi zvezno sodišče ob rednih pravnih sredstvih preskušalo sodbe in odločbe gospodarskih sodišč republik, če so stranke, ki so v sporu, z območij različnih republik. To bi namreč pomenilo, da ne zaupamo v ta sodišča kot sodišča. Kar pa se tiče izenačevanje sodne prakse, velja tudi tu isto, kar je že zgoraj navedeno.

4. Tako določena sodna funkcija federacije, ki ostaja v mejah družbene vloge federacije in postaja po svojem karakterju homogena, zahteva po mojem prepričanju tudi novo organizacijo zveznega sodstva.

To organizacijo bi morali uresničiti z vzpostavitvijo »zveznega sodišča« ali »sodišča federacije« kot edinega in enotnega zveznega sodišča. Glede personalne sestave bi to sodišče morda v celoti ali vsaj v nekem določenem delu oblikovali po načelu delegacije vrhovnih in ustavnih sodišč republik in avtonomnih pokrajin. Njegovo delo bi moralo biti organizirano v oddelkih oziroma senatih tega sodišča za posamezna področja (za ustavno-sodni nadzor, za reševanje upravnih sporov zoper določene upravne akte zveznih organov, za odločanje o pravnih sredstvih zoper sodbe prvostopnih vojaških sodišč itd.). Z odpravo vseh obstoječih zveznih sodišč in z združitvijo močno zožene sodne funkcije federacije v okviru pristojnosti navedenega enotnega zveznega sodišča bi dosegli tudi racionalno uporabo sodnih in strokovnih kadrov, hkrati pa bi se izdatno

zmanjšali sedanji stroški za zvezni sodni aparat. V okviru takega enotnega zveznega sodišča bi bilo mogoče tudi racionalno uresničiti načelo nacionalne paritete, katerega uresničitev bi — če bi še naprej obstajala sedanja zvezna sodišča — zahtevala veliko povečanje števila sodnikov, ki bi pri svojem delu ne bili zadostno angažirani.

5. Z izvrševanjem sodne funkcije je neposredno zvezana institucija in funkcija javnega tožilstva. Reševanje problema o zveznem javnem tožilstvu je v veliki meri odvisno od nove opredelitve sodne funkcije federacije, vendar neposredno ne spada v okvir te razprave.

Ljubljana, 1. marca 1971

Še o »samoupravljanju v prostem teku«

V 3. številki Teorije in prakse je uredništvo revije objavilo pod zgornjim naslovom prispevek tovarišice Marije Vogelnik. Ker avtorica sestavka razpravlja o konkretni samoupravnih praksi in pri tem navaja primere iz zavoda RTV, prosim, da v skladu s prakso in ugledom Teorije in prakse objavite priložene popravke. Ti so upravičeni, ker avtorica navaja samovoljne in neresnične trditve, da bi dokazala svoja stališča in teze.

1. *Trditev tov. Vogelnikove:* »Samoupravno prakso v RTV Ljubljana izvajajo tako, da predloge za sklepe in odločitve, ki so v samoupravnih pravnosti *neodtujljivo vezani na soglasje članstva delovnega kolektiva*, predlagajo in diskutirajo in sprejemajo na ravni vodstva zavoda, upravnega odbora in sveta zavoda. V nekaterih primerih pritegnejo še posamezen svet organizacijskih enot; medtem ko *neposredni* proizvajalci v delovnih enotah zaradi pomanjkljive samoupravne organiziranosti nimajo nobene možnosti za izvajanje svojih samoupravnih pravic. Neodtujljive odločitve ostajajo *ne le brez kakršnegakoli soglasja, ampak tudi brez vednosti neposrednega samoupravljanja.*« Kot primer take prakse navaja »pravilnik o ugotavljanju in delitvi dohodka zavoda«, točneje določilo o ekonomskem variabilnem delu dohodka, o katerem »članstva delovne skupnosti niso ne obvestili ali opozorili, pa tudi ne vprašali za soglasje in pristanek.« (Podčrtal M. M.)

Naš namen ni polemizirati s tov. Vogelnikovo o tem, da je neposredno samoupravljanje eden glavnih in bistvenih elementov načela samoupravljanja sploh. Glede tega nedvomno ni spornih ali različnih stališč. Toda ker se zateka k znani metodi — zastaviti tezo, potem pa to tezo dokazati s popačenimi dejstvi — se nam zdi veliko bolj potrebno, da opozorimo na pravilnejšo in poštenejšo pot: temeljito poznati in oceniti dejstvo in sklepati šele na podlagi tega znanja in te ocene.

Resnica o navedenem primeru pravilnika o ugotavljanju in delitvi dohodka zavoda, primera, na podlagi katerega tov. Vogelnikova

dokazuje pomanjkanje neposredne udeležbe samoupravljalcev pri sprejemanju odločitev, je popolnoma drugačna.

Razprava o spremembi tega določila pravilnika o ugotavljanju in delitvi dohodka zavoda je tekla kar celo leto 1969. To dokazujejo listine, ki so v zavodu RTV Ljubljana na ogled vsakomur, kogar zanimajo. Upravni odbor zavoda je o tem pravilniku na predlog programskih delavcev in po razpravah na sestankih ZK razpravljajal 11. II. 1969 (zapisnik seje UO, sklep 2—7) in na seji 17. II. 1969 (zapisnik UO, sklep 2—2). O predlogu so razpravljali tudi sveti organizacijskih enot (zapisniki sej svetov organizacijskih enot). To problematiko je zajelo tudi letno poročilo za leto 1968, o katerem so razpravljali vsi zbori delovnih skupnosti posameznih organizacijskih enot v aprilu 1969. leta. Šele po razpravi na zbore organizacijskih enot je bil ta splošni akt zavoda sprejet na seji upravnega odbora dne 2. IX. 1969 in potem na seji sveta zavoda 30. IX. 1969.

Pravilnik je bilo treba spremeniti zaradi tega, ker je po svoji vsebini nekatere službe zavoda, predvsem pa programske delavce radijskega in TV programa navajal k usmeritvi, ki ni v skladu z družbeno funkcijo zavodov RTV. Programskih delavcev namreč ni mogoče materialno spodbujati tako, da bi z omejevanjem in zapiranjem kroga zunanjih sodelavcev ter z omejevanjem avtorskih in izvajalskih honorarjev (ti so že tako nizki) ustvarjali »prihranke« in jih prikazovali kot ekonomski uspeh. Take težnje je bilo čutiti v zavodu pred spremembo pravilnika in so jih v razpravah v organizaciji ZK in po uredništvih ostro obsodili. Prav avtorski in izvajalski honorarji pa obsegajo v obeh programih nad polovico vseh programskih stroškov. Postavili smo načelo, da je dolžnost obeh programov, da sredstva, ki so s finančnim načrtom določena za programe, v ta namen tudi porabita, zato jih ne smeta prelivati v osebne dohodke zaposlenih v zavodu. Spremenjeni pravilnik o ugotavljanju in delitvi dohodka zavoda daje tako večje možnosti za programsko ekspanzijo, delavci v programih pa so veliko bolj zainteresirani za ekonomski uspeh zavoda. Primerjava z gospodarskimi organizacijami, ki svoje izdelke proizvajajo in prodajajo, so v programski proizvodnji popolnoma napačne, saj ob sistemu radijske in TV naročnine večji obseg programa (torej programske proizvodnje) pomeni manjši preostanek dohodka, narobe pa manjši program in programska dejavnost prineseta večji preostanek dohodka. V tem grmu tiči zajec, ki ga tov. Vogelnikova neče videti. Probleme smotrnosti in racionalnosti porabe sredstev pa samoupravni organi rešujejo z drugimi metodami.

Navedeni postopek na podlagi zapisniške dokumentacije jasno kaže, da ni mogoče govoriti o kakršnemkoli »prostem teku«, pač pa nasprotno o izredno dolgotrajni in široki javni razpravi. Če o tej javni razpravi tov. Vogelnikova nič ne ve ali morda ne želi vedeti, ji to seveda še ne dovoljuje, da obide objektivna dejstva. Toliko bolj, ker so bili sproti vsi predlogi in stališča objavljeni v Obvestilih, to je v informativnem internem zavodovem glasilu.

2. *Trditev tov. Marije Vogelnik*: »Sistemizacijo so zboru predložili brez pismene obrazložitve in tudi brez odgovorov na vložene ugovore in pripombe nekaterih članov kolektiva proti vsebini sistemizacije. Zbor delovne skupnosti se je s sistemizacijo strinjal; zaradi pomanjkanja rutine v izvajanju samoupravnih pravic kakor tudi zaradi nepoznavanja statutarne določil...«

Avtorica prispevka očitno uporablja argumente po svoji volji. Najprej trdi, da so samoupravni organi sprejeli sistemizacijo, ne da bi obvestili člane delovne skupnosti in sklicali zbere enot, zatem pa, ko mora priznati, da je zbor organizacijske enote TV programa zaradi povsem tehnične napake (pomanjkljivega zapisnika) ponovno razpravljaj o sistemizaciji TV programa, navaja, da se je zbor delovne skupnosti s sistemizacijo strinjal »zaradi pomanjkanja rutine v izvajanju samoupravnih pravic kakor tudi zaradi nepoznavanja statutarne določil«. Resnica pa je, da je drugi zbor delovne skupnosti TV programa po podrobni razpravi o stališčih tov. Vogelnikove ta stališča zavestno in odločno odklonil in sprejel predlog sistemizacije. V uredništvu kulturnoumetniškega programa TV so se s predlogom sistemizacije strinjali vsi razen tov. Vogelnikove.

Trditev tov. Vogelnikove: »Z novo sistemizacijo se izobrazbena zahtevnost v nasprotju s potrebami časa tako rekoč generalno in zelo pomembno znižuje. Nova sistemizacija zahteva univerzitetno diplomu kot obvezen prvi pogoj za eno samo delovno mesto v celi delovni enoti.«

Resnica pa je, da ima uredništvo kulturno-umetniškega programa 28 delovnih mest, od tega 4 administrativna delovna mesta. Za tri delovna mesta je s sistemizacijo predpisana izključno visoka izobrazba, za 19 delovnih mest pa visoka, višja ali srednja z ustrežno večjo prakso, če je formalna izobrazba nižja kot visoka. Poleg tega, da je avtorica prispevka navedla netočne podatke, je povsem zamolčala še dvojne dejstev:

1. pri razglasitvah delovnih mest imajo avtomatično prednost kandidati z visoko izobrazbo in šele tedaj, če teh ni, pridejo v poštev kandidati z višjo in zatem šele s srednjo izobrazbo;

2. da zavod zahteva od vseh kandidatov, še posebej pa od kandidatov z višjo ali srednjo izobrazbo, v praksi dokazano sposobnost, da opravljajo neko določeno delo — in dalje, da zavod takim delavcem omogoča in od njih terja dopolnilno izobraževanje.

Trditev tov. Vogelnikove: »Visoko kvalificiran strokovni kader iz neposredne proizvodnje kulturnega področja, ki ustreza po rangi inženirjem in visoko kvalificiranim delavcem v gospodarstvu, po izobrazbi pa bistveno prekaša prvo plast, participira z redkimi izjemami šele od sedme plačilne skupine dalje«.

V uredništvu kulturno-umetniškega programa TV je po kategorizaciji delovnih mest 1 delovno mesto v 4. skupini, 1 delovno mesto v 5. skupini, 6 delovnih mest v 6. skupini, 9 delovnih mest v 7. skupini, 3 delovna mesta v 8. skupini in 4 delovna mesta v 9. skupini.

Navedena niso administrativna delovna mesta. Potemtakem je resnica ravno nasprotna. Od skupaj 24 programskih delovnih mest jih je 7 v osmi in deveti skupini, 17 delovnih mest pa od sedme do vključno četrte skupine. K temu pa je treba dodati, da rabi kategorizacija samo za preračunavanje zagotovljenega osebnega dohodka, medtem ko je dejanski dohodek odvisen od kvantitete in kvalitete opravljenega dela na podlagi pravilnika o delitvi osebnih dohodkov organizacijske enote TV programa.

Na podlagi tega pravilnika pa organizacijska enota TV programa in uredništva ter delovne skupine te enote neposredno odločajo o variabilnem delu osebnega dohodka, ki znaša 116 % sredstev za osebni dohodek, določen s kategorizacijo.

Glede trditev tov. Vogelnikove: »...da mora biti kulturno-umetniška programska delovna enota organizirana kot zrcalna podoba svojega kulturnega zaledja« in da »je TV vizualno sredstvo komuniciranja«, kar tov. Vogelnikova ponazarja s primerom redakcije glasbenih in baletnih oddaj in »podrejenosti« plesno-baletnega programa uredništva glasbenih oddaj z vsemi ocenami o »nesprejemljivem odnosu podrejenosti, kolonialnem odnosu, o zapostavljanju vizualnih sredstev v TV za slušnimi«, ni mogoče reči kaj drugega kot to, da gre za v zavodu zelo znana, toda odklonjena stališča tov. Vogelnikove.

Kar zadeva baletni program in »podrejenost« glede na organizacijo dela v kulturno-umetniškem programu TV, tov. Vogelnikova vztraja pri zahtevi, da se oblikuje samostojno uredništvo baletnega programa (ta program zajema manj kot 1 % celotnega TV programa), sistemizacija pa določa, da je urednik baletnih oddaj sicer samostojen, toda organizacijsko vezan na uredništvo glasbenih in baletnih oddaj. Sicer pa je tudi glede tega tov. Vogelnikova sprta sama s seboj. V svojih pisnih upravnemu odboru zavoda z dne 3. IX. 1969 in 11. X. 1969 sama ugotavlja, da je mogoče urejati plesno-baletni program z občasnim delom, v skrajšanemu delovnem času in celo zunaj sedeža delovnega mesta (pismi tov. Vogelnikove upravnemu odboru zavoda RTV z dne 3. IX. 1969 in 11. X. 1969 ter dopis pravne službe zavoda z dne 11. X. 1969).

Z vsemi trditvami o »podrejenosti«, kolonialnem in drugih odnosih pa se v resnici skriva nekaj povsem drugega. Gre za stališča programskega vodstva zavoda, sveta zavoda v širši sestavi (družbeni organ upravljanja) in velike večine programskih delavcev — z redkimi izjemami, na podlagi katerih noben sodelavec nima pravice, da samovoljno razpolaga s sredstvi za TV program in uveljavlja svojo osebno politiko mimo programskih konceptov in načrtane politike do programskega zaledja. Tov. Vogelnikova pa meni, da je njena samoupravna programska in umetniško ustvarjalna funkcija prav v tem, da plesno-baletni program sama načrtuje, izbira, pripravlja in potrjuje ter ga plačuje iz sredstev zavoda. Tako njeno

stališče, ki ni v skladu z družbenim položajem in nalogami zavoda, lahko dokumentiramo z njenimi pismenimi predlogi in izjavami.

Trditev tov. Vogelnicove: »po novi sistemizaciji pa se vriva mednje kot strokovnjake neposredne proizvodnje in starešino kulturno-umetniškega programa plast dodatnih šefov kot vmesnih administrativnih managerjev.«

Uredništvo kulturno-umetniškega programa ima tale uredništva ali skupine:

- a) uredništvo kulturno-prosvetnih oddaj — urednik Ciril Zlobec,
- b) uredništvo mladinskih oddaj — urednik Jože Rode,
- c) uredništvo glasbenih in baletnih oddaj — urednik Kruno

Cipci,

- d) dramaturška skupina — vodja Janez Menart.

Imenovani uredniki so po mnenju tov. Vogelnicove »plast administrativnih managerjev«. Imena so toliko znana, da nadaljnja pojasnila verjetno niso potrebna.

Trditev tov. Vogelnicove: »Kulturno-umetniški program TV je izsušen, brez poleta in brez sreče ustvarjanja, provincialen in parazitski. Izjem je malo.«

Nihče v zavodu ne trdi, da je kulturno-umetniški program TV idealen. Toda upravičeno trdimo, da je v zadnjih dveh letih na krepki poti napredka, o čemer priča vrsta uspelih oddaj in serij od Monitorja do mladinskih serijskih oddaj, kot so Sinji galeb, Erazem in potepuh, Srečni metulj, ter do vrste izredno uspelih TV dram, ki so doživele obilo priznanja doma in na tujem.

Iz kopice samovoljnih trditev, na podlagi katerih konstruira tov. Vogelnicova svoja stališča o »samoupravljanju v prostem teku« in ki jih je objavila Teorija in praksa, smo izbrali samo tiste, na katere se nam je zdelo potrebno posebej opozoriti. Dodamo naj samo še pojasnilo, da je bil sestavek tov. Vogelnicove v precej širšem obsegu in v bistvu v enaki vsebini v zavodu razmnožen in dan članom sveta zavoda v vednost in razpravo že konec lanskega leta. Članek je tov. Vogelnicova ponudila v objavo nekaterim slovenskim uredništvom, ki so objavo odklonila. Končno je njen prispevek le objavila Teorija in praksa.

Zahvaljujem se Vam, tov. odgovorni urednik, za objavo popravkov.

Južna Tirolska — enkratnost ali zgled?

Brez večjega hrupa so le pazljivi opazovalci zvedeli, da je 23. januarja letos italijanska poslanska zbornica z večino glasov sprejela v prvem branju ustavni načrt zakona o »spremembah in dopolnitvah posebnega statuta za Tridentinsko — Zgornje Poadižje«. Še pred dvema letoma je bila »južno tirolska zadeva« predmet precejšnjega zanimanja, danes pa se zanjo zanimajo le nekateri radovedneži in specialisti, seveda poleg neposredno prizadetih.

Načrt ustavnega zakona za spremembo in dopolnitev posebnega statuta avtonomne dežele Tridentinsko — Zgornje Poadižje je najvažnejši ukrep, ki ga je italijanska vlada pripravila za uresničevanje »južnotirolskega paketa«. Opozoriti je namreč na dejstvo, da je posebni statut avtonomne dežele Tridentinsko — Zgornje Poadižje ustavni zakon Italijanske republike šte. 5 z dne 26. II. 1948 in da velja za vsako njegovo spremembo posebni postopek, ki prevede dvakratno glasovanje v času najmanj šestih mesecev v obeh vejah italijanskega parlamenta (poslanski zbornici in senatu).

Prvi korak tega postopka, ki se bo predvidoma sklenil jeseni letos, je bil brez večjih pretresov opravljen tudi zato, ker sta se leva opozicija in del desne opozicije (liberalci) vzdržali glasovanja in tako omogočili zanesljivejšo odobritev.

Nosilec načrta ustavnega zakona je bila vladna koalicija, »deus ex machina« samega načrta pa južnotirolska nemška narodnostna skupnost, ki je imela pravico »veta« proti vsaki nameravani spremembi, ki se ji ne bi zdela v duhu in po črki »paketa«. Da je to tako, nas zelo prepričljivo poučuje stališče vladnih in večinskih predstavnikov ter južnotirolskih poslancev. Italijanska poslanska zbornica se je znašla v enkratnem položaju, da so 3 poslanci (kolikor je južnih Tirolcev nemške narodnosti) odločali o usodi načrta ustavnega zakona pred zbornico, ki šteje 600 članov. Najbolj zanimivo pa je dejstvo, da proti tej »težki teži« treh poslancev ni nihče protestiral, razen majhne skupine neofašistov in še manjše skupine monarhistov. Zbornica Italijanske republike se je skoro strinjala o tem, da je takšen enkratni položaj pravilen, pravičen, demokratičen.

Italijanska vlada je torej začela uresničevati obveze, ki jih je sprejela v trenutku, ko je odobrila »paket« ukrepov v korist južnotirolskega prebivalstva.

Pot do »paketa« je bila dolga, naporna, vijugasta in celo krvava, saj atentati, ki so se vrstili na Južnem Tirolskem od 1956 do oktobra 1969, niso bili nedolžni in le »opozorilni«. Ta pot se je dejansko začela leta 1918, ko so italijanske čete zasedle prihodnjo bociensko pokrajino in je prišlo v okvir Italije nekaj stotisoč Nemcev poleg stotisoč Slovencev in Hrvatov. Fašizem in nacizem sta vprašanje še bolj zapletla, Hitlerjeva »revanša« po septembru 1943 pa je vnesla nekatere nove

momente, ki so omogočili, da je »sobojevnška« povojna Italija preprečila vsakršno razpravo o spremembi meje na Brennerju.

Meje so ostale iste, a povojna Italija je sprejela, delno zaradi zahtev zaveznikov in delno zaradi notranjepolitičnega antifašističnega razpoloženja, zelo konkretne obveze na podlagi sporazuma De Gasperi — Gruber z dne 5. septembra 1946, ki je bil priložen k mirovni pogodbi z dne 10. februarja 1947. Sad tega sporazuma so bili nekateri takojšnji ukrepi za odpravo fašističnih zakonov glede jezikovnih, šolskih in kulturnih pravic nemške manjšine, ter izglasovanje posebnega statuta na novo ustanovljene avtonomne dežele Tridentinsko — Zgornje Poadižje, ki so ga tako v Rimu kot na Dunaju in v Bocnu imeli za popolno uresničenje sporazuma med Avstrijo in Italijo.

Posebni statut avtonomne dežele Tridentinsko — Zgornje Poadižje je predvideval posebno deželno ureditev, ki je delila svoje zakonodajne in upravne pristojnosti med deželno ustanovo in dvema pokrajinama, Tridentom in Bocnom. Bocenska pokrajina pa je imela še posebne zakonodajne in upravne pristojnosti na nekaterih posebnih področjih: jezikovnem, šolskem, kulturnem, namestitvenem, volilnem. Posebno področje pristojnosti bocenske pokrajine je zadevalo skoraj izključno življenje nemške in, kot dodatek, tudi ladinske manjšine.

Izvirni poznejšega spora so tičali prav v posebni deželni ureditvi in v posebnem statutu. V prvi vrsti so tedanje vodilne politične sile v Italiji že na začetku izigrale sporazum De Gasperi — Gruber, ki ni točno razmejeval ozemelskega področja posebne avtonomije, s tem, da so bocenski pokrajini pridružile še tridentinsko pokrajino, kjer je skoraj vse prebivalstvo italijanske narodnosti. Na ta način je nemška večina v bocenski pokrajini postala manjšina v skupni deželi. Na drugi strani so pristojnosti skupne deželne strehe nudile vsakršne možnosti za onemogočanje kakršnekoli samostojnejše politike bocenske pokrajine. Na koncu pa so vse določbe posebnega statuta zahtevale posebne izvršilne določbe, če naj bi veljale v praksi. Tako se je zgodilo, da je na eni strani deželna uprava osredotočala v svojih rokah čedalje več oblasti in zakonodajnih pristojnosti, na drugi strani pa je osrednja oblast zavlačevala z izvršilnimi določbami in onemogočala funkcioniranje prav tistih norm, ki so zadevale narodnostne pravice nemške in ladinske manjšine.

To stanje se je vlekle nekaj let tudi zato, ker so voditelji »Südtiroler Volkspartei« bili ob izključitvi vsake druge politične sile na oblasti skupno s krščansko demokracijo. Položaj se je spremenil v trenutku, ko so centralistične težnje Rima in konservativne poteze italijanskega političnega vodilnega razreda presegle vse meje in se je začela tudi očitneje nadaljevati politika raznarodovanja in potiskanja nemške manjšine v čedalje slabše razmere, ter v trenutku, ko se je spremenila specifična teža tako Avstrije kot Zahodne Nemčije v Evropi.

Spor se je torej dejansko začel leta 1955 — 1956. »Südtiroler Volkspartei« se je začela sklicevati na sporazum De Gasperi — Gruber, t. j. na mednarodno veljaven dokument, in na kršitve posebnega statuta avtonomne dežele, ki je bil neposreden sad mednarodnega sporazuma. To tezo je Avstrija sprejela za svojo in je na tej podlagi leta 1960 vložila protest na OZN, kar je povzročilo resolucijo Generalne skupščine organizacije s pozivom, naj najdeta Italija in Avstrija sporazumno rešitev.

Od tedaj dalje se je začela polemika med Italijo in Avstrijo glede narave spora. Dejstvo pa je, da se je Italija ne glede na to, kako ocenjuje svoje lastno delovanje v zvezi s sporazumom De Gasperi — Gruber, lotila določenih ukrepov, ki vsebinsko pomenijo priznanje določenih kršitev. Italijanska vlada je namreč ustanovila komisijo 19, ki je v poltretjem letu proučevanja izdelala nekaj predlogov za rešitev vprašanj nemške in ladinske manjšine na Južnem tirolskem (septembra 1961 — aprila 1964); poleg tega pa je prek svojih kvalificiranih predstavnikov (Saragat in Moro) začela aktivne razgovore z avstrijskimi političnimi pred-

stavniki (Kreisky in Waldheim). Hkrati je vse predloge za rešitev odprtih vprašanj formalno in neformalno izdelovala z aktivno prisotnostjo predstavnikov nemške manjšine (v komisiji 19, pri tajnih pogajanjih, z neformalnimi srečanji).

Večletni spor, ki je v nekaterih trenutkih grozil z večjimi zapletljaji v tem delu Evrope, ker so se vanj vmešale tudi skrajne nacionalistične in novofašistične sile v Avstriji, Zahodni Nemčiji in Italiji, se je začel razvzljavati v trenutku, ko je kongres SVP (22. novembra 1969) z večino glasov sprejel formalno italijanske, dejansko pa južnotirolsko — italijanske predloge za rešitev spora. Temu aktu sta sledili glasovanji o paketu v italijanskem (4. in 5. decembra 1969) in v avstrijskem parlamentu (15. decembra 1969). Od tedaj dalje teče postopek za uresničevanje v »paketu« predvidenih ukrepov na podlagi »operativnega koledarja«, ki so ga sporazumno izdelali predstavniki italijanske in avstrijske vlade ter SVP.

Ob tem postopku za odobritev »paketa« ni mogoče mimo prozornega dejstva, da so »ukrepi« v korist južnotirolskega prebivalstva sad sklepa treh subjektov: dveh mednarodnih (Italije in Avstrije) in enega notranje italijanskega (predstavnikov nemške narodnostne manjšine, v njenem imenu pa SVP). Brez odobritve enega samega treh subjektov bi ne prišlo do začetka uresničevanja. V tem kontekstu je jasno, da so nemško narodnostno manjšino priznali v mednarodno pravni in v italijanski pravni ureditvi kot samostojen subjekt, ki je sposoben, da se pogaja in da sklepa sporazume.

* * *

»Južnotirolski paket« se deli na 7 delov in na dodatek. Prvi del predvideva ukrepe, ki nakazujejo spremembe sedanjega posebnega statuta za Tridentinsko — Zgornje Poadižje. Drugi del pa obravnava dopolnitve istega statuta. Oba dela sta bila predmet razprave in glasovanja v italijanski poslanski zbornici. Ne glede na to, da bo moral izglasovani načrt ustavnega zakona še preiti v razpravo in glasovanje v senatu in da se bo po tem zadnjem glasovanju začel minimalni šestmesečni termin za ponovno glasovanje, preden načrt dokončno odobrijo in uveljavijo, je zaradi značilnosti samega zakona zelo jasno, da bi se politični termini sporazuma ali pa položaj v Italiji morali popolnoma in radikalno spremeniti, da bi se postopek ustavil ali da bi ga preprečili. Postopek se lahko le podaljša zaradi vladnih ali drugih kriz v Italiji ali pa zaradi spremembe večine v SVP, kar ni nemogoče. Vsekakor pa je v mejah sedanje verjetnosti računati z dejstvom, da so italijanske sile, ki so sprejele »paket«, še vedno dovolj močne, če jim prištejemo še levo opozicijo in del desničarjev, in da je zato možnost za izigravanje v današnjih razmerah malo stvarna. Ne smemo pozabiti, da se je politično ozračje v Italiji bistveno spremenilo, kar je tudi omogočilo, da so »paket« odobrili brez večjih pretresov in težav.

S to predpostavko je jasno, da je 23. januarja v poslanski zbornici z večino glasov sprejeti načrt ustavnega zakona temeljni kamen v postopnem uresničevanju »južnotirolskega paketa«.

V bistvu se avtonomna dežela Tridentinsko — Južna Tirolska, kot se bo po novem imenovala, spremeni, kot pravi sam nekdanji italijanski ministrski predsednik Mariano Rumor, v dve posebni avtonomni deželi (Trident in Bocen) z nekakšno medlo skupno deželno ureditvijo. Obe pokrajini dobita od prejšnje dežele in od države toliko novih zakonodajnih, upravnih in finančnih pristojnosti, da sta nekakšen »unicum« v italijanski pravni ureditvi in sta bolj podobni nekakšni vmesni stopnji med posebno avtonomno deželo in zvezno deželo zahodnonemškega tipa kot pa drugim posebnim deželam v Italiji.

Pokrajini bosta imeli primarne zakonodajne pristojnosti v rudarstvu, kamnolomih, lovu in ribolovu, čebelarstvu in rezervatih, cestnem omrežju,

vodovodih in javnih delih pokrajinske narave, v prometu in prevozih pokrajinskega pomena, v možnosti prevzema javnih uslug, v turizmu in hotelirstvu, v kmetijstvu, gozdarstvu, gozdarjih, živinoreji, v podrobno določenih drugih kmetijskih dejavnostih, v umetniških, kulturnih in vzgojnih manifestacijah in prireditvah krajevnih narave tudi na televizijskem in radijskem področju, v stavbarstvu na podlagi javnih sredstev, v razlaščenju v javno korist, v komisijah za skrb in usmeritev delovnih ljudi pri namestitvah, v zaščiti zgodovinske, umetniške in ljudske lastnine, v nekaterih določenih hidravličnih delih, v javnem varstvu in skrbstvu in njihovih organizacijah, v zdravstvenih ustanovah. Prav tako bosta pokrajini imeli sekundarno zakonodajno pravico v trgovini, vaještvu, delovnih knjižicah, kategorijah in kvalifikacijah, v strokovnem šolanju, v javnih predstavah, v pospeševanju industrijske proizvodnje, v izkoriščanju voda, v komisijah za namestitve, v higieni in zdravstvu.

Poleg tega spremembe zadevajo tudi nekatere možnosti za imenovanje voditeljev krajevnih bančnih zavodov in za določanje poslovanja krajevnih bank, za upravljanje z večjim deležem finančnih sredstev pri izkoriščanju hidroelektričnih naprav, za sodelovanje pri pobiranju državnih taks in pristojbin, možnosti za izglasovanje novih krajevnih pristojbin, za prenos deželne nepremičninske lastnine v pristojnost pokrajine.

K dopolnitvam posebnega statuta spada možnost, da obema pokrajinama predajo še nove pristojnosti.

Najvažnejši del sprememb in dopolnitev posebnega statuta pa zadeva bocensko pokrajino, bolje rečeno nemško in ladinsko narodnostno skupnost v bocenski pokrajini.

Prvi del »paketa«, ki so ga izdelali v vladnem načrtu zakona in ki spreminja nekatere člene posebnega statuta, predvideva v tej zvezi:

1. primarno zakonodajno pristojnost v predšolski vzgoji, v šolskem varstvu, v šolskem stavbarstvu, v strokovnem usposabljanju;

2. spremembe na šolskem podočju: v bocenski pokrajini bo pristojno ministrstvo s poprejšnjim mnenjem pokrajinskega sveta imenovalo šolskega nadintendanta, ki bo imel nad nemško in ladinsko šolo le bežne nadzorne naloge; nemška in ladinska šola bosta imela vsaka svojega intendanta nemške ali ladinske narodnosti; pokrajina bo imela svojo besedo pri ministrskem imenovanju predsednikov in izpitnih komisij na državnih šolah, upravno osebe šol bo v pristojnosti pokrajine, vse spremembe v okviru učnega oseba na nemški in ladinski šoli je v pristojnosti obeh intendantov, v šolski komisiji bocenske pokrajine je sorazmerno število nemških in ladinskih članov; komisija ima velike pristojnosti glede vprašanja ustanavljanja in ukinjanja šol, glede vprašanja programov in urnikov, predmetnika; drugi pokrajinski jezik je obvezen predmet, začeti z drugim ali tretjim letom osnovne šole glede tega odloča pokrajina s svojim zakonom); izvršilne določbe morajo iziti leto dni po odobritvi sprememb, sicer odloča pokrajina; predvidevajo morebitno ustanovitve univerze po poprejšnjem mnenju pokrajine;

3. druge spremembe: za uživanje volilne pravice je potrebno štiritletno stalno bivanje v pokrajini; pokrajina izvršuje varstvo nad krajevnimi javnimi ustanovami, v primeru komisarske uprave mora biti komisar iste narodnosti kot večina upravnikov; predsednik pokrajine se udeležuje sej ministrskega sveta, kadar gre za zadeve v interesu pokrajine; pokrajina mora prispevati k občinskim proračunom, kadar gre za izdatke v zvezi z dvojezičnostjo; za izglasovanje deželnega proračuna uvajajo tudi možnost glasovanja po etničnih skupnostih; v Bocnu bo imenovan državni komisar; pokrajine imajo možnost priziva pri ustavnem sodišču; nemščina je izenačena z italijanščino, ki pa ostaja uradni državni jezik.

K tem spremembam je dodati tudi vrsto določb, ki razširjajo dvojezično poslovanje sodnih in vseh drugih oblastvenih ter javnopravnih organov, ki delujejo v bocenski pokrajini, predpisujejo uradne odgovore v jeziku originalnega akta, dovoljujejo tudi ločeno uporabo obeh jezikov

razen v notranjem poslovanju vojaških organov, predpisujejo poučevanje v latinščini.

V zvezi s paritetno komisijo za izdelavo izvršilnih določb statuta je predvideno, da morajo biti od 12 članov trije nemške narodnosti in da se ustanavlja posebna komisija za bocensko pokrajino, ki bo štela 6 članov, od katerih morata biti vsaj dva nemške narodnosti.

Nove oz. dopolnitvene določbe statuta zadevajo v večji meri prav bocensko pokrajino. Bocen dobiva integracijsko zakonodajno pristojnost o namestitvah; v deželni vladi mora biti vsaj en podpredsednik manjšinske skupnosti; isto velja za pokrajino Bocen; pokrajini lahko uporabljata za ista dejanja državne kazenske določbe.

V bocenski pokrajini bodo po novem imeli prednostno pravico do namestitve krajevni delovni ljudje; v deželnem in pokrajinskem svetu bodo lahko zahtevali glasovanje po narodnostni pripadnosti, kadar gre za akte, ki bi lahko prizadeli narodnostne interese; izvoljeni predstavniki imajo pravico do priziva na ustavno sodišče, kadar gre za iste interese; predvideno je glasovanje po narodnostni pripadnosti v zvezi s proračunom in proračunskimi postavkami bocenske pokrajine; proti upravnim aktom, ki škodujejo narodnostnim interesom, je predviden priziv na upravno sodišče v deželnem merilu; vsaka narodnostna skupina ima pravico do lastnega predstavništva v občinskih izvršilnih organih, če ima vsaj dva svetovalca; sklad za varstvene, družbene in kulturne dejavnosti v bocenski pokrajini mora biti proporcionalno razdeljen, kar ne onemogoča, da se upoštevajo resnične potrebe narodnostne skupnosti.

Državni svet v Rimu se mora dopolniti s članom nemške narodnosti, kadar gre za vprašanja prizivov iz bocenske pokrajine; oddelek deželnega upravnega sodišča v Bocnu mora imeti paritetno število članov državnega in pokrajinskega imenovanja ter po narodnostni pripadnosti. Tudi ladinska narodnostna skupnost ima pravice do imenovanja svojih pripadnikov v vrhovne izvoljene in upravne organe.

Največjo senzacijo je v italijanskem življenju povzročila nova določba, ki predvideva proporcionalno delitev javnih služb v bocenski pokrajini. Dve tretjini mest morajo v doglednem času zasedeti pripadniki nemške narodnosti. Ob tem novi členi statuta uvajajo nekatera jamstva, ki naj bi onemogočala izigravanje ustavne norme. Proporcionalni namestitveni zadeva vse krajevne in periferne organe razen mest v nekaterih organih notranjega in obrambnega ministrstva. Celo sodstvo je zajeto v tej določbi.

Zakonski osnutek, ki ga je poslanska zbornica v prvem branju sprejela, spreminja in dopolnjuje posebni statut avtonomne dežele Tridentinsko — Zgornje Poadižje z uvedbo 97 od 137 predvidenih sprememb. V teku dveh let po uveljavitvi novega statuta bo država morala izdelati izvršilne določbe, kar pomeni, da bo morala uresničiti nadaljnjih 8 ukrepov. Ministrski svet pa je že pripravil zakonske osnutke in upravne ukrepe za uresničenje drugih 13 točk »paketa«. Manjka še nekaj ukrepov, ki so za nemško narodnostno manjšino večjega pomena, a bistveno ne spreminjajo slike dosedanjih dosežkov.

Najzanimivejša novost v posebnem statutu pa je prav gotovo uvedba pojma o zakonodaji deželne in pokrajinske narave, ki mora spoštovati poleg drugega tudi načelo »o zaščiti krajevnih jezikovnih manjšin«, kar se izraža v členih, ki dovoljujejo opozicijo in prizive na ustavno sodišče v primerih, kadar gre za kršitev interesov »jezikovnih skupnosti«.

S tem uzakonjenim pojmom je zaščita interesov narodno manjšinske skupnosti omogočena na najvišji ravni, kar je na eni strani teoretično priznanje važnosti vloge narodnostnih manjšin v pravni ureditvi, hkrati pa odpira možnosti ne samo za politično, pač pa tudi za pravno jamstvo subjektiviziranja manjšinske skupnosti. V teoriji je torej na podlagi tega z ustavnim zakonom priznanega interesa možna velika večja zaščita narodno-manjšinske skupnosti, ker uvaja v »deriviran«, t. j. konkretnější ustavni zakon »programsko izjavo« člena 6 italijanske ustave.

Iz navedenih sprememb in dopolnitev posebnega statuta avtonomne dežele Tridentinsko — Južna Tirolska postaja jasno, da je nemška narodnostna skupnost — in z njo ter zaradi nje tudi ladinska narodnostna skupnost — dosegla status, ki presega okvir člena 3 italijanske utave, ki govori o enakopravnosti državljanov tudi ne glede na jezik in se približuje optimalni — optimalni glede na pripadnost državi, ki ni matična — rešitvi v danem položaju, v danem trenutku in v danih razmerah. Na jezikovnem, šolskem, kulturnem področju je nemška narodnostna skupnost zaščitena v kolektivnem smislu, ker jo tudi v kolektivnem smislu obravnavajo. Z novimi ukrepi se uresničuje teoretična postavka skupinske zaščite glede na drugačno narodnostno pripadnost člena 6 italijanske ustave.

Ali je ta rešitev zadovoljliva? Vprašanje je popolnoma na mestu, ker je narodnost nekaj več kot zgolj jezikovna, kulturna ali šolska skupnost. Narodnost je tudi, če ne predvsem, družbeno-gospodarsko-politična skupnost. Brez konkretne zaščite teh njenih značilnosti je lahko še tako popolna jezikovno-šolsko-kulturna zaščita brez večjega perspektivnega pomena. Spremembe in dopolnitve posebnega statuta so skušale odgovoriti tudi na to vprašanje. Zato najdemo med njimi nekatere rešitve v zvezi s pristojnostmi na raznih gospodarskih področjih (kmetijstvo, turizem, hotelirstvo, delno trgovina, industrija, stavbeništvo in druge obrobne dejavnosti). Levičarski kritiki sprememb in dopolnitev izhajajo iz dejstva, da nove določbe nakazujejo rešitve, ki fotografirajo sedanje družbeno-gospodarsko-politično sliko bocenske pokrajine in ne predvidevajo možnosti razvoja. Isti kritiki iščejo vzroke za takšne rešitve v konservativizmu dveh glavnih partnerjev »paketa«, v krščanski demokraciji in v SVP, ki je enotna zaradi sedanje družbenoekonomske imobilnosti v bocenski pokrajini in se boji vsakršne smelejše rešitve, ki bi ponovno sprožila razredna nasprotja in družbena protislovja. Ne glede na te kritike je jasno, da je slika bocenske pokrajine precej siva, če že ne črna. Kmetijstvo je v krizi, večja industrija, ki jo je zgradil fašizem iz raznarodovalnih namenov, hira, mala in srednja industrija doživlja večji zastoj, sadjarstvo ni konkurenčno, turizem se vzdržuje le zaradi večjega »patriotskega dotoka« nemških »bratov«. Nemški deželani odhajajo v tujino ali v notranjost Italije, ker nočejo več delati na omejenih kmetijskih posestvih in v paternalističnih turističnih objektih, ekonomsko izseljeništvu je zelo močno, z izseljeništvom pa prihaja tudi spoznanje, da obstaja poleg južnotirolske patriarhalne družbe *volkspartei*evskih voditeljev tudi drug svet, kjer so se pojavile in se pojavljajo tudi druge, nove vrednosti.

Navsezadnje je primerno poudariti, da so morda res našli najboljšo možno rešitev narodnostnega vprašanja v ožjem pomenu besede, ni pa rečeno, da so s »paketom« našli tudi rešitev v dinamičnem perspektivnem pomenu. Bertoldi, ki je v imenu socialistične vladne stranke dal svojo glasovalno izjavo o spremembah posebnega statuta, je sam nakazal možnost za sprostitev družbeno-gospodarsko-političnih sil, ki bodo v medsebojni dialektiki spremenile sliko bocenske pokrajine. Rešitev jezikovno-kulturno-šolskih vprašanj je lahko le začetek drugih rešitev, ki bodo ob odstranitvi dosedanje manjvrednosti nemške narodnostne skupnosti pripomogle k razvoju bocenske pokrajine tudi na drugih področjih.

Jasno je, da je narodostna zapostavljenost velika ovira v razvoju narodnostne skupnosti. Do slej še nihče ni našel optimalnih rešitev, ker je vsaka družba še vedno preveč prežeta z odbojnostjo zaradi lastne eksistence ali zaradi bojazni za svojo lastno eksistenco. Pa naj gre za hegemonsko ali za manjšinsko narodnost. Vsekakor pa je primer Južne Tirolske vsaj v sedanjih razmerah zgleden. Zgleden v pomenu, kako se lahko reši neko vprašanje ob trenutnem razmerju sil med tremi elementi vsakega manjšinskega vprašanja: manjšinskim, matičnim in hegemonskim. Zgleden pa je tudi v drugem, pejorativnem pomenu, namreč v tem, kako se lahko neko vprašanje reši na optimalni način v danih razmerah, na danem

ozemlju, v danem času, medtem ko nočejo rešiti podobnega vprašanja v isti državni skupnosti. Konkretno gre tu za nemško manjšinsko vprašanje in za Slovence v Italiji!

* * *

Končno pa so morda spremembe in dopolnitve posebnega statuta avtonomne dežele Tridentinsko-Zgornje Poadižje služile, da so se v Italiji razčistili nekateri pojmi o problematiki narodnostnih manjšin. Ne pozabimo nikoli, da je Italija vedno izhajala iz stališča mononacionalne države in da je ta »kompleks mononacionalnosti«¹ marsikdaj — skoraj vedno — oslepil celo demokratične sile, ki so tudi gledale na pripadnike manjšin kot na neko tuje telo, ki mora prej ali slej zginiti, saj je le zrno peska v morju »italijanstva«. Ze trpke izkušnje v drugi svetovni vojni so narekovale italijanskim ustavotvorcem člena 3 in 6 ustave. Člen 6 ustave je vključil v italijansko ustavno območje pojem »posebne zaščite«² »tujerodnega«³ narodnega telesa. Rekli bi, da je to bilo in je še danes v pravni teoriji nekaj epohalnega v zvezi z narodnostnimi manjšinami v državi, ki jo označujemo za kapitalistično. Vse buržoazne demokratične družbe so se striktno izogibale pojmovanja, ki ne bi temeljilo na enakopravnosti državljanov. V striktnem pomenu je tudi pojem o enakopravnosti članov narodnostnih manjšin imel prizvok »tržne vrednosti«: če se bo v boju za obstanek pokazalo, da je tvoja narodnost življenska, se boš obdržal kot »tujerodec«, v nasprotnem primeru boš zginil v velikem mlinu modernega življenja.

Prav zato je ta koncept v italijanski ustavi nekaj novega in se je ostro, tako kot pojem o krajevnih avtonomijah, bil s centralistično državotvorno »mejaško«⁴ oz. »graničarsko«⁵ miselnostjo, ki je v vsaki nedržavni skupnosti gledala potencialnega sovražnika integritete, suverenosti, nedotakljivosti, enotnosti državnega ozemlja.

Zato je poveljna Italija kljub svojemu členu 6 v ustavi nadaljevala prakso »enakopravnosti posameznikov«⁶ v pomenu »tržne tekme«⁷ in v praksi ni hotela uvesti pojma o narodnostni manjšini kot skupnosti, ki je nosilka svojih lastnih interesov na vseh področjih zasebnega in javnega delovanja. »Južnotirolski paket«⁸ in vse peripetije okoli njega so pokazale, da je rešitev takšnih in podobnih problemov možna v pluralističnem pojmovanju ne samo ob upravnih, avtarhični ali delno zakonodajni decentralizaciji, pač pa tudi in predvsem ob spoštovanju avtentičnosti in avtonomnosti najrazličnejših interesnih skupnosti, med katere brez dvoma spadajo tudi narodnostne manjšine.

Danes uvaja italijanska država (ne bomo tu naštevali globljih vzrokov tega pojava) prav takšno pojmovanje tudi v zakonodajni in upravni praksi v zvezi z eno izmed obstoječih narodnostnih manjšin v njenih mejah.

Jasno pa mora biti, da uvajanje takega pojmovanja oziroma praktično uresničevanje programa člena 6 ustave ni spontano niti ne »oktroirano«. Za to uresničenje je bilo treba večjih pretresov, potrebna je bila večja meddržavna kriza in potrebni so bili težki zapleti v eni izmed italijanskih pokrajin.

Če hočemo potegniti nekaj sklepov iz dosedanjega poteka »južnotirolskega spora«, prihajamo do mnenja, da se je v Italiji tako v političnem življenju kot v pravni ureditvi pojavila neka nova politična in pravna kategorija, ki igra vlogo samostojnega subjekta *vis-a-vis* vseh osrednjih organov italijanske države. To vlogo nam razkriva sama razprava ob spremembah in dopolnitvah posebnega statuta avtonomne dežele Tridentinsko-Zgornje Poadižje.

Že prej, pred odobritvijo »paketa«, je bilo glasovanje na kongresu SVP v Bocnu »conditio sine qua non«⁹ za glasovanje v italijanskem in avstrijskem parlamentu. Ob glasovanju 97 ukrepov v letošnjem januarju se je to izrazilo v besedah predstavnikov vladne večine: ministrskega predsednika E. Colomba, Ballardinija, Gallonija, Bertoldija, Andreottija, ki

so poudarili, da se zakonski osnutek lahko spremeni le s pogojem, da se z vsako spremembo strinjajo tudi »legitimni predstavniki«¹ južnotirolske nemške manjšine. V tej zvezi je torej celo vloga Avstrije sporednega, drugorazrednega pomena, ker je sama Avstrija prek svojih uradnih predstavnikov izjavila, da »paketa«² ni mogoče sprejeti brez poprejšnje odobritve manjšine.

Ne bomo tu razpravljali o tem, kako opravičujejo to stališče italijanski vladni predstavniki. Res pa je, da izhajajo iz demokratičnih koncepcij, ki jih lahko vsakdo podpiše, in uvajajo v demokratičnem delovanju parlamentarizma pojem o nedemokratičnosti večinskega preglasovanja posamičnih interesov. Kljub temu da italijanski vladni predstavniki zanikajo zunanji pritisk, da ne priznavajo kršitev sporazuma De Gasperi — Gruber in prejšnjega posebnega statuta, ne morejo mimo dejstva, da se je pokazalo, da je potrebna nova pot, ki jo vsebuje »paket«³.

Iz tega se da sklepati, da postane manjšina lahko subjekt, ki ga hegemonski narod mora upoštevati, v trenutku, ko se srečajo trije elementi: zavest o subjektu pri sami manjšini, neki določeni demokratični premik pri večini, aktivna zavzetost matice. Vsi ti trije elementi so se »na dolgi progi«⁴ srečali pri južnotirolskem vprašanju in so vsak s svojo individualnostjo in z medsebojno prepletenostjo prispevali k sedanjemu začetku nove ureditve.

Ne da bi hoteli vsiljevati kakršnekoli nemogoče primerjave, je jasno, da se ti trije elementi še niso srečali v zvezi s slovensko narodnostno manjšino v Italiji in Avstriji, čeprav je precedens Italije morda zelena luč vsaj za Slovence v Italiji, ki imajo praktično možnost, da sintetizirajo tudi zase za nemško narodnostno manjšino uvedeno prakso izpolnjevanja ustavnega člena 6. Ena izmed novosti v razpravi o novem posebnem statutu Tridentinsko-Zgornje Poadižje je prav ta, da italijanski večinski politiki, spodbijajoč argumente o nujnem spoštovanju mednarodnega sporazuma v Parizu, poudarjajo, kako je »paket«⁵ sad njihove samostojne odločitve, njihovega demokratičnega pojmovanja o reševanju narodno-manjšinskih vprašanj, njihove ustavnosti. Poleg tega pa tudi priznavajo, kako je matica tudi brez sklicevanja na mednarodne obveznosti upravičena, da skrbi za usodo svoje narodnostne veje v drugi državi.

LITERATURA

ATTI PARLAMENTARI, Camera dei Deputati, V Legislatura, Documenti, Disegni di legge e relazioni, N. 2216, Disegno di legge costituzionale »Modificazioni e integrazioni dello Statuto speciale per il Trentino — Alto Adige«.

Isto, N. 2216 — 277 — A.

Isto, N. 2216 — 277 — A — bis.

Isto, N. 2216 — 277 — A — ter.

Isto, N. 2216 — 227 — A — quater.

ATTI PARLAMENTARI, Camera dei Deputati, V Legislatura, Discussioni, Seduta del 28 ottobre 1970, N. 344, str. 21078 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta antimeridiana del 15 dicembre 1970, N. 370, str. 13 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta antimeridiana del 17 dicembre 1970, N. 374, str. 8 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta del 23 gennaio 1971, N. 387, str. 6 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta del 16 gennaio 1971, N. 378, str. 3 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta antimeridiana del 18 gennaio 1971, N. 297, str. 3 in sled.

Isto, Edizione non definitiva, seduta del 23 gennaio 1971, N. 387, str. 6 in sled.

Repubblica Italiana, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Misure a favore delle popolazioni altoatesine, Roma (brez datuma).

Isto, Precisazioni su alcune misure, Roma (brez datuma).

Corriere della Sera, Milano, 25. 10. 1970. Intervista con Kreisky.

Kako se soočiti s problemi socialističnih družb*

Razprava v Rinasciti med Boffo, Gerratanom, Ingraom, Natto, Pajetto in Procaccijem.

Po nedavnih dramatičnih poljskih dogodkih je Rinascita zaprosila skupino tovarišev — Giuseppa Boffo, Valentina Gerratana, Pietra Igraa, Giancarla Pajetto, Giuliana Procaccija, kot vodja razgovora pa je sodeloval naš urednik Allesandro Natta — za napotke in sugestije o metodah in temah, na podlagi katerih bi nato revija razvila analizo stvarnosti v socialističnih deželah.

Pričujoča razprava je potekala, preden se je začela kritična obravnava na centralnem komiteju Poljske združene delavske partije; določno smo jo opredelili za izmenjavo napotkov, predlogov, idej in sugestij za bolj poglobljeno proučevanje kompleksa izredno pomembnih političnih in teoretičnih problemov, ki so splošno pomembni za delavsko in komunistično gibanje.

Zdelo se nam je primerno, da objavimo zapisnik tega razgovora, da bi ohranili tudi njegovo naravo prvega zarisa problemov in ga torej ohranili tudi z vprašanji, na katera še ni odgovorov, kot prispevek in nadaljnjo pobudo k naporom pri iskanju in samostojnem vrednotenju zgodovine in sedanjosti v socialističnih deželah, česar se Komunistična partija Italije že nekaj časa loteva. Zdi pa se nam tudi koristno pričevanje o metodi našega dela, o notranji polemiki, ki je vedno navzoča v vsem oblikovanju naših političnih in idejnih stališč.

NATTA: Pred nedavnim je na Poljskem prišlo do delavskih gibanj, ki so jih motivirali in določali družbenoekonomski razlogi, vendar pa so zelo hitro pripeljali do krize politične narave, ki je prizadela partijski in državni vrh, zajela pa je tudi organizacijo politične oblasti. Prvo vprašanje, ki se odpira, je tole: ali smo se znašli pred krizo v okviru političnih struktur, organizacije države, odnosov med državo in partijo, med partijo in družbo ali pa smo se znašli tudi pred momentom krize, ki pretresa družbene temelje neke socialistične dežele oziroma odnose med delavskim razredom in drugimi družbenimi sloji?

PAJETTA: Naše izhodišče mora biti spoznanje, da stojimo sredi težkih dogodkov, ki jih je sicer mogoče deloma razložiti z preobrazbo zgodovinskih procesov in s subjektivnimi napakami, vendar pa nam le zastavljajo nove probleme in nas silijo, da razmislimo o tem, kako smo se doslej lotevali teh vprašanj. To pravim zato, ker smo se mi, italijanski komunisti, znašli pred različnimi očitki. Iz socialističnega tabora nam nekateri pravijo, da se nam preveč mudi in da takoj, ko se zgodi

* Objavljamo celotno razpravo iz »Rinascita« št. 8, 19. februarja 1971, str. 11—17.

kakršenkoli dogodek, že javno opredelimo svoje stališče. Res je, da smo se izrekli; nismo čakali, da bi poljske dogodke ocenilo vodstvo te partije kot revolt in socialni upor potem, ko so jih najprej opisovali kot upor nekakšnih lopovov. No, mislim pa, da, kadar se znajdemo pred takšnimi dejanji, ko je na desetine mrtvih, ne bi nihče smel tarnati, da so se italijanski komunisti prehitro oglasili; prej bi bilo treba ugotoviti, da so bolj Poljaki prepozni. To pravim kljub temu, da zaupam njihovi sposobnosti, da bodo nadomestili zamujeno. Hkrati pa moramo reči tistim, ki nas v naši deželi obsojajo, da nismo prej zavzeli stališča in da smo bili pozni, da ne smemo istovetiti zgodovinske ocene s politično. Ocen o potekajočem zgodovinskem procesu v socialističnih deželah izražamo kot protagonisti in ta ocena je v svoji splošni usmeritvi pozitivna ocena. To pa nam seveda ne preprečuje, gorje, ko nam bi, da izražamo tudi kritično oceno, kadar naletimo na politične napake. Kot italijanski komunisti moramo torej zavrniti tako konservativne poenostavitve tistih, ki nas vabijo k molku, kot tudi antisocialistično podpihovanje. Hkrati pa moramo paziti, da ne bomo verjeli, da so mogoče kake vsepjasnujoče razprave, dokončne, izrečene enkrat za vselej, kot da bi šlo za rešitev uganke ali rebusa. Nasprotno, vedeti moramo, da mora potek zgodovinskih procesov vedno spremljati kritična zavest.

PROCACCI: Če naj ostanem zvest vprašanju, ki ga je postavil Natta, moram reči, da mislim, da je izredno težko reči, ali v poljskih dogodkih prevladujejo fenomeni ekonomskih težav ali fenomeni krize političnega vodenja. Vendar pa nagibam bolj k političnemu momentu, in to ne samo iz naključnih, ampak tudi iz splošnih razlogov. Rekel bi, da je ena temeljnih značilnosti sodobne zgodovine nova vloga političnih partij, to se pravi sredstev, ki dobivajo funkcijo predvidevanja, načrtovanja dogodkov. Ena od vrednot oktobrske revolucije in sovjetske izkušnje je namreč prav v dejstvu, da se je prvič v zgodovini človeštva rodila oblast, ki je bila sposobna nadzorovati družbene pojave, za katere je prej veljalo, da so avtomatski, in v tem, da je podrila shemo, po kateri so bili politični pojavi čisti odsev ekonomskih pojavov. To izkušnjo so si pozneje prilastile druge družbenopolitične organizacije, druge države, tako da kadar Kitajci pravijo »politika na povelje«, uporabljajo izraz, ki v skrčenih besedah izraža stalnico vse sodobne zgodovine. Prav ta sovjetska izkušnja nam tudi kaže, da ni ekonomskih razmer, pa naj so še tako ubupno slabe, za katere bi ne bilo politične rešitve: pomislimo na tragične razmere v letih 1920/21, ko so politični instrumenti, nastali v revoluciji, z NEP-om omogočili, da so razrešili krizo. Za Poljsko pa je prvo dejstvo, ki ga želim poudariti, da politični instrumenti niso delovali. Zakaj se je to zgodilo? Čeprav malo vem o poljski zgodovini, nisem presenečen. Iz nekega nedavno objavljenega članka Isaaca Deutscherja je očitna (tudi če zanamirimo avtorjeve osebne razlage) le delna sposobnost in v nekaterih primerih celo nesposobnost poljske partije, da bi si ustvarila pravi odmev, resnični množični temelj.

PAJETTA: Rad bi vedel, kateri drugi partiji v vsej poljski zgodovini je uspelo, da si je pridobila širše množične temelje in tako dolgo časa uveljavljala svoj vpliv in vodila družbo.

NATTA: Kar pa ne pomeni, da problema ni več.

PROCACCI: Pa tudi način sam, kako je Poljska prišla do osvoboditve in do ustanovitve ljudske republike, ni bil tak, da bi omogočal, da bi presegli težave v odnosih z množicami. In tudi kar zadeva veliko kolektivno izkušnjo iz leta 1956, iz katere je izšel Gomulka, moramo ugo-

toviti, da ni dovolj, če za zdravljenje prejšnjih težav bolj ali manj epizodno vzpostavimo nekakšen skoraj neposreden odnos jakobinskega tipa, ki ga čas potem počasi razje. Danes je gotovo pozitivno, če gre Gierek v pristanišča ob Baltiku in se odkrito pogovarja z delavci, toda s pogojem, da se bo ta primer sloge obdržal in da ga bo podpirala ustrezna politika.

Zakaj so viri poljske krize prav v delavskem razredu?

GERRATANA: Po mojem mnenju ni mogoče ločevati družbenih elementov poljske krize — to se pravi nekakšnega neugodja in nekaterih zaskrbljujočih manifestacij v odnosih med različnimi družbenimi silami — da bi jih predstavili kot prispevek k pojasnevanju narave politične krize. Mislim, da je tako postavljeno vprašanje treba obrniti: samo izhajajoč iz politične krize, iz njenih virov in temeljnih značilnosti je mogoče do kraja razumeti, zakaj je prišlo do nekaterih razvojnih anomalij v družbenem procesu. Iz take ocene sledi domneva, da poljska družba tako kot vsaka družba, ki gradi socializem, že od vsega začetka ni homogeno družbeno telo, in do takega telesa tudi ni mogoče priti hitro in na lahek način. S »homogenim družbenim telesom« mislim to, kar pomeni popolna komunistična družba, v kateri, kot vemo, različne funkcije združenih proizvajalcev ne poznajo druge vezi razen skupnega interesa in torej niso več vezane na obstoj različnih družbenih skupin ali slojev, od katerih ima vsak svoje posebne interese, svojo kulturno raven in svoje življenske razmere. Družba, ki gradi socializem, pa je kot prehodna družba še daleč od takšnega modela in torej v sebi nosi interesni pluralizem, s katerim moramo računati. Tudi če ti interesi sami na sebi niso antagonistični (kar pa bi lahko postali, če ne nadzorujemo njihove dinamike), je treba preprečiti, da ne postanejo različni, če se hočemo izogniti razpadanju in celo razpadu samega družbenega telesa. V teh razmerah pa je, mislim, treba zavrtni tisto vrsto rešitev, ki težijo k zamrznitvi obstoječe družbene stratifikacije in torej k učvrstitvi ustreznega pluralizma interesov. Takšna težnja bi ne postala samo nepremagljiva ovira na poti graditve socializma, ampak zato, ker se ne bi izognila tveganjem, na katera sem opozoril, tudi ne bi bila združljiva z zahtevami po modernem ekonomskem razvoju, ki zahteva rastočo družbeno mobilnost. Vsekakor pa se mi zdi očitno, da so vprašanja pozitivnega razvoja odnosov med različnimi družbenimi silami tesno odvisna od smeri ekonomske politike, ki bi se morala izogniti napakam zadnjih desetletij. Ker pa so za izbiro te smeri odgovorni organi, v katerih je zdaj zbran ves mehanizem političnega odločanja, je torej tudi iz tega vidika v središču pozornosti prav način, kako v sedanji poljski družbeni ureditvi deluje politična oblast.

NATTA: V zvezi s tem, o čemer je govoril Gerratana, postavljam vprašanje: zakaj je ta zgib, ta prelom, to znamenje upora prišlo iz vrst delavcev in ne, recimo, iz kmečkih slojev, V kakšnem odnosu je ta pojav z načinom, kako je delavski razred dobil oblast in jo izvajal?

PAJETTA: Odgovor nas vodi k političnemu momentu. Protagonisti gibanja niso tisti, ki zaradi ekonomskih težav trpijo, ampak tisti, ki se najbolj zavedajo političnega protislovja, nastalega med razvojem družbe in razraščanja neke vodilne skupine ter življenskim načinom partije. Skratka, družbeno najbolj napredne sile, najbolj *socialistične*, vračajo teze, da bi istovetili socializem z nekaterimi oblikami njegovega uresničevanja. Zato govorimo o družbenem boju, ki je bil na žalost tudi krut, ki je zapustil sledove v sami avantgardi in v družbeni skupini, ki izvaja nadvlado — in sicer ravno prek partije.

BOFFA: Rad bi postavil domnevo, da se, poskušajoč odgovoriti na Nattino vprašanje, zaradi stanja stvari giblremo zgolj na tleh približnih, zelo splošnih sklepov, zakaj analize obstoječih družbenih sil v socialističnih družbah še ni, čeprav so na Poljskem opravili nekatere sociološke raziskave. Sicer pa mislim, da političnega in družbenega momenta ni mogoče ločevati, ker drug drugega določata. Dejstvo je — in tu se vsi strinjamo — da gre za delavsko gibanje, ki je ekonomsko pa tudi politično motivirano, to se pravi, da vsebuje zahtevo po tem, da je treba več vlagati v sprejemanje odločitev. Drugič, gre za politični boj, ki pretresa partijski vrh, in to ne šele od danes.

Če hočemo bolj razčistiti družbeno jedro krize, se mi zdi, da moramo ovrednotiti, kakšen je tisti blok, razredno zavezništvo, na katerem se je utemeljila poljska družba v teh zadnjih letih, predvsem po letu 1956, tudi zato, ker je to v primerjavi z drugimi socialističnimi deželami dovolj zanimiva izvirnost. Če bi že poskušal dati kako opredelitev, slej ko prej zgolj približno, bi govoril o nacionalnem bloku. Predvsem zato, ker je res, kar je govoril Gerratana. Obstojajo različne družbene skupine: delavci, kmetje, pravzaprav mali kmetje, in potem velik del mestne narodne buržoazije, intelektualci. Drugič pa bi govoril o nacionalnem zavezništvu zato, ker je ta blok nastal v čisto določenih konkretnih razmerah: zdi se mi, da so na Poljskem prevladale nacionalne naloge. Kaj mislim z nacionalnimi nalogami? Ekonomski razvoj, varnost dežele, meje, nacionalna povezanost. Z Gomulko je prišlo tudi do neke samostojnosti glede na socialistično koalicijo, katere del je tudi Poljska. Vse to se mi zdi razumljivo za deželo, ki ji je v času druge svetovne vojne grozilo, da jo bodo izničili tudi kot nacionalno enoto. No, in družbene sile, ki so združene v tem nacionalnem zavezništvu, so se v teh letih močno spremenile: delavski razred je številčno močno porastel; zavezništvo s kmeti so uresničili na temelju nekakšnega družbenega kompromisa (s tem, da so ohranili majhno zasebno lastnino in tudi političnega kompromisa s katoliki, v čemer se na neki način kaže vpliv kardinala Višinskega). Toda po mojem mnenju se je v tem bloku zgodilo še nekaj več. Hočem reči, da je nemara prišel na dan tudi nov vodilni razred, *elita*.

V političnih razpravah vedno govorijo o birokraciji na poenostavljen način; toda če to plast natančneje pogledamo, seveda najdemo birokrate, toda tudi strokovnjake, tehnike, ki si na vsezadnje pridobijo večjo pomembnost v družbi. Moje prepričanje je, da se delavci upirajo prav zato, ker ob takih pojavih čutijo, da so v nacionalnih naporih žrtvovani, bodisi pri razdelitvi družbenega proizvoda ali, če tako rečemo, pri razdelitvi političnega bremena, ker čutijo, da ne pomenijo dovolj. In to je zgib, ki dviga delavce, da razglašajo in postavljajo svoje zahteve in tudi iščejo nove oblike avtonomnega organiziranja, zakaj prejšnje oblike organiziranja jim ne zadoščajo za to, da bi se celovito izražali.

INGRAO: Ne strinjam se čisto z Procaccijevo namero, da bi dajal prednost, da bi poudarjal politični moment: po mojem mnenju nas ravno poljski dogodki napeljujejo k temu, da je treba močno poudariti zvezo med družbenim in političnim momentom. In zaostajanje politične vrhne stavbe je videti hujše prav v svojem razmerju do narave in zaostritve družbenih protislovij, ki so izbruhnili na Poljskem.

Bodimo konkretni. Dogodki v Gdansku in Ščečinu so dramatično razkrili krize in razpoke, ki so nastale v tem bloku sil, ki se je v povojnem času zbral okoli nekega revolucionarnega programa, katerega se vsi spominjamo: odprava fašizma, izgon oblasti velikega industrijskega in zemljiškega kapitala, nadzor nad velikimi sredstvi za proizvodnjo in trgovino, zemljo kmetom in — kot je poudaril Boffa — ponovna uveljavitev nacionalne enotnosti. Takšna oblast, ki je nosila

močna znamenja centralizacije in nasilja, je dosegla pomembne rezultate: močan porast dohodkov, proces industrializacije, razširitev dela (vemo, kako dramatične so bile razsežnosti nezaposlenosti na Poljskem), napredek tudi v nekaterih področjih družbene potrošnje.

V zadnjih petnajstih letih pa so se pokazale meje in notranja protislovja te vrste oblasti in družbenopolitičnih rešitev, ki jih je ta oblast izvajala. Hotel bi poudariti predvsem eno protislovje, ki se mi zdi bistveno. Narava industrializacije, tip države, kakršnega so uveljavili, odnos, ki se je izoblikoval s kulturo in znanostjo — vsemu temu ni uspelo ustvariti temelja za podružbljenje produkcijskega procesa na podeželju, ki bi naj temeljil na visoki produktivnosti in na novi tehnologiji. Zato so kmečke množice ostale zaprte v takšen produkcijski in življenjski sistem, ki temelji na majhni razdrobljeni privatni lastnini. Tako se je zaostрила kriza v razmerju med mestom in vasjo. Iz teh razmer, ki verjetno niso zgolj poljske, je prišla še nadaljna pobuda, da je namreč treba skrečiti tako plače kot tudi družbeno potrošnjo, vse to pa se je najhuje zgrnilo na delavski razred.

Strinjam se z Boffo: delavske množice so toliko bolj boleče začutile težo teh omejevanj, ker se je v njih razgalila primerjava njihovih razmer z razmerami družbenih skupin, ki imajo po njihovem prepričanju nepravično mesto pri vodenju oblasti. Te žrtve so se zdele še hujše, ker so jih imeli za plod samovolje in napak, ne pa zahtev, ki so zvezane z razvojem socializma. Hočem reči, da politična oblast ni bila sposobna, da bi, kot se je zgodilo v fazi prevzema oblasti s strani komunistov, predlagala družbene rešitve, ki bi omogočile uresničiti enotnost množic. V tem je prvi odgovor na Nattino vprašanje; zakaj so se dvignili delavci? Po mojem mnenju se je objektivnim materialnim protislovjem pridružilo še izredno pomembno subjektivno dejstvo: teža, ki jo je vzel nase poljski delavski razred v družbeni strukturi Poljske, njegova koncentracija v nekaterih središčih, njegovo politično dozorevanje. V tem je neka razlika pa tudi podobnost s Čehoslovaško. Razlika je v dejstvu, da je v čehoslovaški krizi v začetku imela odločilno vlogo notranja borba v partiji, boj intelektualcev, zatiranje slovaškega naroda. Delavski razred je stopil na prizorišče šele v drugem dejanju: tako je v začetku nastal vtis, da ima nekake pridržke do nekaterih »osvobodilnih« pobud, ki so prihajale iz skupin intelektualcev. Postopoma je tudi na Čehoslovaškem — v tem je podobnost — stopil na bojišče delavski razred in začela se je nova faza. Spomnimo se pomena, ki so ga pridobili sindikati, njihovega pomembnega in ustvarjalnega samokritičnega razmišljanja, učvrstitve polnega in pozitivnega odnosa med partijo in delavskimi množicami, predvsem pa oživitve organov delavske demokracije v tovarnah. Tudi v tem je videti, da se v bistvu v delavskem razredu pojavljajo ne samo protestni procesi, ampak da gre za pojave političnega razmišljanja in dozorevanja. S temi vprašanji se mora spoprijeti socialistična oblast, če naj ohranja povezanost s svojo temeljno družbeno bazo. Če pa se to ne dogaja, pride do uporov in celo do organiziranih bojov. To je nova točka, o kateri je treba resno razmišljati.

Da bi razumeli vzroke napak v gospodarstvu, se moramo vrniti k načinu vodenja oblasti

GERRATANA: Vprašati moram Ingra — zaradi njegovega razhajanja s Procaccijem — naj pojasni, v kolikšni meri je to razhajanje realno in ali ni zgolj navidezno. Tudi sam se strinjam, da najbolj določujoči element ni politični, ampak je povezanost, prekrizanost političnega in družbenega momenta. Toda — in to je moje vprašanje — ali je voz, ki povezuje te vezi, političen ali ne? Iz Ingraovih besed, se mi zdi, izhajajo predvsem politične težave, zaradi katerih ni mogoče

preseči družboekonomskih težav. Kar pa zadeva Nattino vprašanje — zakaj delavci — bi rad našo pozornost povrnil k dejstvu, da je upadanje produktivnosti, do katerega je prišlo na Poljskem v zadnjih letih in ki je posledica stalnega naraščanja zaposlenosti, hkrati s tem pa stalno upadanje nacionalnega dohodka pomenilo tudi razvoj nekega tipa delavskega razreda z nizko kvalifikacijo in nanj je končno padlo breme največjih žrtev.

PAJETTA: Toda dvignil se je najbolj napredni in najbolj plačani del poljskega proletariata.

GERRATANA: Dejstvo je, da je nenadoma, z odločitvijo centralnega komiteja prišlo do povišanja cen, kar je resno pritisnilo na delavske sloje, katerih življenska raven je bila že tako skromna. Toda menim, da pri tem ni mogoče misliti, da gre za odločitve kolektivnih teles. Jasno je, da smo tu pred zgrešenimi ekonomskopolitičnimi odločitvami. Vprašanje, ki se zdaj postavlja, je: kako je prišlo do teh zgrešenih odločitev? Zakaj so bile zgrešene? Ali so bila kakšna nasprotja v partiji in v njeni vodilni skupini ali pa so se vsi strinjali? Jedro je ravno vodenje politične oblasti.

INGRAO: Želim odgovoriti Gerratani in bi rad pojasnil, zakaj sem poudaril povezanost med družbenim in političnim momentom. Predvsem iz nekega splošnega razloga, ki polemizira — tudi idejno — s tistimi, ki danes enostransko poudarjajo ali politični ali družbeni moment. Jaz pa čutim potrebo po neki uvrstitvi, ki bo zajela npr. kvalitativno nov odnos, kakršen se danes utrjuje med gospodarstvom in državo ter rastočo vlogo države v družbenem procesu.

Poleg tega pa je še poseben razlog. Kadar poudarjamo kot Procacci in Pajetta politično vrhno stavbo, državo, takoj začutimo potrebo, da se natančneje izrazimo, da poudarimo, da mora rešitev vprašanj politične oblasti ustrezati družbenim spremembam, socialističnim ciljem, za katere se bori proletarska oblast. Kaj to pomeni? Da je odgovor, ki je potreben, prav odgovor iz duha stvarne socialistične demokracije. V tem je pomen *našega* razpravljanja o svobodi, strinjanju, o notranji dialektiki v partiji in državi: naše razmišljanje izhaja iz popolnoma drugačne usmeritve in perspektive, kot so liberalno demokratske. Takšno izhodišče je zelo pomembno — ne samo zato, ker nam omogoča dejansko spoznati to, kar se je dogajalo na Poljskem, ampak tudi zato, da oborožimo partijo za polemiko o tej temi s socialno demokracijo in katoliško »medrazrednostjo«.

PROCACCI: Prej sem omenil NEP. Primer je bil naključen, toda ne preveč, zakaj v nekaterih razsežnostih spominjajo poljske razmere na NEP. Poljski delavci v bistvu drago plačujejo življenska sredstva, ker plačujejo ceno za kmečko gospodarstvo, ki ima v neki meri še arhaične značilnosti — iz razlogov, ki jih poznamo. Nastala je torej razpoka, ki je podobna tisti v NEP, to je protislovje med interesi kmetov (v veliki meri majhni posestniki, torej nizko produktivni) in interesi delavskega razreda — in v tem se strinjam s Gerratano, ki je še močno prežet z elementi svojega nedavnega kmečkega porekla. Obstaja torej nekakšen majhen skupni imenovalec. Skupno pa ni to, da na Poljskem ni Lenina, ni partije, ki bi bila dovolj politična daljnovidna, in ni političnega načrtovanja, o katerem sem prej govoril in na podlagi katerega je, mogoče ugotoviti, če je neka odločitev resnično potrebna.

INGRAO: Tudi če je Procaccijeva primerjava upravičena, se moramo vendarle zavedati dveh dejstev. Predvsem ne pozabljamo, da se je tudi sam Lenin, v trenutku NEP znašel sredi težkih vprašanj, na katera je

dal odgovor, ki je ostal neuresničen in je bil tudi nedosleden. Poleg tega pa dobro razmislimo: v tistem zgodovinskem trenutku ni zgolj po naključju prišlo do nasprotij in bojov s težkimi posledicami v sovjetski komunistični partiji. Vemo, kako so odgovorili Stalin in sile okrog njega na ta vprašanja in na ta nasprotja; in zdi se nam, da je neumno danes začeti razpravo o zgodovinskih posledicah tega odgovora. Prav tako pa je jasno, da so v tedanjih odgovorih že navzoči zametki težav in navkrižij, ki so prišla na dan v trideset in štiridesetih letih in s katerimi moramo še vedno obračunavati. Hočem reči, da so korenine teh težav zelo globoke.

NATTA: Mislim, da je značilen element teh poljskih dogodkov v dejstvu, da gibanje ni izšlo iz pobud korporativne narave. Zgib — strinjam se s Pajetto — je prišel od naprednega dela poljskega delavskega razreda; to nas nujno vodi nazaj k vprašanju političnih odločitev in njihovega odnosa — na kar je opozoril Ingrao — ko vrste sprememb in družbenih premikov, ki se jih niso lotili na ustrezen način. Tako pa smo pri drugi točki, ki jo želimo predlagati za razpravo, namreč: vprašanje vodilne vloge partije, vprašanje odnosa med partijo in državo, kompleks družbe in druge oblike množičnih organizacij, začenši s sindikatom.

PAJETTA: Preden se lotimo teh tem, bi rad v zvezi s Procaccijevim razmišljanjem omenil, da so nekatere poenostavitve lahko tvegane in lahko razgaljajo nekatera protislovja. Zdi se mi npr. čudno, da trdimo — ko smo najprej pogosto poenostavljajoče pripisali nekatere težave sovjetske države načinu in surovostim kolektivizacije — z nasprotnim poenostavljanjem, da je vir poljske krize v tem, ker se je še ohranila privatna lastnina na podeželju. Ne smemo pozabiti, med drugim, da smo hvalili Poljake prav zaradi izvirnih značilnosti te dežele: dežele, ki je dovolila, da se ohranila zasebna lastnina na kmetih, ki se ni vrgla v antireligiozni boj, ki pozna večpartijski sistem (ne samo zato, ker obstajajo druge partije, ampak zato, ker je katoliška cerkev na Poljskem dejansko vedno bila druga partija). Če smo zdaj z vso to dialektiko v kritičnem položaju, pomeni, da so vprašanja veliko bolj zapletena. Ni dvoma, da je res treba govoriti o krizi vodilne skupine (z nekaterimi podobnostmi s stalinizmom, razumljenim kot osebna oblast), o krizi odnosov med partijo in družbenimi strukturami. Toda ker je Poljska leta 1956 začela v ugodnih razmerah, se moramo takoj vprašati, kako je mogoče, da se kriza neke vodilne skupine tako usodno prenaša na družbo, na partijo, da je izzvala najprej stagnacijo, potem pa nazadovanje političnega in družbenega življenja.

Da bi odgovorili na to, se moramo po mojem mnenju lotiti teoretičnega razmišljanja in poglobljanja vprašanja države. Vprašati se moramo, kako se je zgodilo, da so opustili stari marksistični koncept o izumiranju države v socialistični družbi zaradi razvoja demokracije in zaradi povečanja družbenih in političnih svoboščin. Ni dvoma, da moramo pri tem ugotavljati negativne posledice ideološkega odpora oziroma ideološke okorelosti, zaradi katerih so pozabili, da nova baza zahteva vrhno stavbo; da se mora nova politična oblast uveljaviti prav z nadvlado proletariata nad drugimi družbenimi sestavinami. Gotovo ne more biti dovolj, če navajamo nove politične institucije, da bi dokazali, da se ta nadvlada uresničuje v zares socialistični obliki. Socialistična država mora biti novost. To ni meščanska država ali *nekaj* podobnega, kar vodijo pač druge politične in družbene sile. In tudi zaradi tega se ne moremo strinjati z zahtevo, naj se vrnemo k meščanski demokraciji, ki je poseben trenutek posebnega družbenega razvoja. Prav kot marksisti vemo, da neki socialistični temelj ne more ustrezati neki vrhni stavbi meščanskih institucij. Po vsem povedanem je treba razčistiti še dvojje stvari. Prvič:

nova protislovja in nova ravnotežja zahtevajo nove institucije — zavrtni moramo torej tisto poenostavljjanje, ki poskuša z državo in njenimi organi ali s partijo omejiti vprašanje oblasti. Sicer pa, ena stvar je socialistična država v trenutku, ko osvoji oblast, druga stvar pa je socialistična država, ki upravlja in vodi proletarsko oblast. Drugič: v družbenih odnosih so pravila, ki so nastala kot naravne zgodovinske kategorije, ki pa so pozneje postala tehnično-pravne norme, skratka instrumenti, ki so sicer nastali v meščanski družbi, toda v socialistični družbi niso zgubili svoje veljavnosti. Svoboda tiska npr. je meščanska pridobitev, toda v socialistični družbi ni nehala biti nujna in koristna norma, tudi tu mora biti mogoče razpravljati, kritizirati, spraševati, obveščati in biti obveščen. In kakor v socialistični družbi ni mogoče delati avtomobilov brez stružnice, pa čeprav najmoderneje in avtomatične, tako se družba ne more razvijati, če ljudje ne morejo postavljati nekaterih vprašanj in dobiti nekaterih odgovorov, skratka brez informiranja.

Zamudništvo in odkloni na tem področju so povezani s težavami, ki so jih socialistične družbe srečavale na svoji poti, toda izvirajo tudi iz tega, da sta prevladali Stalinova doktrina in praksa o »ohranjanju in zaostrovanju razrednega boja v razvoju socializma«. Tako se je zgodilo, da so se v nekem trenutku, namesto da bi razmišljali o odmiranju, odločili za krepitev države, pri tem so poudarjali absolutne koncepte o disciplini, o karizmatičnem vodenju, rekel bi celo o politični liturgiji. In — ni mogoče odvreči nevarnosti revizionizma s tem, da si rečemo: pozabili ste, kakšne so bile stvari nekoč. Odgovorimo lahko, da to pomeni, da smo pozabili nekaj pomembnejšega — da namreč mi nismo več taki kot nekoč in da so spremenile stvari. Delavci iz Gdanska, na primer, so se tega kruto — zakaj ne bi priznali — tragično spomnili.

Na Poljskem je kot že prej na Češkoslovaškem izbruhnila kriza »stalinističnega« koncepta socializma

NETTA: Zakaj tedaj kriza vodilne skupine včasih dobi prav katastrofalno naravo?

BOFFA: Prva ugotovitev: razvoj družbenih sil, preobrazbe razredov in med razredi se politično izrazijo v bistvu vedno znotraj partije, toda z bojem, ki se kaže na izkrivljen, pridušen način, kakor se je dogajalo na Poljskem nekaj zadnjih let (takšni znaki so se kazali že na zadnjem kongresu). Posledica pa je, da se ta boj nenadoma razraste v katastrofalno krizo.

NATTA: Kot se zgodilo tudi na Češkoslovaškem.

BOFFA: Res je, da so si na Poljskem prisvojili nekatere elemente meščanske demokracije — oblika delovanja parlamenta, opozicija toda šlo je za okrnjene, obrobne pojave, ki jih niso razvijali in ki jih niso nikoli do kraja domislili.

PAJETTA: Namesto da bi stremeli k teoretični poglobitvi teh pojavov, so jih nekateri imeli celo za nekaj, kar je treba pač prenašati, dokler še ne gre brez njih.

BOFFA: Poljsko gibanje je nov pojav v primerjavi s krizami, ki so jih doživljale druge socialistične dežele, saj še nikoli ni šlo za tako izrazito delavsko gibanje. Prehajam na češkoslovaški primer, zakaj neka zveza med njima je, in to ne samo v tem, da so leta 1968, v času češkoslovaške krize, tudi na Poljskem nastali nekateri podobni problemi (pa čeprav so nanje odgovorili preprosto, našli so anticionistično pretvezo). V resnici se je na Češkoslovaškem v bolj zaostreni obliki kot drugod pokazal

proces, ki ga je sicer prepoznati v mnogih deželah vzhodne Evrope, to se pravi — ne kriza socializma (gibanja, ki se dogajajo, ne spodbijajo socializma), ampak kriza stalinističnega razumevanja (ne bi je mogel drugače imenovati) ureditve družbe v socialistični deželi. Bistveni element tega razumevanja je, na kratko povedano, v piramidni organizaciji države s slovitim sistemom transmisij, ki deluje enosmerno od vrha navzdol, iz središča proti periferiji. To razumevanje ima vrsto negativnih posledic za gospodarski razvoj in za politično usmeritev družbe. Treba bi bilo analizirati vse te posledice, toda za zdaj bi želel poudariti samo pojav okostenelosti in gigantskega razraščanja aparata, ki morda tudi nastaja zaradi resničnih potreb, toda kmalu preraste te potrebe, zaživi svoje lastno življenje, podaljšuje administrativne, zatiralne in avtoritarne metode prek vseh razumnih meja revolucionarnih zahtev in se navsezadnje izrodi v aparat, ločen od družbe in z njo celo v nasprotju.

INGRAO: Strinjam se z razmišljanjem, ki ga je začel Pajetta — o vprašanju države v socialističnih družbah in o vprašanju odmiranja države v prehodnem obdobju. V mednarodnem delavskem gibanju obstaja cela literatura (in tudi frazeologija) o teh vprašanjih, toda naše razmišljanje o tem, kako se je konkretno izoblikovala država prehodnega obdobja, ostaja nujno.

PAJETTA: V zvezi s frazeologijo je treba predvsem pojasniti, da ni mogoče delati revolucije, ne da bi uskladili besede z dejanji. Zato lahko navedem dvoje kričeih primerov. Protislovje med stalinško Ustavo in velikimi procesi v ZSSR ter protislovje na Kitajskem med razglašeno demokratično naravo kulturne revolucije in dejstvom, da se že dve leti ne ve, kdo je predsednik republike in kako je končal Liu Šao-či.

INGRAO: Vračam se k vprašanju države; mislim, da smo se znašli sredi krize nekega monolitniškega razumevanja in prakse, ki sta poskušali totalizirati odnose med partijo in družbo. Kakšni so različni vidiki tega monolitističnega stališča? V prvi vrsti se kaže — čeprav pojavno različno v posameznih deželah — v skoraj absolutnem istovetenju partije in države. To istovetenje nalaga partiji celo vrsto nalog in zadolžitev, ki ne ustrezajo njeni vlogi v revolucionarni dialektiki, in izziva pojave, ki jih je omenil Boffa: rast aparata z izrazito administrativnimi funkcijami, gospodarski nazor itd., ki pa prevzemajo najpomembnejšo vlogo in vodijo k hudemu ustesnjevanju organizacijskih oblik delavskega razreda in njegovih možnosti za vplivanje.

Vloga in navzočnost delavskega razreda se tako navsezadnje izraža samo v partiji; in vsaka druga institucija, vodena prek sistema transmisij, se dejansko onemogoči in se popolnoma okosteni. Tipičen tak primer je sindikat: če se sindikalni element, to se pravi element neposrednih delavskih potreb, omeji zgolj na administrativno funkcijo, se zgodi, da manjka odločilni zgib v družbenopolitičnem sistemu, da je zginil neki moment kritičnega preverjanja, ki pa dejansko je delujoči element in je z njim treba računati; sindikat je poleg tega tudi prvi, takojšnji kazalec enotnosti delavskega razreda, ki se zna izogniti napakam aparata. K temu je treba prišteti še odpravljanje organov delavske demokracije, to se pravi tistih instrumentov, ki bi lahko odgovarjali na pereče vprašanje organizacije dela v socialistični družbi. Poleg tega pa ne gre samo za organizacije delavskega razreda. Vedno bolj jasno postaja, kako težko je uresničiti čvrsto enotnost strinjanj in želja med različnimi silami, ki se zavzemajo za graditev socializma, če ne vzpostavimo svobodnega in plodnega razmerja med partijo in kulturo in resnične dialektike v državnih organih.

Najresnejše pa je, da se je tej monolitni in totalizirajoči viziji in praksi (ki pa je imela svojo moč, ne pozabimo tega) pridružilo še

pomanjkanje demokracije v partiji. V tem spletu je razlaga za tragično in žalostno sliko kriz, kakršna je bila ta na Poljskem.

Mislim, da se pri tem srečujemo s točko, ki je zanimiva za vsakega komunista posamezno in za celotno delavsko gibanje na splošno: gre za vprašanje notranje demokracije v komunističnih partijah. To vprašanje ima zgodovinsko poreklo, ki se ga moramo zavedati. Komunistične partije so nastale v polemiki in odkritem razkolu s tipično razvojenitvijo socialnodemokratskih partij. Spomnimo se uničujočih zbadljivih izrazov, ki so spremljali konec socialistične stranke v Italiji (krožek Barnum); spomnimo se, kolikšna etična vrednota je bilo v komunističnih partijah spoštovanje notranje discipline, podrejene kolektivnim odločitvam, monolitni nastop nasproti sovražniku. Vse to je ustrezalo globoki potrebi po obnovitvi v nasprotju z nemočjo in neučinkovitostjo zmedene in eklektične socialne demokracije. Iz te zahteve, ki se je pozneje izražala v zavračanju frakcij in v boju proti izoblikovanju »smeri«, »tokov« v partiji, je velik del delavskega gibanja izšel močno zaznamovan. Na podlagi tega zgodovinskega razmišljanja danes iščemo novo pot, ki bi nam pomagala rešiti vprašanje nujne enotnosti v boju proti sovražniku in ki bi vzdržala preskušnje oblasti, hkrati pa omogočala bogato notranje življenje, ki bi zagotavljalo stalno in plodno razmerje z delavskim razredom in družbo. To je odločilno vprašanje tako za komunistične partije, ki imajo oblast kot za tiste komunistične partije, ki se bojujejo, da bi odrple delavskemu razredu pot do oblasti. Po mojem mnenju se motijo tisti tovariši v socialističnih deželah, ki mislijo, da tako ostro postavljamo vprašanja politične demokracije, ker živimo v kapitalistični družbi. Takšna vprašanja so še pomembnejša v deželah, kjer je partija že prevzela vlogo vodenja vse družbe.

Ali je partija lahko samoupravljalec?

NATTA: Strinjam se z Ingraom. Vseeno pa mislim, da je treba upoštevati, da za tem razumevanjem, za to monolitno in totalizirajočo prakso partije tiči vsa zgodovinska pot, ki je pripeljala do odklonov in do težkih dogodkov. Ob tem opozorilu se mi zdi, da je prav to točka, o kateri bi veljalo razmišljati, da v resnici ne gre za kako zanemarjanje partije ali za kršenje partijskih dolžnosti. Nasprotno! Najbolj resno in pereče dejstvo je, da je partija postala nekakšna državna funkcija, nekakšen državni aparat, zaradi tega pa se na koncu koncev spremeni ali okrne sama narava politične partije. Vodilna vloga partije pa na taki točki tvega, da se bo spremenila zgolj v vlogo poveljevanja, ukazovanja. Gre torej za nekakšen pojav »nenaravnosti«, od koder pa sledi birokratizacija, pomanjkanje stika s stvarnostjo, pa tudi prepričanje, da so mogoče trajne investiture. Kriza partije postane kriza države in nekateri politični problemi zadobijo dramatičen pomen, zaradi česar na primer začno verjeti, da lahko zamenjava partijskega sekretarja povzroči padec režima. Skratka, pridemo do tega, kar bi Gramsci imenoval »skrajno politična« družba, toda brez opravičila, ki ga sicer ima v trenutkih zgodovinskih prelomov, v trenutkih uveljavljanja nove države, do družbe, v kateri so vsa posredništva, stratifikacije in ustanove civilne službe ter sploh celota organizacij, tudi organizacij delavskega razreda, in vsa njihova dialektika do kraja oslABLJENE in zatirane. Iz tega pa sledi, da v primeru krize v partiji nastane tudi nevarnost za ureditev državne oblasti. Mislim, da moramo znova zastaviti vse te probleme in usmeriti naše proučevanje k vprašanju zatona ali zginjanja »politične« funkcije, ki bi morala biti značilna za partijo.

GERRATANA: Nimam namena, da bi se spet vračal k posebnim vprašanjem, ki so jih izzvali boleči izbruhi ljudstva v poljskih baltičkih mestih, ker tudi sam mislim, da so povezana s splošnejšimi problemi:

z vodilno vlogo partije, z odnosom partija-država, partija-sindikati, partija-intelektualci, partija-ljudske množice. Vprašujem pa se, kako se je mogoče pogovarjati o zboljšanju razmerja med partijo in ljudskimi množicami, če se najprej ne lotimo notranjega delovanja partije, partijskega notranjega funkcioniranja, če ostane nespremenjeno to, kar Boffa imenuje piramidalna struktura partije.

BOFFA: Partije in družbe.

GERRATANA: Imam vtis, da je, kar zadeva državo, na Poljskem vendarle neka bolj ali manj funkcionalna ureditev, medtem ko je popolnoma nedvoumno, da je v partiji piramidalna struktura. Moramo reči, da je javna zavzetost novih poljskih voditeljev za široko javno obravnavanje, za upoštevanje množic, odlična stvar, posebno zato, ker je rodila že nekaj konkretnih rezultatov. Vendar pa ostaja vprašanje, če se partija odpira širokemu kroženju idej znotraj svojih okvirov in če ji bo tako uspelo, da uvrsti metodo svojega političnega delovanja, ali pa je razpravljanje pridržano samo za ozke kroge in tudi ostaja tajno. Ne bi se hotel spuščati v iskanje zgodovinskih razlogov, zaradi katerih je bilo sploh mogoče, da je nastala in se uveljavila neka vrsta vodenja partije in dežele, ampak bi rad samo opozoril na prepričanje, ki je dolgo časa veljalo za popolnoma pravilno, da je namreč praksa, da se o notranjih nasprotjih v partiji in zlasti v njenem vrhu v javnosti ne govori, nujen pogoj za zagotovitev enotnosti partije in njene organizacijske učinkovitosti. Zdi se mi, da izkušnja nudi dovolj prepričljivih dokazov, da ravno dolgo časa zatirani boji mnenj postanejo zato, ker nimajo nobene možnosti, da bi se glasno izrazili, da bi krožili in tako propadli ali se potrdili v sočasu idej, najhujša ovira za resnično enotnost partije in njeno učinkovitost. In res: ali izbruhnejo v dramatični obliki ali pa nazadujejo in se izrodijo v miselne preostanke, ki opogumljajo konformizem in birokratsko neodgovornost. Bral sem na primer, da je Gierek na nekem delavskem zborovanju govoril o voditeljih, ki so se naučili samo poslušati in so se izogibali vsakršnih odločitev, ker je bilo tako pač udobneje. Ta pojav — je dejal Gierek — je bolezen, ki Poljsko drago stane. Dodati pa je treba, da se ta bolezen ni razširila po nikakršnih skrivnih kanalih, ampak je posledica tako do kraja zgrešene prakse, ki je pripeljala prav do absurda, da mora namreč izbruhniti huda politična in družbena kriza, da se partija zave, da mora ubrati novo pot. Seveda vem, da razpravljanje o delovanju partije ne more izčrpati vsega vprašanja izvajanja oblasti v socialističnih deželah, dokler pa je partija ključ vsega sistema, je treba prav nanjo usmeriti jedro naše pozornosti.

Priznati, da so vrednote, ki so povezane z razvojem človeštva

BOFFA: Gerratana ima prav. Stalinistično razumevanje družbene ureditve v socialistični deželi je spremenilo partijo samo v transmijski sistem, ki deluje zgolj v eno smer. No, to pojmovanje je zdaj v krizi in to ne samo na Češkoslovaškem in na Poljskem in še v kateri drugi socialistični deželi. V različni meri in v različnih oblikah je v krizi tudi v ZSSR in na Kitajskem. Ker je Pajetta mimogrede omenil kulturno revolucijo, temo, ki je ta hip ne moremo obravnavati, bi rad rekel, da je sama kulturna revolucija izraz krize tega stalinističnega razumevanja, ne pa rešitev.

PAJETTA: Za hip bi se vrnil k vprašanju države in predvsem ter posebej k njenim praktičnim implikacijam. Socialistična država mnogo širše kot druge oblike držav zajema družbo, vso družbo, ker je to pač država, ki na primer odloča, ali je treba sejati koruzo ali ne, izbira študente po kriterijih, ki jih zahteva načrtovanje, itd. V njej je torej kot neizo-

giben moment navzoče združevanje, ki izhaja iz objektivnih nujnosti gospodarskega vodenja, zahteva po jasnejši določitvi pristojnosti, po kompleksni dialektiki, ki so jo prepogosto zanemarjali ali odklanjali, danes ne postaja vedno glasnejša. Postala pa je nujna zaradi samih razsežnosti družbe, zaradi zapletenosti ekonomskih pojavov, ki jih ne more obvladati en sam organ in še toliko manj majhna skupina ljudi, kar pa se je včasih le lahko dogajalo. Skratka, kar zadeva komunistične partije, smo daleč od tistih časov, ko so se vsa vprašanja osredotočala v majhnem številu odločilnih sklepov (vstaja, ali organizacija družbe, ki je še v elementarnih in temeljnih oblikah). Hkrati pa zaradi očitne razlike v strukturi in političnih razmerah ne smemo misliti, da je mogoče vzeti za primer kapitalistične države. Toda če so prav vse kategorije zgodovinske, je vendarle ena, ki bi jo morali dojemati tudi šire od okvirov sodobne zgodovine. Pomeni torej, da je treba dobro poznati stvarnost in v načrtu napredka mora biti tudi postavka, da je potrebno vedno več vedeti in da mora biti vedno več ljudi, ki vedo. Te vrednote niso vezane niti na kapitalistično niti na socialistično družbo, ampak so povezane s splošnim razvojem človeštva.

PROCACCI: Navezujem na vse probleme, ki so jih obravnavali tovariši in bi rad postavil ugotovitev: obstaja neka zgodovinska formacija, ki jo imenujemo socialistična družba. Razteza se od Jugoslavije do Kitajske in je našla svoj izraz v ureditvi, ki bi jo poenostavljajoč mogli opredeliti kot eno partijsko demokracijo. O zgodovinski življenjskosti te tvorbe ne moremo dvomiti, saj ji je že prek petdeset let in je dokazala, da lahko premaga velike težave in krize. To se mi zdi jasno. Toda če rečemo, da je socializem zgodovinska formacija, to pomeni, da jo določa in omejuje njena zgodovinska meja: se pravi, da nastane, se razvija, propade in odmre, najbrž v neki zelo daljni prihodnosti. V prvi vrsti je določena v prostoru: se pravi, da je zasidrana v nekaterih predpostavkah, ki nekje so, drugje pa jih ni. To pa odpira vprašanje prenašanja (govorim o ljudskih demokracijah) na tla, ki so bila deloma pripravljena deloma pa ne, da sprejememo tako obliko. Toda pomembnejše vprašanje je časovna omejenost. Ne zadeva samo dežel vzhodne Evrope, ampak tudi SSSR in Kitajsko. Mislim tedaj, da se lahko vprašamo, če nemara nismo prišli do točke, do zgodovinske faze, v kateri se neka politična struktura socialistične družbe — tista, ki sem jo imenoval enopartijska demokracija — spremeni iz dejavnika razvoja in napredka v zaviralni dejavnik. Na to vprašanje, ki nanj ne bi znal jasno odgovoriti, bi naj usmerili svoje razmišljanje. Vendar pa bi rad opozoril še na nekatera dejstva, ki so izšla iz samega bistva teh družb in ki na neki način opravičujejo moje pravkar postavljeno vprašanje. Mislim na primer na tezo o partiji vsega ljudstva.

NATTA: Govorilo se je tudi o dveh partijah, o partiji industrijskega in o partiji kmečkega sektorja.

Kritična analiza, ki obravnava prehodno naravo teh družb

PROCACCI: Ravno sem mislil govoriti o tem kot o indikatorjih, ki so potekali v smeri, o kateri sem prej govoril, pa so jih opustili. Vprašanje, na katero odkrito rečeno ne vem odgovora, ostaja in ne moremo se mu izogniti. Toda če bi tudi odložili vprašanje zgodovinske omejenosti socialističnih držav in za izhodišče vzeli mnenje, da je nemara bolj utemeljeno mnenje, da ima ta vrsta družbenopolitične ureditve pred seboj še dolgo življenje, je potrebno vendarle oceniti, če ta ureditev deluje po svojih lastnih načelih, po mehanizmu in sistemu vodenja, kakršnega je izdelala v času svoje zgodovine. Enopartijska demokracija pomeni, da je partija,

ena sama partija sedež in jedro, v kateri se uresničuje demokracija. V tej zvezi bi lahko postavili vprašanje sovjetov, toda zgodovina je šla pač svojo pot. Opozoril bi ob tem na misel...

NATTA: Toda to, da je demokracija samo v partiji, ni priznано načelo. Tudi pri tem se kažejo nasprotja med načeli in prakso.

PROCACCI: Rekel bi, da je to načelo dejansko priznано. Ravno sem hotel navesti misel, ki jo je Trotsky izrekel na X. kongresu boljševikov in v kateri govori o prednosti zgodovinskega prvorojenstva za partijo. Sicer pa v zvezi z drugimi jedri demokracije — sindikat, sovjet, itd. — bi rad rekel, da nas zgodovinska izkušnja uči, da ti instrumenti delujejo v taki meri, v kakršni deluje partija. Kaj torej je partija? Z zelo skopim obrazcem bi dejal, da je politični instrument, ki nabira in vskladišča soglasja, da bi proizvajal odločitve. Njegove odločitve so toliko pravilnejše in ustrežnejše stvarjem, kolikor več strinjanja vskladišči. Problem je potemtakem v tem, da zgodovinsko pregledamo in analiziramo, v kolikšni meri je temu instrumentu uspelo, da opravlja to vlogo. Grobo povedano, bi dejal, da je bil ta proces nabiranja soglasja in proizvajanja odločitev nekako zagotovljen do leta 1934, bi rekel. Posebej je seveda treba ovrednotiti kako je delovala notranja demokracija, na kakšen način se je uresničevala zamenjava vodilnih kadrov in kolikšna sila je bila storjena — prav to je jedro stalinizma! — načelom, na katerih je nastal in se razvijal ta sistem in ki so njegov temelj.

INGRAO: Razumem vse zanimanje in tudi važnost stvari, o katerih je govoril Procacci — to so vprašanja, ki razburjajo mnogo naših tovarišev — vendar pa ne bom prikrival, da takšno razmišljanje vzbuja v meni nekatere dvome. Ne verjamem, npr., da lahko med delovanjem partije in družbe velja tako neposreden odnos, da bi rekli, če je v partiji demokracija, se ta mehanično prenaša na vso družbo. Tudi v tej zvezi odkrivam izraz razumevanja, ki na neki način totalizira partijo. Da bo jasno: želim poudariti, da ima partija odločilno in osrednjo vlogo. Še več: kolikor bolj čutim potrebo po družbi, v kateri naj bi bile oblike ureditve razredov in odnosov med razredi bogate in razčiščene, toliko bolj se zavedam zahteve, da je treba poudarjati vodilno vlogo partije, njeno vlogo strateškega poenotenja, ki se mora uresničiti — in tu me Procaccijeva teza ni prepričala — prek hegemonije in ne prek sistema transmisij. Z drugimi besedami, proces graditve socialistične demokracije se mora uresničevati s pomočjo dialektike, ki upošteva dejansko diferenciacijo, kakršna je tudi v teh družbah, in sicer vsaj v neki zgodovinski fazi. Celó sama enotnost delavskega razreda, če naj bo čvrsta in učinkovita, mora preiti prek momentov diferenciacije.

Tudi me ni prepričala Procaccijeva periodizacija, ker vodi k stališču o »degeneracijah«, ki da so se dogajale v partiji zaradi »napak«. Po mojem mnenju moramo namreč — navezujem na poprej povedane stvari — predvsem in najbolj vzgojiti same sebe, da bi spoznali in odkrili vezi, ki se vzpostavljajo med partijo in družbo v različnih zgodovinskih obdobjih, in medsebojno vplivanje, ki iz teh vezi izvira: to pomeni, da bi razumeli družbena protislovja, ki so se že pojavljala, in način kako jih je partija reševala, pa tudi značilnosti, ki so jih ti procesi vcepili partiji. Če se vrnemo k vprašanju dvajsetih let; kadar gre za pretirano osredotočeno planiranje na vrhu in iz partijskih organizacij v bistvu naredijo neposrednega voditelja tako zastavljenega planiranja, že zaradi stvari samih dobi odločilno vlogo v partiji takšen tip kadrov, ki ima izrazito »administrativne« sposobnosti — na drugi strani pa slabijo momenti soočanja mnenj, participacije od spodaj, ustvarjalnega iskanja.

PROCACCI: Deloma se strinjam s tem, kar je povedal Ingrao, toda zgodovinsko vprašanje je zelo kompleksno. Opomnil bi npr., da je šlo v času kolektivizacije podeželja, ob vseh njenih surovostih, za neke vrste vrnitev v leta državljanske vojne, za vrnitev k nekemu določenemu neposrednemu odnosu med partijo in družbo, en del družbe je tedaj stal proti drugemu. Birokratizacija je prišla pozneje, ko so najbolj pereče probleme razrešili in bi morali biti dani objektivni pogoji za to, da bi se vrnili k bolj izčiščenemu odnosu do podeželja.

INGRAO: Nisem preveč prepričan o tem. Ali vsaj mislim, da je treba iskati kali za težave veliko bolj daleč, sicer so pojavi iz tridesetih in štiridesetih let res videti plod nenadne degeneracije vodilne skupine. Vprašanja, ki so se zaostрила v letih 1934—1936, so se rojevala iz nekega določenega tipa družbenih in političnih odgovorov — vztrajam, družbenih toda tudi političnih — ki so jih dajali v letih 1923—1924 in pozneje, v letih 1927—1928. To pravim zato, ker ni lahko odgovoriti na vprašanje, ki ga je načel Procacci: po mojem mnenju moramo poudariti dejstvo, da so družbe, o katerih govorimo, prehodne družbe, v katerih poteka buren, protisloven in neenosmeren proces graditve nekega sistema preseganje kapitalistične družbe. Če ne bomo delovali na tem področju, ki ga je na neki način začela razkrivati *Rinascita*, bomo naleteli na resne težave v delavskem gibanju. Dokler bo veljalo mnenje, da je socialistične družbe gledati kot dokončne modele, se bomo srečavali ali z zatekanjem v mit in odklanjanjem kritične analize (tudi in predvsem v kritičnih trenutkih) ali pa z zagrenjenostjo, nezaupanjem, popuščanjem pred akcijo sovražnika, kar bo rezultat soočanja neke abstraktne podobe in stvarnosti. Kolikor bolje bomo razumeli in pojasnjevali prehodno naravo teh družb in si prizadevali, da usposobimo našo partijo ne toliko za to, da bo rekla, kaj je dobro in kaj je slabo, temveč bolj za to, da bo spoznala in bolje razumela procese, ki so se tam razvili, toliko manj bomo v nevarnosti, da nasedemo mitologiji ali se vdamo obupu.

GERRATANA: Rad bi se lotil rahlo kočljive teme, namreč naših odnosov s socialističnimi deželami. Ker je v nekaterih primerih (mislim na Kitajsko in Albanijo) prišlo do razkola, ki ga mi nismo želeli, mislim, da moramo delati tako, da bi presegli te krize in druge, ki še utegnejo nastati, ne da bi odrekli svojemu prepričanju, svoji metodi odkritega razpravljanja o razlikah, kar je edini način, da ostanemo zvesti svojim internacionalističnim obvezam. Poleg tega mislim, da je treba jasno povedati, da je temelj naših odnosov s socialističnimi deželami lahko samo solidarnost z vsem, kar kjerkoli storijo za graditev, obrambo in razvoj socializma. Ta solidarnost se očitno ne more raztegniti na vse tisto, za kar se nam zdi, da škoduje stvari socializma, ker bi bilo to v protislovju z načeli našega internacionalizma. Mislim pa, da bi bilo prav, da bi se ukvarjali še z nečem drugim. Ne le da ne smemo nikoli zamenjavati svojih kritik s tistimi, ki prihajajo iz nasprotnega tabora, od antikomunističnih sil, do česar razmeroma lahko pride glede na razmeroma protislovno in nedosledno naravo teh kritik, temveč moramo tudi zavračati tiste znake popuščanja, ki nam jih kažejo nekatere zmerne antikomunistične sile, ko naše kritične pripombe — čeprav jih ocenjujejo za nezadostne — razlagajo za obetajoči znak nekakšne želje po postopnem oddaljevanju. V tej zvezi se moramo, mislim, izogniti tudi samemu vtisu — zakaj v politiki tudi vtis šteje — da bi lahko naše obnašanje do socialističnih dežel izkoristili za namene notranje politike, da bi to naše ravnanje olajševalo igre okoli oblasti, ki pa so tuje logiki in interesom našega gibanja. In za konec bi rad opozoril na zgodovinsko primerjavo. Proti koncu prejšnjega stoletja je Antonio Labriola v pismu Kautskemu pripominjal, da se v mednarodnih odnosih v delavskem gibanju ustvarja nekakšno ozračje konvencionalizma, diplomacije in ste-

reotipnih besed, ki na koncu koncev rojevajo dvoumja, iluzije in še kaj slabšega. Znano je, kako se je končala zgodovina II. Internacionalne. Danes je delavsko gibanje veliko močnejše in obeh obdobjih ni mogoče primerjati, toda nekaj od tistega ozračja se je obnovilo in storiti moramo vse, da ga očistimo.

BOFFA: Stvari, ki jih je povedal Gerratana, me spodbujajo, da vztrajam pri nujnosti nadaljnjih naporov za kolikor mogoče znanstveno analizo pojavnost stanilizma. Takšno razpravljanje zajema vso zgodovino ZSSR in bi nas odvedlo zelo daleč, toda določil bi rad le nekatere bistvene točke za takšno proučevanje. V prvi vrsti mislim, da se ne moremo izogniti analizi družbenih sil v tej družbi, njihovih odnosov, njihovega razvoja. Ne smemo namreč pozabljati, da se je prav na tem področju izkristalizirala ena temeljnih postavk Stalinovega razumevanja: prav v trenutku, — na to je opozoril Pajetta — ko je bila izoblikovana Ustava iz leta 1936, ki so ji tedaj rekli stalinska, je sam Stalin prepovedal vsakršno analizo sovjetske družbe s svojo znano shemo: delavci, novi kmetje in skupine intelektualcev. Naša analiza ne bi smela težiti za tem, da bi dala šolske definicije, temveč bi morala poglobiti konkretne zgodovinsko opredeljene vrednosti nekaterih socialističnih in demokratičnih preobrazb, ki so na stale v teh deželah, hkrati pa bi morala poskušati zajeti tudi njihove meje. Poleg tega se mora naše proučevanje razširiti na vse socialistične dežele od ZSSR do Jugoslavije in do Kitajske, poskušajoč uporabljati kolikor mogoče homogena merila; ne moremo uporabljati tak meter za ene in drugega za druge.

PAJETTA: Strinjam se z ugotovitvami Boffe. Naša kritična ocena mora temeljiti na prepričanju, da ni ene vrste platonskega modela socializma, temveč da nasprotno obstajajo zgodovinski procesi in konkretne uresničitve. Ni naša naloga, da bi definirali socializem, tudi si ne moremo izmisliti takega, ki bi nam najbolj ustrežal in ki bi ga potem uporabljali kot enoto mere za primerjavo z drugimi. Ne potrebujemo modela, veliko bolj potrebujemo metodo, da se bomo zavedali zgodovinskega procesa, da se bomo zavedali, da smo glavni igralci in ne gledalci. In spomniti se moramo tudi, da učitelji, ki so nas naučili, da zgodovino delajo ljudje, pod pretezo zgodovinskega fatalizma in razrednega boja niso nikoli oproščali individualnih napak, krivde in tudi zločinov nekaterih političnih skupin. Če smo enkrat sprejeli in priznali racionalnost zgodovine, moramo vedeti, da so del racionalnosti zgodovinskega procesa tudi napake, nesposobnosti, neustrezne rešitve. Sicer bi ne bilo kriz in bi jih tudi ne bilo mogoče razložiti.

INGRAO: Strinjam se z zahtevo, ki jo je izrazil Pajetta. Rad pa bi podčrtal eno točko. Res je, da svojega vrednotenja ne smemo prilagoditi platonskemu modelu. Toda merilo za oceno imamo, upoštevati ga moramo v svojih analizah. Poznati in vrednotiti moramo notranja protislovja in omejenosti teh družb v odnosu z dejstvom, ki je za nas v tej zgodovinski fazi gibalno družbe: razvoj razrednih spopadov.

GERRATANA: To se pravi v odnosu do načel, do tistih, ki so naša načela.

INGRAO: Ne uporabljam besede »načelo«, ker je to pojem, zaradi katerega je mogoče pomisliti na obstoj nekakšnega metazgodovinskega, že kar »platonskega« modela: medtem ko mislim, da je pravo merilo za ocenjevanje teh družb, ki jih imenujemo socialistične, ki pa so prehodne, njihova vključenost v splošen razredni spopad, napredek, ki ga dosegajo v spremembah v korist izkoriščanih in v graditvi novih načinov proizvodnje in združevanja delavskega razreda in ljudskih množic. Konkretno

»načelo«, na katero se je sklicevati, je, skratka, odnos med temi prehodnimi družbami in dozorevanjem sil, ki so pglavitni nosilci revolucionarne preobrazbe.

NATTA: Pa še drugo merilo moramo upoštevati: veljaven izraz za primerjanje je naš program...

PAJETTA: Obdelava naših izkušenj...

NATTA: Je način, da se kritično ocenjujemo, brez mitov, brez abstraktnih modelov, ampak poskušamo spoznati, kaj je napredno in kaj je v nekem trenutku lahko zaviralno ali celo korak nazaj.

INGRAO: Zdi se mi pravilen izraz, ki ga je uporabil Pajetta. Počutiti se moramo protagoniste: v pomenu, da smo soudeleženi in da sodoživljamo izkušnje socialističnih dežel, kakor tudi v pomenu, da moramo biti sposobni, da opravljamo svoj delež mednarodnega boja, da gradimo na mednarodni ravni — in predvsem v zahodni Evropi in v Sredozemlju, kjer se mi borimo — nove oblike enotnosti ter oblike protiimperialističnega in protikapitalističnega sodelovanja. Zakaj navsezadnje prav graditev teh novih linij omogoča, da damo svoj resnični prispevek novemu internacionalizmu, novim odnosom v komunističnem in delavskem gibanju.

Jabolko spoznanja

(Nekaj misli ob Solženicinovem »Rakovem oddelku«)

Za sovjetsko književnost gotovo velja, da je v našem času ena najbolj spolitiziranih — če ne celo najbolj, kar jih poznamo. Tak je tisti del sovjetske književnosti, ki uživa uradno priznanje in podporo, saj na ideoloških partijskih plenutih, na kongresih in sestankih pisateljev neprestano poudarjajo, da je književnost »najzvestejši zaveznik partije«, njeno »močno orožje v ideološkem boju«, »popularizator in razširjevalec njenih sklepov« in podobno. S takih izhodišč ocenjuje književno ustvarjalnost tudi uradna kritika, ki pri ocenjevanju ne ločuje le med umetniško in ideološko platjo, ampak pri ideološki oceni ugotavlja navadno tudi, koliko je kako delo v skladu s **tekočimi potrebami** partijske politike.

Prav tako spolitizirana je tudi književnost, ki ne uživa uradnega priznanja in pomoči in ki je navadno celo preganjana. Gre za tako imenovano samizdatovsko književnost, to je za književnost, ki se razširja v rokopisih in ročno, strojno ali ciklostirano prepisanih izvodih. Ta napol legalna književnost zavzema čedalje večji obseg in tu najdemo imena, brez katerih si že ne moremo več zamišljati sovjetske književnosti. V samizdatovskih prepisih kroži del ali kar celotni opus takih književnikov, kot so Solženicin, Bulgakov, Voznesenski, Jevtušenko, Okudžava in številni drugi. Ta književnost je nenehno cilj političnih (večkrat pa tudi sodnih) napadov in obračunavanj. Včasih je v nasprotju z osnovno partijsko ideologijo, skoraj vedno pa s tekočimi potrebami partijske politike, zlasti pa z načelom, da je književnost zvesta pomočnica partije in da se mora ravnati po njenih potrebah.

To sta dve skrajnosti sodobne sovjetske književnosti in med njima je bore malo drugega. Sicer pa to ni posebnost samo sovjetske književnosti, ampak močna ruska tradicija. Tudi ruska klasična književnost je bila močno spolitizirana in največkrat v konfliktu z vladajočo ideologijo in oblastmi. Rusija ni poznala ali pa v zelo omejenem obsegu klasičnih meščanskih metod političnega boja in meščanske demokracije. Precej manj kot zahodne države je imela velikih politikov, ideologov, filozofov, družboslovcev in podobnih, ki bi ustvarjali politično ozračje in prostor. V Rusiji sta bili politika in ideologija skoraj vedno identificirani z oblastjo.

Največja izjema v tem je bila že od nekdaj književnost. Ruska klasična literatura je opravljala celo vrsto nalog, ki bi sicer sodile drugim področjem. Tako je bila prav književnost že skoraj od klasicizma dalje nositeljica največjega dela moralne, filozofske, politične in družbene misli. V novejši zgodovini ruske misli skorajda ni področja, kjer se ne bi srečali

z Gogoljem, Ščedrinom, Turgenjevom, Gončarovom, Tolstojem, Dostojevskim, Gorkim in drugimi. Ta imena niso le ilustratorji ruske misli in njeni razširjevalci, ampak v veliki meri njeni najbolj ugledni, včasih pa celo edini **ustvarjalci**. To so graditelji sistemov in svetov — ne le umetniških, ampak tudi moralnih, filozofskih in političnih — in med profesionalnimi in »čistimi« filozofi, politiki in družboslovci nimajo tekmecev.

To dejstvo je dajalo in še daje ruski književnosti poseben pečat in tisti pomen in vpliv v družbi, ki je za tujca včasih tako čuden in nerazumljiv. Ruski — in tudi še sovjetski — pisatelj je za širšo javnost vedno tudi **učitelj življenja** in od tod tudi ugled in spoštovanje, ki ga uživa in ki je neredko že na meji nekakšnega kulta — pa tudi večne težave z oblastmi, če ni — in velika imena navadno niso — usklajen z njihovimi težnjami.

Takšen položaj je seveda vplival tudi na same ustvarjalce, ki se praviloma nimajo samo za pisatelje in umetnike, ampak tudi za vodnike in glasnike družbe, za njene preroke ali vsaj za »inženirje človeških duš« (stalinistična opredelitev pisatelja). Posledica tega je izrazito mesijanstvo, ki je prisotno v vseh vrhovih ruske književnosti in ki je v bistvu psihološko vedno enako, čeprav so oblike odrešenja, ki ga ponuja, pogosto močno različne. Ruski pisatelj je prerok in vodnik ljudstva, tega pa mu ne priznava samo ljudstvo, ampak tudi oblast. Kar se tiče oblasti, je vprašanje samo, ali je prerok pravoveren ali pa uči krivo vero. Pravovernim so namenjene časti, privilegiji in gmotne dobrine, ki jih pisatelji uživajo le še redkokje, za krive preroke pa so zdravila še iz carskih časov ostala nespremenjena — Sibirija in delovna taborišča.

Mesijanstvo je tudi danes neločljivo od poslanstva (ne samo poklica) ruskega pisatelja. Svoje poslanstvo lahko vpreže v voz oblasti — kot na primer nobelovec Mihail Šolohov, ali pa se z golimi rokami postavi proti njemu in ga skuša drugače usmeriti — kot nobelovec Aleksander Solženicin. V obeh primerih ostaja za oblast in družbo izbranec in prerok, le da je v prvem lahko nadvse dragocen in koristen, v drugem pa nadvse škodljiv in nevaren.

Ruska književnost vsaj v svojih vrhovih ne pozna apolitičnosti, pisatelj je vedno opredeljen tudi do tako imenovanih neumetniških vprašanj. Nemogoče si je zamisliti, da bi kak Šolohov lahko stal ob strani tekočih družbenih in političnih vprašanj, kajti to bi bila nevidena kršitev tradicije in zakona ruskega pisateljskega mesijanstva. Če nima sam svojega lastnega moralnega, političnega in filozofskega sveta — kar je med ruskimi pisatelji velika redkost — potem se mora pač angažirati za ta ali oni že pripravljeni svet, se poistovetiti z njim in vključiti vanj svoje mesijansko poslanstvo. Šolohov je izbral oblast in njeno vizijo sveta in ji služi na način, ki pogosto preseneča in naravnost pretresa poznavalce in ljubitelje njegovega dela. Šolohov-pisatelj je fanatik resnice, pa naj bo še tako kruta in neskladna z uradno vizijo, toda Šolohov-mesija je fanatik dežurne uradne resnice oblasti, ki neusmiljeno pomaga metati v žrelo uradnega prekletstva svoje kolege, ki učijo »krivo vero«. Morda je res, da je prav ta razklanost med velikim umetnikom in dežurnim odrešenikom kriva njegove dolgotrajne umetniške impotentnosti — tako vsaj trdijo mnogi njegovi manj pravoverni kolegi.

Drugi veliki sodobni sovjetski umetnik in veliki mesija je Aleksander Solženicin. V nasprotju s Šolohovom je Solženicin po svoji umetniški, miselni in človeški naravi precej bolj v skladu s tradicijo ruskega pisatelja.

Medtem ko je Solohov mnogo bolj samo opazovalec in opisovalec sveta, je Solženicin, podobno kot Tolstoj ali Dostojevski, tudi graditelj sveta, dajalec zakonov in vodnik k odrešitvi. Svojevrsna ironija je, da Solženicin v bistvu izpolnjuje nekaj najvažnejših postavk socialističnega realizma, in to v njegovi najbolj togi izdaji. Je angažiran do zadnje molekule, teme, ki se jih loteva, so politično zaostrene do skrajnosti, je skoraj popoln umetnik, ki virtuožno uporablja jezik in vsa tehnična pomagala, je mojstrski oblikovalec značajev, ima svojo vizijo sveta, kakršen bi moral biti, pri vsem tem pa je strog realist. Vse to so zahteve, ki jih postavljajo socialističnemu realizmu, in Solženicin jih izpolnjuje na najvišji ravni. Edino — in hkrati najvažnejše — v čemer se odmika od predpisov socialističnega realizma, je to, da sedanjost ne gleda kot vmesnega obdobja na poti v prelepo prihodnost, v katerem je sicer še moč srečati temne sence, ki so izključno posledice preteklosti, vendar večidel prevladujejo svetli in optimistični toni jutrišnjega komunističnega dneva. Solženicin ne verjame, da sedanjost pelje naravnost in brez ovinkov v lepi jutri, tudi ne verjame, da so vse sence samo ostanki preteklosti. Zanj sedanjost poraja mnogo težkih in mračnih madežev, in če hočemo doseči lepo prihodnost, je treba spremeniti slabo sedanjost. Avtomatizem tekočega razvoja ne more pripeljati v lepšo prihodnost.

Tu je Solženicin v kar najhujšem nasprotju s socialističnim realizmom ter s celotno partijsko tekočo politiko, marsikdaj pa tudi s temeljno sovjetsko partijsko ideologijo. Solženicin je ustvarjalec novega sveta — toda ne samo na razvalinah včerajšnjega, ampak tudi na razvalinah današnjega! S tem pa je — sovražnik partije in ljudstva!

Ko v »Rakovem oddelku« polaga v usta Šulubinu svojo vizijo resničnega socializma, opozarja upornega in dvomljivega Kostoglotova, naj ne stori velike napake in naj ne zavrže ideje socializma. Skozi usta Šulubina se predstavlja kot človek, ki je prepričan, da je kapitalizem že zgodovinsko obsojen in da jutrišnji dan pripada samo socializmu. Toda pred tem je na obstoječi socializem zrušil toliko kritike in tako hude kritike, da je ostalo od njega le malo. Namesto tega ponuja precej zmedeno podobo nekakšnega **nravstvenega** socializma, v katerem bo vse, od vzgoje in gospodarstva do zunanje politike, temeljilo na nravstvenosti. Tu je Solženicin čisto v duhu največjih tradicij ruske književnosti graditelj novega sveta in odrešenik s pripravljenim receptom, ki pa je — tudi v skladu s tradicijo — tako naiven in nebogljn, da Solženicinu-umetniku ne seže niti do kolen. Naiven in nebogljn je tudi v vseh drugih poglavjih, kjer se loteva pereče politične ali družbene problematike — vzgoje, književnosti, zdravstvenega sistema in podobnega, za kar ponuja recepte in rešitve.

Ni naključje, da pravzaprav nobena resna pravoverna kritika ne leti nanj kot na arhitekta novega sveta, saj njegov novi svet ni ne uresničljiv ne življenja zmožen in zato tudi ne nevaren. Solženicin kot graditelj sveta je razmeroma nenevaren in neprepričljiv. Pač pa je čisto nekaj drugega Solženicin-rušilec.

Ne svet, ki ga ustvarja, ampak svet, ki ga prikazuje, je tisto, zaradi česar je Solženicin bomba z neizmerno močjo, ki jo je treba za vsako ceno onemogočiti. V »Rakovem oddelku« je podal prerez in analizo sodobne sovjetske družbe, ki v sovjetski književnosti nima primere. Tam, kjer brez patetike, filozofije in mesijanske obremenjenosti prikazuje usode, življenje in okolje svojih sodobnikov, je njegova umetniško dovršena,

zaokrožena in do zadnjega atoma doživeta in resnična stvarnost tako prepričljiva in rušilna, da uradna zgradba sovjetske stvarnosti razpade kot hiša iz kart. Solženicin je pisec, ki si izmišlja samo prihodnost, sedanost pa lahko riše le na temelju svojih lastnih izkušenj in spoznanj. Njegova dela nosijo močan avtobiografski pečat, ljudi, ki jih opisuje, je zares srečaval in v vseh malenkostih je do skrajnosti faktografski. Njegov opis Taškenta in vzdušja v mestu v zadnjih poglavjih »Rakovega oddelka« je tak, da mu bo vsakdo, ki je bil kdaj v Taškentu, moral priznati naravnost fotografsko natančnost, čeprav so prav ta poglavja veliko bolj nekakšna pesnitev in prozi in povrh še z močnimi političnimi podtoni kot pa naturalističen opis. Kdorkoli je kdaj videl srednjeazijske pustinja, mu bo Uš-Terek vstal pred očmi, kot da ga vidi na fotografiji. V knjigi je polno prizorov in pripovedi iz vsakdanjega življenja — vrste v trgovinah, skupna stanovanja, moč potrdil, obred branja »Pravde«, pogovori med »navadnimi« in med partiji, odnos med uradnimi osebami in preprostimi državljani in še in še — ob katerih se bo vsakemu, ki je bil vsaj nekaj časa kjerkoli v Sovjetski zvezi, zazdelo, da jih pozna, da jih je velikokrat srečal in doživljal. Za vsako osebo, ki nastopa v »Rakovem oddelku«, bi lahko naštel vsaj pet na moč podobnih, ki sem jih srečal med triletnim bivanjem v Sovjetski zvezi. Ob prebiranju in pozneje prevajanju »Rakovega oddelka« so se mi pred očmi neprestano prikazovali ljudje in situacije, ki sem jih tolikokrat srečaval in doživljal sam. Vsaj zame je »Rakov oddelek« z neko čarobno močjo ustvarjena podoba resnične in žive Sovjetske zveze, ki je v tisočeri podrobnostih in delčkih znana vsakomur, ki je bil kdaj dalj časa tam, ki pa jo je zmožen organizirati in prikazati v zaokroženi podobi samo tak umetnik, kot je Aleksander Solženicin.

Ta podoba Sovjetske zveze ni niti čisto črna niti čisto bela. Umetnik z enako močjo in enakimi hotenji bi lahko ustvaril enako podobo — razlikovala bi se le po zunanosti — katerekoli družbe in dežele. Uradna kritika očita Solženicinu, da je antisocialističen, toda ne zaradi svojih vizij in receptov novega sveta, ampak zaradi tega, kako prikazuje sovjetsko sodobnost. Takšna kritika je upravičena izključno samo s stališča tekoče dnevne politike, ki narekuje dežurno podobo sovjetske družbe in sovjetskega socializma. Solženicin je morda za koga antisocialističen kvečjemu s svojo megleno in neprepričljivo vizijo npravnstvenega socializma, ki na moč diši po Tolstojevi krščanski družbi. Njegova podoba sodobnosti pa je, kljub temu da v njej nastopa toliko nekdanjih pregnancev in žrtev stalinizma, objektivna in celo ne manjka oseb, ki bi jih v terminologiji sovjetske kritike lahko označili kot pozitivne. Če bi hoteli prešteti pozitivne in negativne junake, bi med izrazito negativne lahko prišteli med glavnimi osebami samo Rusanova in še kakšno epizodno figuro. Vsi drugi so v bistvu »pozitivni junaki«, čeprav ne čisto v smislu socrealistične estetike. Njihovo žitje in bitje je preveč stvarno, premalo prilagojeno vodilni ideji sovjetske družbe, premalo tipično (spet izrazoslovje sovjetske kritike). To so ljudje s svojimi vsakdanjimi napakami in težavami, velikimi in malimi skrbmi, radostmi, zaslugami in grehi — skratka, živi ljudje in obenem **tipični** predstavniki sodobne sovjetske družbe, nikakor pa ne **tipizirane šablone**. Takih zdravnikov, kot sta Ljudmila Afanasjevna Doncova ali Lev Leonidovič, je na tisoče, način njunega govorjenja, mišljenja in celo drobne življenjske podrobnosti so tipične za to plast sovjetske družbe, toda vendar ne prva ne drugi nista **tipa** sovjetskega zdravnika,

kakršnega si želi in zahteva kritika. V tem primeru namreč ne bi smela biti živa človeka, ampak govoreči in hodeči shemi tega, kakšen naj bo sovjetski zdravnik, oziroma kvečjemu, kakšni so tisti redki predstavniki sovjetskega zdravništva, ki bi lahko prišli v poštev kot realna osnova za književni portret sovjetskega zdravnika. Podobno je tudi z vsemi drugimi Solženicinovimi osebami. Vse so **tipične**, nobena pa ni čisti **tip**. Isto velja za okolje, v katerem živijo, in za neštete podrobnosti iz vsakdanjega življenja. Vse je resnično, toda ta resničnost obstaja sama po sebi in vedno znova rojeva samo sebe in ni le nepomembna vmesna stopnica med redkimi ostanki preteklosti in močmi ter prevladujočimi poganjki prihodnosti.

To je Solženicinov največji greh, v tem je skrita bomba. Vsak sovjetski bralec, ki bi dobil v roke njegov »Rakov oddelek« (take nevarnosti najbrž še dolgo ne bo), bi v njem jasno kot v ogledalu videl sebe, svoje znanke, svoje okolje, svoje probleme in težave, prebral bi misli, ki se jih ne upa izreči in ki jih nikjer ne more prebrati, zagledal bi jasno, kot drugače nikakor ne more, svet, v katerem živi, in svoj položaj v njem. In nujno bi začel misliti in spraševati. To ni svet, ki je popolnoma slab, mnogo je v njem dobrega in velikega — predvsem so to ljudje — toda Solženicin mu skozi usta svojih junakov pripoveduje, da to ni edini možni svet, pripoveduje mu, da se v njem dogajajo stvari, ki se ne bi smele in za katere morda sploh ne ve, opozarja ga, da ni vse samo po sebi razumljivo, da ne pelje vse nujno k boljšemu. Pripoveduje mu, da so lahko slabi tisti, ki zaradi svojega družbenega položaja to ne bi smeli biti, in da so lahko dobri ali vsaj normalno človeški tisti, ki spet zaradi svojega družbenega položaja to ne bi smeli biti.

Solženicin je skušnjavaška kača, ki svojim rojakom ponuja jabolko spoznanja in jih tako spravlja v nevarnost, da se jim bodo odprle oči, da bodo spregledali in — izgubili raj! Govorjeno v prisposodbi je podoba raja tisto, kar je za sovjetsko oblast najbolj dragoceno in tudi največjega življenjskega pomena. Ta podoba je temelj moči, varnosti in miru. Vsak napad nanjo je napad na sistem, na oblast, na vladajoči red. Lahko da danes ta raj še ni popoln, toda jutri bo gotovo, že danes pa ni ničesar takega, kar bi opravičevalo dvom!

Solženicin je zagrešil njavečji greh — greh dvoma in nevere. Tisti, ki gradi svetove, verjame in med verniki je včasih mogoče najti skupen jezik, čeprav ne verujejo v natančno istega boga. Zato tisti Solženicin, ki gradi npravstveni socializem, skoraj ni vreden besede in obenj se nihče ne spotika. Tu sicer nastopa kot prerok in odrešenik, toda ruski preroki in mesije še nikoli niso zgradili uporabnih in zato nevarnih svetov. Njihova resnična nevarnost je bila drugje — v tem, da so rušili obstoječe svetove, ki so neusmiljeno — in z vso močjo umetniške prepričljivosti — kazali na njihove nepopolnosti, slabosti in napake. »Rakov oddelek« v sodobni Sovjetski zvezi ne bi povzročil ustanovitve stranke, ki bi se borila za npravstveni socializem, pač pa bi mnogim omajal prepričanje, da je svet, v katerem živijo, kljub vsem slabostim najboljši med vsemi trenutno možnimi. Zasejal bi dvom — dvom pa je rak, ki ga noben stvarnik ne sme trpeti v svojem raju.

Zaradi tega je Solženicin preklet kot krivi prerok, kot zapeljevalec ljudstva, kot kača, ki ponuja nevarno jabolko spoznanja.

J. STANIČ

Kdo je na Koroškem huligan?

Ko je tako imenovani Komite za razkrivanje skritih konfliktov na avstrijskem Koroškem nekajkrat poskrbel za nemško-slovenske, se pravi dvojezične krajevne napise, je avstrijska časopisna javnost vzdignila vik in krik zoper takšno »huliganstvo« in razpihovanje narodnostnih navzkrižij. Pa tudi mi smo pohiteli z izjavami, da nimamo in da tudi nočemo imeti s takšnim početjem nič skupnega.

— Avstrijska reakcija je razumljiva kot samoobrambni napad: navsezadnje drži dejstvo, da je vrsta določil iz 7. člena avstrijske državne pogodbe, ki zagotavljajo slovenski etnični manjšini v Avstriji temeljne človeške pravice, še po 15 letih le na papirju, kar seveda ne more biti docela združljivo z demokratičnim videzom avstrijske države; krajevni napisi niso samo najbolj zunanje in površno, marveč tudi najbolj očitno znamenje, da tega člena ne izpolnjujejo.

Seveda pa so — z druge strani — ti napisi tudi najbolj ranljivi, krhki; sami stoje ob cestah ter si je na njih najlaže in brez dolgotrajnih procedur, neskončnih izigravanj in verbalističnih parad mogoče »izposlovati« neuresničene pravice. Z dopisovanjem slovenskih napisov je povrh šlo le za zelo preprosto logiko: ker oblasti kljub mednarodno naloženim in sprejetim obveznostim niso enojezičnih nemških krajevnih napisov opremile s slovenskim dodatkom, so zanje poskrbeli prizadeti krajevni prebivalci sami. Nobene škode niso s tem povzročili in nobenega človeškega življenja ogrozili; vso reč so izpeljali veliko bolj prizanesljivo od južnih Tirolcev, ki se pri terjanju svojih pravic na druga življenja niso bogve kako ozirali. — Ko je koroška policija v sveti jezi dopolnjene napisne table snela in slovenščino v svojih delavnicah z njih počistila, je ista logika prizadetemu prebivalstvu govorila, naj potemtakem krajevnih napisov sploh ne bo: če ne marajo eni slovenskih, potem drugi ne marajo nemških. In so pač v naslednji akciji zbrisali še nemški napis. Za dvojezično ozemlje nič nelogičnega, bi človek dejal. Navsezadnje je smisel sleherne demokracije, da vlada ljudstvo, kakor že beseda sama pripoveduje.

Najbrž pa je tako — da naj namreč v demokraciji vlada ljudstvo — zmeraj in povsod in še posebej na južnem Tirolskem, samo na Koroškem bi moralo biti drugače, drugačna demokracija in drugačna logika: tu deli ljudstvu pravice država, ta pa seveda ne bo nikoli dovolila, da bi si kdo od slovenskih »dvojezičnikov« jemal svoje pravice sam. Država mu jih bo dala, ko se ji bo pač zdelo in ko bodo okoliščine to dopuščale. V 15 letih mu je dala gimnazijo in 700.000 šilingov podpore, ki jih zdaj ob sleherni priložnosti sponaša, za drugo bo moral dvojezičnik potrpeti: mar ni dovolj, da je pravica zapisana in da je Avstrija po ustavi meščanska, »zahodna« demokracija?

Shema ravnanja z manjšino je jasna: ne dam ti, če pa si vzameš sam, kar ti gre, si ropar, huligan, mazač, netilec in vse, le pošten človek ne. »Držite tatu!«

Zadeva je torej s te strani razumljiva.

Manj razumljivo pa je, zakaj smo v SRS takšnim avstrijskim ocenam pritegnili. Ali nam je toliko do tega, da za vsako ceno branimo sumljivo

demokratično čistost avstrijske vladajoče strukture? In če nam je, zakaj nam je? Ali se bojimo avstrijske zamere in zakaj se je bojimo?

Ali pa nam gre za platonično neomadeževano uresničevanje naših zunanjepolitičnih načel o politični koeksistenci? — Preprost premislek, mnoga dejstva in številke nam pripovedujejo — če že tudi popolnoma odpišemo narodno-etnični moment — da se avstrijsko ravnanje z našo manjšino na Koroškem niti od daleč ne ujema z načeli takšne koeksistence in da ga potemtakem nimamo razloga podpirati niti s tega načelno-koeksistenčnega vidika. — Nasprotno — v kratkem bo izšla razprava — predavanje Boga Grafenauerja o ljudskih štetjih zadnjih sto let na Koroškem; ta razprava faktografsko natančno pripoveduje, da se je za Karavankami teh sto let dogajal eden najbolj naglih in radikalnih genocidov, kar jih je kdajkoli videl svet: če namreč smemo številkam iz uradnih ljudskih štetij verjeti, število slovenskega prebivalstva na Koroškem zadnjih sto let upada z geometrično postopico. — Mi smo se v skladu s svojimi načeli pripravljeni iz dneva v dan boriti za pravice raznih črncev od ZDA do Severne Rodezije ali pa Palestincev v Izraelu in Jordaniji, torej ne moremo imeti razloga, da bi svojo lastno kri odklanjali kot huligansko-barbarsko, ko si vzame, česar ji kljub obljubam ne dajo.

— Morda pa se bojimo, da bomo videti manj demokratični, če ne bomo ponovili, da je premazanje samo-nemških napisov (potem ko so zbrisali skromna slovenska dopolnila) res huliganstvo? — In zraven pozabljam, da ni nihče ob svojem času označil za huliganstvo (bilo pa je še vse kaj hujšega) takihle reči:

da so domačim slovenskim izobražencem že od začetka tega stoletja sistematično preprečevali bivanje na Koroškem (v veliki meri še danes, čeprav za administrativno-demokratično fasado raznih upravnih določil;

da so na Koroškem že v začetku dvajsetih let ustanovili — kot prvo na ozemlju prihodnjega Reicha — zvezo nacionalsocialističnih učiteljev, z vsemi ustreznimi posledicami;

da od plebiscita do partizanskih tiskarn (20 let) na Koroškem skorajda ni izšla slovenska knjiga;

da so tik pred drugo svetovno vojno slovenskega deželnega poslanca Poljanca v policijskem zaporu izdelali do smrti;

da je Maier-Kaibitsch (ki so mu pred kratkim hoteli v Velikovcu posvetiti ulico, do česar potem ni prišlo le zaradi ostrih protestov) hotel med vojno razseliti celotni slovenski živelj s Koroškega in da je prvih 200 najbolj zavednih družin že odposlal v Reich, kjer jih je mnogo končalo v koncentracijskih taboriščih;

da so posebna sodišča in njihovi organi med zadnjo vojno koroškim Slovincem sekali glave;

da danes prosperirajo legalne organizacije, ki jih ni sram javno napovedovati Slovincem smrt in jih uradne obsodbe ne doletijo vse dotlej, dokler protesti ne zapretijo s hujšimi rečmi; da je tožba zoper eno takšnih organizacij (Heimatsdienst, ex nacistični Heimatbund, ki se ga še tudi pri nas dobro spominjamo) bila zavrnjena kot neutemeljena;

da celo v popisni poli za letošnje majsko ljudsko štetje ni slovenski občevalni (in ne materinski!) jezik enakopraven nemškemu; če se odločiš za nemškega, prečrtaš le ustrezen kvadrataček, če za slovenskega, moraš to vpisati v celoti z besedo od s do i oziroma sch (povrhu s svinčnikom!).

Ob tem bežnem, bolj priložnostnem kot sistematičnem naštevanju sploh ne upoštevamo celotnega sistematičnega mehanizma, ki se je v imenu že zgodovinsko zdavnaj odpisanega »Drang nach Adria« spraval nad bedno zakaravanško slovenstvo. Kajti vse našteto so le bežni, posamezni simptomi, so le drobna ponazorila za ta perfidni, neusmiljeni in še vse kaj drugega kakor huliganski sistem.

Zakaj torej pritrjujemo Avstrijcem? — Morda pa zaradi vsakdanjih pragmatističnih političnih ugodnosti: da nas pač ne bi te reči motile pri vsakodnevnih »dobrososedskih« pogovorih z njimi tu in onkraj meje? — Žal tehnokratsko-hladna ocena položaja kaže, da verjetno tudi s to puško ciljamo v prazno.

Konec februarja je avstrijska vlada pod pritiskom južnotirolske manjšine bila na tem, da spet malce aktivira vprašanje te manjšine v Italiji. S tem v zvezi se je v italijanskem časopisju samem pokazalo razumljivo samoobrambno zanimanje za slovensko manjšino v Avstriji. — Najbrž naši zunanji politiki ne bi bila prehuda in prezamotana uganka, da poskusi aktivirati to zanimanje v prid ne kakšnemu recipročno-kompleksnemu reševanju položaja nemške manjšine v Italiji ter slovenstva v Avstriji. Verjetno bi imela od tega koristi tako Italija kakor naša koroška manjšina.

Po drugi strani takšna tehnokratsko-hladna ocena ne bi smela prehudu zapostavljati tudi nekaterih pojavov notranjepolitične narave. Če že umerjeno aristokratska Die Presse v vrsti podobnih namigovanj pripoveduje, da z aktivizacijo manjšinskih vprašanj rešujemo svoje notranje probleme, potem si dovolimo vsaj to, da te svoje notranje razmere pri oceni svojega ravnanja upoštevamo. — Kdor si je 12. decembra lani ogledal ljubljanske študentske demonstracije zoper ravnanje z našo manjšino v Avstriji in Italiji, je mogel razmeroma hitro opaziti, da gre za obravnavo vprašanja, ki ne razburja le redkih ekstremistično razpoloženih intelektualcev, kakor bi rad to videl del avstrijske publicistike. V soboto, ko večina študentarije sicer zgine iz Ljubljane, se je zbralo kakšnih 20.000 mladih ljudi, njihov zanos pa je izpričeval vse kaj drugega kakor golo radovednost: prej bi rekli, da živo nacionalno etiko in hkrati demokratično širino. Iz njegovega ravnanja in obnašanja sta sevali moč in volja, ob katerih bi se morala zamisliti sleherna ustvarjalna politika, če bi si ju le ogledala od blizu.

— Po vsem tem bi si skoraj upali reči, da naša reakcija na napisne akcije ni bila bogve kako imeniten sad pretehtane ocene, marveč prej nekakšen mehanicističen refleks premalo opredeljene federalne politike ali pa celo, česar pa nas bog varuj, ponižne slovenske nravi. Gospodom iz dunajske in koroške vlade bi bilo treba ob tej priložnosti jasno povedati, da ne gre za huliganstvo; da se huliganstvo zmeraj in povsod hitro loči po svojem delovanju zoper dogovorjeni red in dogovorjene pravice in da po huliganstvu prej zaudarja ravnanje, ki takšnih dogovorjenih, večkrat obljubljenih in zapisanih pravic ne upošteva; da je uresničevanje priznanih, pa ne danih pravic pač svoboščina, ki jo priznava in podpira sleherna prava demokracija.

Pri tem bi morali imeti pri svojem ravnanju pred očmi obnašanje, ki ga sicer celovška Volkszeitung priporoča svoji vladi glede južnih Tirolcev, ko piše: »če bo Italiji (po naše: Avstriji) jasno, da avstrijska (jugoslovanska) država ter javno mnenje budno spremljata nadaljnjo usodo južnih Tirolcev (koroških Slovencev), potem bo pač pazila, da ne bi

kakorkoli obšla dosedanjih dogovorov oziroma da ne bi zavlačevala uresničitev dosedanjih obljub (so naše: mirovne pogodbe). Južna Tirolska (koroški Slovenci) in z njo Avstrija (Jugoslavija) si bosta pred Rimom (Dunajem) lahko vknjižili uspeh le z odločnim nastopom, ki bo izpričeval, da pri nekaterih predlogih ni nikakršnega odstopanja.»

— Naša politična praksa je žal prepogosto drugačna, tako da lahko tam gori z zadovoljstvom in »demokratičnim« samodopadenjem pišejo z mastnimi črkami: Laibach distanziert sich von der Schmieraktionen! Češ, tako smo demokratični, da celo Ljubljana distancira od teh svojih lastnih huliganov.

In nočejo videti, mi pa prelahkotno pozabljamo, da smo v prid miroljubnjemu sožitju in dobrim odnosom s sosedi s to demokratično državo doslej bili pripravljeni zamižati pred desettisoči tistih Slovencev, ki so storili pod strašnim in enostavno nepopisnim germanizatoričnim pritiskom narodnostno smrt; pa tudi pred tistimi tisoči in tisoči, ki so na slovitem »Adriabrücke« poginili fizično; pozabljamo, da se v prid dobrim odnosom s sosedi nismo nikoli sklicevali na recipročnost žrtvovanja; kajti vsa ta avstrijska javnost, ki v prvih škripcih tako glasno zmerja s huligani, ni doslej v temelje teh dobrih odnosov s sosedi razen plazov lepih besed vložila dobesedno nič, ali skoraj nič (če izvzamemo žrtve, ki so v preteklosti padle, pogosto — žal — ne za demokratično vizijo Evrope).

Tako raje z nekakšnim mesijansko mazohističnim priokusom študentom onemogočamo pred ljubeljskim tunelom deliti listke, ki drobne sobotne kontrabanderje že kar nedolžno pozivajo, naj na Koroškem govorijo slovensko. Hkrati pa se onkraj kljub relativni gospodarski zaostalosti z vsemi štirimi otepaajo Gorenja v Podjuni, češ da bi pliberškim ehtdajčerjem na ta način ogrozili njihovo visokonemško kulturo.

Kdo je torej huligan?

Ali ne kaže naši politiki enkrat globalno oceniti ta razmerja, da ne bomo tako sproti in večkrat tako poniglavo reagirali na usodo Slovencev v Avstriji? Res nas ni Slovencev vseh skupaj veliko več kot za izdatnejšo manjšino, vendar nas to ne odvezuje nacionalne etike; pa tudi v federaciji smo kot narod in kot republika med drugim navsezadnje tudi zato, da takšno nacionalno etiko laže in učinkoviteje uresničujemo.

M. KMECL

Fotografija v osebni izkaznici gospodarstva

Dve zanimivi misli sem zasledil te dni v pogovorih.

Prva (iz ust mladega arhitekta, ki se že nekaj časa dokaj uspešno ukvarja z industrijskim oblikovanjem; kakršnekoli šole višje stopnje za industrijsko oblikovanje, ki jih je v »velikem« svetu, na vzhodu in na zahodu, že nekaj sto, namreč pri nas še nimamo): »Za podjetje, ki izdeluje izdelke iz plastike, sem po naročilu izdelal novo kolekcijo proizvodov. Direktor, ki si na vse načine prizadeva, da bi si podjetje pridobilo dobro mesto v tej industrijski veji, je nad prototipi navdušen. Tudi delavci pri strojih, ki bodo izdelke proizvajali, so tega veseli. Zataknilo pa se je pri vsem

srednjem vodilnem kadru, od katerega je končno v podjetju marsikaj odvisno; ti bi bili bolj za staro, utečeno proizvodnjo, ki sicer ni nič posebnega, vendar, gre — kaj se bomo skušali z novostmi!»

Druga (iz ust človeka, zaposlenega v ustanovi, ki je hudo blizu gospodarstvu): »Da ni posebnega odziva med podjetji za sodelovanje na četrtem bienalu industrijskega oblikovanja? Nič čudnega. Prej, veste, je bilo mnogo lažje. Najprej reforma, zdaj pa še stabilizacija — v podjetjih so pač prisiljeni ukvarjati se z resnimi stvarmi in nimajo za take reči toliko časa kot včasih.«

Lepo bi bilo reči, da izjavi ne potrebuje komentarja. Pa ga — še kako, saj dolgoletne izkušnje (relativno) številnih ljudi, strokovnjakov, ki delajo v gospodarstvu ali zunaj njega, prav lepo potrjujejo, da bo odločujoča večina na vse to dvakrat lepo prikimala: prvič — saj imamo vendar prav, le zakaj uvajati novosti, če gre po starem še kar dobro; drugič — seveda, kdo pa se bo ukvarjal s takšnimi neresnimi zadevami prav zdaj, ko nam teče voda v grlo!

Odgovor tiči v načinu mišljenja velike gospodarske organizacije, ki je pred kakšnim letom dni na vprašanje v neki anketi o industrijskem oblikovanju, koliko industrijskih oblikovalcev bodo potrebovali v naslednjih letih, odgovorila: nobenega, takšnih potreb pri nas nimamo. Odgovor je še posebno značilen zato, ker prav ta organizacija izdeluje zelo solidne izdelke — če rečem solidne, potem mislim hkrati tudi na dobro obliko. Vendar je bil tisti, ki je anketo izpolnjeval (žal je bil podpisan direktor), prepričan, da je industrijsko oblikovanje pač nekaj v zvezi z umetnostjo, tega se pa oni že ne bodo šli, že tako izdamo preveč denarja za take reči. Da so njihovi izdelki delo konstruktorjev, ki očitno zelo dobro znajo svoj posel in so prav zato proizvodi solidni, v katerih pogledih celo zelo kakovostni, tega ni opazil. Prav tako ne, da bi utegnili biti še boljši, če bi se konstruktorski ekipi pridružil še oblikovalec.

Vendar je res splošno mnenje takšno, da se z oblikovanjem in govorjenjem o njem ukvarjajo umetniki in kulturniki, ki bi se radi nekako vsilili industriji. Malokdo ve, da industrijsko oblikovanje ne pomeni inspiracije in intuicije, temveč predvsem analizo, mnogo razčiščevanja in preverjanja ter slednjič združitve vseh izsledkov v rezultat, nov proizvod, ki bo ekonomičnejši v proizvodnji, ki se bo bolje prodajal, ki bo kakovosten v izdelavi, ergonomičen (v vseh pogledih primeren za uporabo), funkcionalen itd. Oblikovalci vsekakor niso krivi, da jih je malo med njimi, ki so vsem tem zahtevam kos: šole zanje, kot smo že povedali, še nimamo. Celotno ljudje v tovarnah niso krivi, da imajo takšen odnos do industrijskega oblikovanja; zaradi tega prav gotovo ni mogoče trditi, da so neumni. Stvar je pravzaprav v tem, da vé danes že vsaka gospodinja, kateri je najboljši pralni prašek, ker vsebuje sedem encimov — vsak dan jo bombardirajo s to informacijo. Stroški za ekonomsko propagando so vključeni v ceno izdelka. Kdo pa naj plača stroške za propagiranje industrijskega oblikovanja, njegovo pospeševanje, vzgojo kadrov itd.? Po isti logiki pravijo: industrijsko oblikovanje je zadeva fabrik, ki se želijo z njim ukvarjati (najbrž za hobby), naj ga torej plačajo. Plačajo naj delo, organizacijo in opremo ustreznih šol, plačajo naj nastope na razstavah (čimprej naj začno v celoti plačevati BIO — v letošnjem bodo namreč krile le majhen del stroškov), plačajo naj oddaje na televiziji, plačajo naj izdajanje strokovne literature, plačajo naj,

plačajo naj...! Pri tem pa niti proizvodnja niti trgovina pravzaprav ne vesta popolnoma natančno, za kaj pravzaprav gre, in za vsak primer, kaj več..., rajši ne plačata nič.

Začarani krog. Industrijskega oblikovanja pri nas še nimamo (vsa čast izjemam: Iskri, Stolu, Tomosu, Meblu in še nekaterim), vemo o njem zelo malo, radi bi ga imeli, pa si ga ne znamo privoščiti. Od šeststo vabljenih podjetij jih kakšnih dvajset sodeluje pri razpisu akcijskega sekretariata za industrijsko oblikovanje, skupen sklad nagrad pa daleč zaostaja za tistim, ki si ga privošči kakšen Braun v Nemčiji za natečaj, ki morda ni niti v zvezi z njegovo proizvodnjo. Hkrati v Veliki Britaniji za dobrih sto tisoč funtov povišujejo proračun nacionalni instituciji za design, ker so v zgornjem domu s strahom ugotovili, da utegne njihovo industrijsko oblikovanje zaostati za ameriškim in drugim zahodnoevropskim. Na Vzhodu, v Romuniji, Bolgariji, SZ, na Češkem, Madžarskem in drugod ustanavljajo centre za industrijsko oblikovanje in širijo njihovo mrežo daleč za lužo pa pripravljajo veliko raztavo design engeneringa na 30.000 kvadratnih metrih razstavne površine.

Mi pa nič. Nas se to ne tiče. Vse to nima nobene zveze z izvozom, nacionalnim dohodkom, reformo, stabilizacijo. Kaj še! In kako se bo končala tista zgodba mladega arhitekta? Priredili bomo razstavo novo oblikovanih prototipov za široko publiko (potrošnike) in strokovnjake. Upajo, da bodo vsi skupaj dopovedali srednjemu vodilnemu kadru, da se utegnejo te reči dobro prodajati.

M. MURKO

Carine — kot instrument diskriminacije

Najprej čisto kratko pojasnilo: pisec tega sestavka nima nič zoper carinsko službo in carinske organe, ki pač izvajajo predpise in dani carinski sistem. O njihovih težavah se na tem mestu tudi ne bi pogovarjali. Tisto, kar bode v oči, je »dani« sistem, kolikor lahko o kakšnem sistemu na tem področju sploh resno govorimo. Pa še ta sam zase ne bi pomenil takega problema, zelo hitro bi ga razvozljali — če ne bi bil sestavni del celotnega kompleksa absurdnega in neodgovornega položaja v regulativi naše blagovne menjave s tujino. Zato moramo carine nujno obravnavati v tesni povezavi z drugimi instrumenti, že zato, ker so lahko npr. kakšne postavke v deviznem blagovnem režimu ali kakšne druge plačilno-bilančne omejitve po materialnih učinkih za delovne organizacije močnejše.

Problematiche carin se torej dotikamo bolj zato, da ponazorimo, — kako diametralno v nasprotju z proklamiranimi načeli in cilji se pri nas obnaša praktična ekonomska politika. Vendar pa je stvar s carinami tudi čisto resna, zlasti v tem trenutku, ko so optimistične napovedi o skorajšnjih blagodenjih učinkih stabilizacijskih ukrepov na področju menjave plačilne bilance s tujino (zunanjetrgovinski deficit je bil

v prvih dveh letošnjih mesecih trikrat večji kot lani) pred našimi očmi razblinjajo v prah: lani so znašale carinske dajatve skupaj 7,5 milijarde dinarjev, od tega kakšnih 5 milijard na uvoz opreme in reprodukcijskega materiala, kar je jugoslovanskemu gospodarstvu »pojedlo« približno tretjino podjetniške akumulacije. Zaradi vsega tega pomeni večanje carinskih stopenj v naših razmerah zaradi tolikšnega vpliva na stroške poslovanja — neposreden inflacijski pritisk! Odtod med drugim tudi izvirajo sedanje zahteve po znižanju carinskih stopenj.

Če gornjemu podatku o vplivu carin na finančno kondicijo gospodarstva pridamo še drugega, da namreč krijejo carine pri nas skoraj polovico zveznih proračunskih dohodkov — dobimo s tem že prvo očitno ugotovitev o naravi našega carinskega sistema: namesto da bi bil ekonomski instrument zaščite domače proizvodnje in s tem eden izmed regulatorjev njenega vključevanja v mednarodno delitev dela, ima pri nas čisto vulgaren — fiskalni značaj.

Druga značilnost naših carinskih stopenj sta nedoslednost in improvizacija njihovega vsakoletnega oblikovanja — odvisno od posamičnih interesov, brez vsakršne logične zveze s splošnimi objektivnimi interesi celotnega gospodarstva in ekonomske politike. Ogromno primerov priča, da se pri nas s carino varuje tisto, kar ne potrebuje varstva — ne varuje pa se tisto, kar bi varstvo potrebovalo. Ta značilnost je seveda pogojena s popolnim pomanjkanjem kakšnih resnejših meril in kriterijev. Nekateri našo carinsko politiko nekako takole ocenjujejo: »Kriterij zaščite oziroma stimulacije glede na stopnjo obdelave artikla je bil praktično odpravljen in zamenjan z nikakršnim kriterijem!« Ta odsotnost politike, ki bi temeljila na trdnejših kriterijih, je sicer značilna za celotno področje naše zunanjetrgovinske regulative. Posledice tega pomanjkanja meril in kriterijev in s tem nesposobnosti za izvajanje selektivne ekonomske politike glede na realno obstoječo proizvodno strukturo jugoslovanskega gospodarstva pa se dandanes zelo jasno zrcalijo v popolnoma drugačnih rezultatih in tokovih blagovne menjave s tujino od rezultatov, ki jih predvideva stabilizacijski program.

Naslednja značilnost jugoslovanske carinske politike je njena diskriminatornost. Dovolj visoka carinska zaščita (to so redne in izredne carinske dajatve, takse itd.) pomeni za neke proizvode (to je za neko podjetje ali grupacijo) privilegiran položaj (kar se zelo pozna pri dohodku) v primerjavi s tistimi podjetji in grupacijami, ki uživajo manjšo carinsko zaščito. Če bi izvirale te razlike iz kakšnih logičnih vnaprej postavljenih kriterijev, potem bi imelo tako »pretakanje« denarja iz manj zaščitenih v bolj zaščitenе dejavnosti le kak končni pozitiven ekonomski učinek. Tega pa, kot smo rekli, pri nas ni, vse se bolj ali manj improvizira: večjo ali manjšo zaščito dobi tista organizacija ali tista grupacija, ki je pač tako ali drugače (s pritiskom, s preglasovanjem v mehanizmu samoupravnega dogovarjanja ali pa kar preprosto po dobrih osebnih zvezah) »dokazala« svojo trenutno potrebo po zaščiti.

Tak je torej položaj, kar sicer ne pomeni, da se pristojni dejavniki v naši državi vsega tega ne zavedajo. V zveznih organih je bilo v zadnjem času izdelanih veliko gradiv, med njimi tudi nekaj čisto dobrih in ustreznih. Naš problem sploh ni v tem, da ne bi vedeli kako in kaj. Problem tiči v institucionalni neučinkovitosti in nemoči družbe, da bi v kaosu nasprotujočih si interesov realizirala tisto, kar bi moralo biti strokovno in znanstveno nesporno.

Vendar pa poskusimo — čeprav se zde taka prizadevanja že precej donkihotska — izluščiti o problemu carinske politike tudi kaj konstruktivnega. Zlasti moramo odgovoriti na vprašanje, kateri naj bi bili sploh tisti »logični«, »ekonomski« itd. kriteriji, ki naj bi se jih držala naša carinska politika, da bi postala namesto gole farse resen ekonomski instrument. Ali naj bodo to predvsem plačilno-bilančni interesi ali naj bo to predvsem krepitev konkurenčnosti jugoslovanskega gospodarstva — čemur naj bi podredili tudi kriterij stopnje obdelave artiklov? Okrog tega se v zadnjem času lomijo kopja v polemiki med konceptoma Narodne banke in komisije zvezne skupščine za revizijo deviznega in carinskega sistema o bodočih zasnovah sistema ekonomskih odnosov s tujino. Rekli bi, da bi bil pravzaprav katerikoli od teh kriterijev še vedno boljši kot nobeden — samo če bi ga res dosledno uveljavili in spoštovali. Če pa se približamo mnenjem naprednega dela gospodarstva — bi zagovarjali zlasti tale pglavitni kriterij: tehnološka naprednost neke proizvodnje, zakaj le tehnološko napredne proizvodnje imajo tudi trajno in nesporno perspektivo v vključevanju v evropski gospodarski prostor. Da bi se izognili nesporazumom in možnostim izigravanja, pa bi morali ta kriterij, to, da hočemo nekoga ščititi s carino in ga spodbujati z drugimi instrumenti zaradi njegove napredne tehnologije in perspektive na svetovnem trgu, da bo laže in uspešneje vlekel naprej kolo našega razvoja — nedvoumno zapisati tudi v sam carinski zakon.

Ta ideja seveda ni zrastle v zelniku pisca tega sestavka. O tem se je pri nas nekoč že veliko govorilo, napisana je bila o tem že cela študija. Toda kdo se bo upiral premoči tistih, ki lahko z drugačnimi »metodami« brez prizadevanj za napredek tehnologije dosegajo ugodne pogoje za večanje svojega dohodka?

In tako smo rajši ostali — brez vsakršnega kriterija...

I. RAVNIKAR

Tolažbe gospodarstvu in stabilnost politike

V resoluciji o letošnji ekonomski politiki je zapisano, da bodo v okviru stabilizacijskega programa pripravljene spremembe ekonomskega sistema do konca meseca februarja. Tako nekako bi bilo vsaj še deloma ustrezno in zamuda glede sistemskih potez, ki bi morale spremljati že valutno reformo, ne bi bila preočitna. Od tega sredi marca, ko pišem ta prispevek, gospodarstvo nima še ničesar.

Razumljivo je, da podjetja sila težko pričakujejo in odločno terjajo napredne in v naši politiki načelno že odobrene sistemske spremembe. Res je, da so nekatere navezane na predvidene ustavne novosti, vendar izgovarjanje na to gospodarstva ne more zadovoljiti. Gre namreč za tako pomembne točke sistema, da je, če jih ne uredimo, ogrožen uspeh celotnega stabilizacijskega programa, ki smo ga proti koncu lanske jeseni z glasnim aplavzom politično utemeljili na prvi konferenci jugoslovanskih komunistov. V praksi je stvar potekala nekoliko drugače, kot je pričakovalo gospodarstvo. V bistvu imamo v praksi uveljavljeni predvsem dve

vidnejši potezi iz tega programa — zamrznenje cen in devalvacijo dinarja. Prva je bila sicer deležna popularnega sprejema med potrošniki, dokler se v svoji delovni organizaciji niso srečali s težavami, ki jih prinaša neustrezna pariteta cen. Ob devalvaciji bi namreč morali korigirati vsaj najnujnejša nesorazmerja med cenami in seveda vstaviti potrebne novosti v zunajtrgovinski in devizni režim, ki imata zdaj dokaj diskriminatorski značaj, s tem pa je ves namen devalvacije občutno zamegljen. Vendar od vsega tega ni nič, četudi pustimo ob strani še druge potrebne ukrepe. Skratka — dejstvo je, da imamo danes, ko poteka že šesti mesec izvajanja stabilizacijskega programa, v bistvu prav tak gospodarski sistem kot v letu 1965 oziroma rajši še slabšega, saj so ga občutno skazile neredke parcialne rešitve, izsiljene s političnimi pritiski.

Ni čudno, da je v številnih delovnih organizacijah zaradi zavlačevanja sistemskih rešitev čutili precejšnje nezadovoljstvo ali tudi (kar je nedvomno bolj škodljivo) brezbržnost in nezaupanje v uspeh stabilizacije. Gospodarstvo se ne more kratko malo zadovoljiti s pojasnilom, da se bodo sistemske novosti zavlekle za nekaj mesecev, in ni čudno, da je prav ob tem dejstvu potrpežljivost nekoliko popustila in si dala duška tu in tam na zelo oster način. Upravni odbor zvezne gospodarske zbornice je npr. v začetku minulega meseca jedko očital zvezni administraciji, da je pri pripravljanju ukrepov okrog stabilizacijskega programa premalo energična in dinamična; da premalo sodeluje z gospodarstvom; slišati je očitke, da se poteze pripravljajo tako kot administracija zmore, ne pa kot gospodarski razvoj terja; da je do zdaj stabilizacijski program prinesel gospodarstvu predvsem za 9 novih milijard podražitev pri poslovnih stroških in da razbremenitve niso presegle 3 milijarde, celo, da izredna pooblastila zveznega izvršnega sveta ne pomenijo prisilne uprave nad gospodarstvom itd. Očitki so ostri, vendar neredko tudi utemeljeni. Sicer pa so najhujši prišli iz vodstva zvezne zbornice in v tem organu sedi jugoslovanska tehnokratska elita, ki ji glede na raznolikost in odgovornost njenega dela verjetno ni mogoče očitati, da kriči v veter brez pravega vzroka.

Gre preprosto za dejstvo, da se je tudi pri stabilizacijskem programu, kot že večkrat doslej, pokazalo, da smo vsi pripravljeni glasno odobriti načelne politične odločitve, v praksi pa se obnašamo vsak po svoje in zastavljenih stvari ne speljemo dosledno. Kaže, da bi nam edino še ta ali ona možnost mističnega sporazumevanja lahko povedala, kaj kdo misli, ko glasuje za določeno politično odločitev. Prav zato bi bilo nesmiselno za vse zadrege in pomanjkljivosti v stabilizacijskem programu kriviti le zvezno vlado in administracijo, ko dobro vemo, da sprejete odločitve in predpise največkrat obidejo predvsem v gospodarstvu. Vendar moramo obenem vedeti, da se bo tako nadaljevalo toliko časa, dokler bosta to dovoljevala pomanjkljivi sistem in slaba družbena kontrola. Samo še razlog več, da sistemske novosti dejansko speljemo tako, kot smo predvideli. Če gre za nekatere nujne odločitve, povezane z ustavnimi amandmaji, pa je treba tudi odkrito povedati, koliko bo taka zamuda zavlekla ali oslabila predvideno stabilizacijo. Res pa je, da je zvezni izvršni svet glede vsega tega dokaj osamljen, čeprav so vse oči uprte le vanj — od najvišjih političnih forumov do gospodarskih organizacij. V tem položaju vsekakor ni umestno nastopati s političnimi izjavami ali pojasnili, ki lahko sicer začasno popularno izzvene, so pa neutemeljene. Tovrstnih podukov in tolažb gospodarstvu v zadnjih mesecih res ni manjkalo. Spomnimo se, da je zvezni sekretar za zunanjo trgovino tik pred

glasno in okorno pripravljeno valutno reformo (na katero je bila javnost, če ne drugače, opozorjena vsaj z ostavko podpredsednika beograjske vlade) obsodil glasove ulice, da vznemirjajo gospodarstvo z neutemeljenim napovedovanjem devalvacije. Spomnimo se napovedi o umestnosti uvoznih depozitov, ki so se potem v danem položaju izkazali za popolnoma nekoristne in smo jih mirno pometli. In naprej — kako prepričljivo je zvezno sindikalno vodstvo poučevalo gospodarstvo, da zaradi devalvacije standard ne sme trpeti, pri tem pa ni nihče kolektivom pojasnil, kako naj jim to uspe, ker to kratko malo ni bilo mogoče. Zdaj je slišati tudi že stališča, da mora gospodarstvo ob odlaganju sistemskih sprememb usmeriti svoje delovanje v smislu ustavnih amandmajev oziroma da »so predlagane ustavne spremembe že uporaben kompas za neposredne akcije v gospodarstvu«, kot je zapisal uvodničar osrednjega slovenskega dnevnika (*»Delo«*, 10. III. 1971). Pri tem se moramo seveda vprašati, kaj oprijemljivega za neposredno poslovno politiko in ravnanje imajo lahko delavski sveti in direktorji v ustavnih amandmajih, pa naj so še tako napredni; ko pa vemo, da bodo šele na temelju v njih uveljavljenih koristnih stališč lahko sprejeti predpisi; ko vemo, da se bo med javno razpravo verjetno v teh novostih še kaj spremenilo, saj kaže to že prvi del razprav; in četudi pustimo ob strani pravno nevzdržnost takih nasvetov. Najbolj pa pogreje tolažba, ki je je gospodarstvo neredko deležno, namreč da niso važni predpisi, ampak gospodarjenje. To drži, samo pri takih tolažbah se navadno zamolči, v kakšni meri je gospodarjenje in obnašanje delovnih organizacij odvisno od sistema. Četudi pustimo ob strani že omenjeno dejstvo, da prav pomanjkljivosti sistema in slaba družbena kontrola omogočajo izigravanje predpisov in razne nepravilnosti, lahko navedemo še nekaj drugih dejstev v prid trditvi, da je obnašanje gospodarstva pri nas sila tesno povezano s sistemom. Na primer, da je predlanski obseg nepokritih izgub dosegel tretjino podjetniške akumulacije jugoslovanskega gospodarstva (za leto 1970 ob času, ko pišem ta prispevek, še ni bilo na razpolago podatka, da se zato nikomur ni nič hudega zgodilo). Pri tem pa v sistemu še nadalje dovoljujemo nesposobnim podjetjem životarjenje, če ne celo solidno življenje na račun tujega denarja, ker s predpisi pač upnikom ne dovolimo, da bi ustrezno uveljavljali svoje pravice, kar bi kaj hitro pripeljalo do jasne podobe o pravih žariščih in povzročiteljih nelikvidnosti. Ali da anuitete, ki jih mora plačevati gospodarstvo v zadnjih letih, presegajo vsa sredstva, ki jih gospodarstvo lahko nameni za sklade. Ali da so v vseh letih gospodarske reforme (od leta 1965 naprej) sredstva zveznega proračuna (sem štejem tudi dodatna proračunska sredstva in zvezno iznajdbo — neproračunsko bilanco) za blizu trikrat višja kot celotna podjetniška akumulacija jugoslovanskega gospodarstva. Ali da je mogoče s podpisom uradniškega peresa še danes odločati o dohodku celotnega delovnega kolektiva. Ali da je naš devizni in zunanjetrgovinski sistem pravi diskriminatorski bastard in instrument prelivanja sredstev znotraj gospodarstva, kar ni težko dokazati s konkretnimi številkami itd. Takih ugotovitev, ki spodbijajo trditve, da je sistem brez pomena za ravnanje gospodarstva, bi lahko še veliko našli.

Gre pač za dejstvo, da se mora naša politika resneje zavedati pomena svojih odločitev in potez za naš gospodarski razvoj in odgovorneje ravnati. Predvsem pa potrebuje v svojem delovanju večjo mero subtilnosti, s katero se do zdaj prav gotovo ni odlikovala. Tudi njene tolažbe gospodarstvu, ki smo jih našli, pričajo o tem.

T. KRAŠOVEC

Maca Jogan

Sociološke razsežnosti procesov urbanizacije in industrializacije v Jugoslaviji

*»Savoir pour prévoir,
prévoir pour pouvoir.«*

A. Comte

Čas, ko je bila vsa jugoslovanska sociologija pretežno zgolj razlaga *ex cathedra*, ko je bil stik s konkretno dejanskostjo bolj majhen ali pa ga skoraj ni bilo, ko je bila naloga sociologa, da sprejema in ohranja celo očitno neustrezne teoretične sisteme, se vedno hitreje odmika. Sociologija kot samostojna disciplina, pa čeprav v naših razmerah še vedno relativno mlada, vse bolj jasno oblikuje svoj predmet, svojo metodo in metodologijo; ob tem pa se tudi spreminja vloga sociologa, ki se vse bolj udeležuje raziskovanja dejanskega spreminjanja družbenih odnosov. Prav spoznanje resnično obstoječih družbenih razmerij pomaga rušiti predstave o našem razvoju, ki naj bi bil po nekaterih mnenjih vselej socialističen, vselej nujen in objektivno določen.

Sam družbeni razvoj v Jugoslaviji je prišel do stopnje, ko zahteva temeljite analize in proučevanje razvojnih možnosti naše družbe. Glavni vir razvojnega potenciala vsake moderne industrijske družbe pa so — *per definitionem* — mesta, urbanizirana jedra. Sama urbanizacija kot determinanta družbenega spre-

prikazi, recenzije

P

minjanja je kot ena razsežnost družbenoekonomskega razvoja odvisna od dinamike in smeri razvoja. V zgodovinskem razvoju so se posamezna področja v Jugoslaviji — zaradi pripadnosti različnim kulturnim sistemom — dokaj neenakomerno vključevala v procese urbanizacije in industrializacije (npr. na Slovenskem se je pojavil parni stroj 1833, v Makedoniji 1912, ipd.). Do enakomernejšega razvoja in manjšanja razlik pride po drugi svetovni vojni, ko smo izvajali načrtno (čeprav ne vedno »nacionalno«) industrializacijo. Glede na to, da samoupravna družbena razmerja že dve desetletji postavljamo za temeljna, bi lahko pričakovali še posebno naravo urbanizacije.

Razmerje med mestom in vasjo je torej eden od pomembnih kazalcev odprtosti in demokratičnosti naše družbe. Zato ni naključje, da so si jugoslovanski sociologi izbrali procese urbanizacije in industrializacije za temo razprav na petem strokovnem sestanku. Prevladujoče zanimanje za procese urbanizacije (ob manjšem interesu za samo industrializacijo) kaže lahko posredno tudi na precejšnjo afirmacijo sociologije mesta in vasi kot specialne discipline v našem družbenem prostoru.

Sestanek jugoslovanskih sociologov, ki so hkrati imeli izredno skupščino, je bil v Dubrovniku od 11. do 13. februarja t. l. Na sestanku je sodelovalo okoli 150 domačih udeležencev in nekaj tujih gostov. Delo se je začelo in končalo s plenarnim sestankom, vmes pa so posamezne specifične probleme urbanizacije na različnih ravneh družbenosti (od posameznika, prek družine, organizacije itd.) obravnavale sekcije (ki so bile ob tej priložnosti tudi ustanovljene kot samostojno delujoče enote znotraj združenja). Splet problemov, ki so jih obravnavali, je tako obsežen — zlasti še če upoštevamo dokaj živahno razpravo v vseh sekcijah, da je težko opozoriti na vse. Tega namena pričujoča informacija tudi nima in ga ne more imeti.¹ Pač pa bom poskušala izluščiti iz bogate vsebine nekaj spoznanj, ki kažejo na napredek v kvalitativnem pomenu. Izbira je, razumljivo in kot v vseh podobnih primerih, zelo subjektivna.

Možnosti odkrivanja in spoznavanja zakonitosti v družbeni dejanskosti so odvisne od bolj ali manj natančne »pojmovne mreže« (pojmovnega sistema), s katero »prekrijemo« (lahko pa tudi zakrijemo!) dejanske odnose in ki že določa specifičen pristop posamezne discipline. Težnja po odkrivanju specifičnega sociološkega pristopa pri proučevanju procesov urbanizacije (nujen pogoj za obstoj specifične discipline sploh!) se je dokaj močno izrazila tudi na tem sestanku. Najbolj opazna je v nekaterih prispevkih (npr. Z. Mlinarja, V. Đurića itd.) temeljne narave (medtem ko se aplikacija kaže v nekaterih prispevkih, ki so jih obravnavali v sekcijah).

¹ Bralci ki jih ta problematika zanima, lahko najdejo precej prispevkov za ta strokovni sestanek v revijah Sociologija 3—4/1970 in Sociologija sela 31—32.

Po mnenju Z. Mlinarja je za dosežanje raziskovanje urbanizacijskih procesov (ki je potekalo pretežno v okvirih urbane sociologije) značilno »zbiranje kopice podatkov o najrazličnejših pojavih brez splošnih koncepcij, sistema oziroma teorije, ki bi omogočale njihovo interpretiranje«. Zato si je zadal nalogo, da izdela splošno sociološko pojmovno shemo procesov urbanizacije; ta koncepcija bi naj predstavljala korak naprej v primerjavi z dosedanjimi koncepcijami, ki se dajo zreducirati na dihotomo koncepcijo mesta in vasi (to koncepcijo so v sodobnosti že pogosto kritično presegli) in na teorijo ruralno-urbane kontinuum. Vsebinsko pa so dosedanje koncepcije ostajale na ravni analize odnosov med prebivalstvom in fizičnim prostorom. Specifičnost sociološkega pristopa vidi Z. Mlinar v upoštevanju »družbenega prostora«, ki ga opredeljujeta funkcionalna in statusna razčlenjenost (diferenciacija); v tem prostoru prihaja do bolj ali manj tesnega povezovanja (interakcij) med ljudmi, ki je odvisno od bliskosti (ali oddaljenosti) na vertikalni razsežnosti družbenega prostora. V pojmovno strukturo vnaša kategorijo »kolektivnega potenciala«, ki se lahko uresničuje na troje načinov: s kumulacijo identitet (kopičenjem enakosti), komplementarnostjo razlik in kompetitivnostjo alternativ (tekmovalnost, primerjalnost alternativ).

Tudi V. Đurić (Pojem, vloga, dejavniki in modeli urbanizacije) je poskušal s sociološkega vidika opredeliti pojav urbanizacije zlasti zavoljo: — spodbujanja znanstvenega interesa za pojave, ki še niso dovolj raziskani; — izpopolnitve nekakšne teoretične praznine v zvezi s temi pojavi; — modeliranje glavnih smeri in okvirov za njihovo sociološko empirično proučevanje.

Samo urbanizacijo opredeljuje kot »kompleksen diskontinuiran, di-

namičen in notranje povezan konkretno zgodovinski proces, v katerem se človeške skupnosti preoblikujejo v skupnosti mestnih značilnosti v svojih prostorskih, demografskih, ekonomskih, družbenih in kulturnih elementih in razsežnostih.« Funkcijo urbanizacije povezuje z napredkom, zakaj ljudje menijo, da so mestni modeli in standardi naprednejši od vaških. Razlikuje tri vrste vsebinsko različnih modelov urbanizacije, ki pa se prepletajo: ekonomsko, demografsko in družbeno-kulturno urbanizacijo. Ekonomska urbanizacija se kaže v stopnji zaposlenosti prebivalstva zunaj kmetijstva (medtem ko je v Jugoslaviji okoli 50 % takšnih prebivalcev, je ta odstotek na Nizozemskem 8, na Danskem 5, ipd.). Demografska urbanizacija (ki bo po predvidevanjih znanstvenikov skoraj totalna v prihodnjem stoletju — 2050. leta bi naj v mestih živel 90 % ljudi) določa spolno-starostno neravnovesje prebivalstva (ki je pri nas že precej izrazito in se kaže v nasprotnih procesih: juvenilizacija mest, senilizacija vasi; feminizacija in maskulinizacija). Družbeno-kulturna urbanizacija vpliva na širjenje »mestnega načina življenja« (ki ga simbolizirata »ura in prometni znak«), na vse širše procese ponotranjanja mestnih vrednot (hitrejši so procesi sprejemanja materialnih kot duhovnih dobrin²), na vrednotne konflikte, adaptacije, itd.

Teoretična izhodišča za opazovanje socio-kulturne urbanizacije so podali P. Kliner (Asimilacija imigrantov iz ruralnih območij v urbaniziranem okolju), ki opozarja na težavnost teh procesov posebej še zavoljo večnacionalne (in s tem tudi večkulturne) skupnosti pri nas;

² Teh procesov pri nas še niso veliko raziskovali.

J. Ristović (Migrant kot marginalna osebnost); M. Damjanović (O nekaterih oblikah prilagajanja kmetov na kulturo urbane družbe). Gradiva za empirično proučevanje teh procesov³ je v naši družbi skoraj neskončno veliko, vendar pa je do slej ta stran družbenosti nekako ostajala zunaj znanstvenega zanimanja. Zdi se, da so tudi prispevki o tem premalo »zasidrani« v naši stvarnosti, kar jim daje včasih tudi hipotetično naravo.

Več prispevkov za strokovni sestanek je bolj »praktično« usmerjenih, zakaj »proučevanje razvojnih možnosti jugoslovanske družbe ne more biti le teoretične narave« (S. Bolčič). Znanstveno zelo dosledno je analiziral npr. S. Bolčič (Medsebojna odvisnost tipov urbanizacije in razlik v ravni razvitosti regij v Jugoslaviji) različne tipe urbanizacije (razlikuje: balkansko-orientalski, srbski, dinarski, panonski, mediteranski in zahodni tip) glede na tele razsežnosti:

- razširjenost primarne urbanizacije
- intenzivnost urbanizacije
- mobilnost urbaniziranega prebivalstva
- izobraženost urbaniziranega prebivalstva
- uravnoveščenost distribucije urbaniziranega prebivalstva v mreži mest.

S. Bolčič razume stopnjo urbanizacije kot razširjenost primarne urbanizacije, ker je znano, da ekološka (prostorska) pripadnost mestnemu okolju ni skladna z dejansko urbaniziranostjo (sprejet in pono-

³ Ruralni eksodus (beg z vasi) vpliva na eni strani na dezintegracijo ruralne kulture in na »ruralizacijo« mestne. V mestih pa prihaja do problemov zlasti ob stiku več kultur (adaptacija, integracija, asimilacija; ovire, ki preprečujejo integracijo npr. v obliki predsodkov, stereotipov, itd.).

tranjen celovit »mestni način življenja«). Šele takšno razlikovanje nam omogoči natančnejše pojasnilo razlik, ki se kažejo v vplivu na razvoj (razvitost je v različnih tipih urbanizacije različna; Slovenija je npr. po stopnji urbanizacije v Jugoslaviji na 5. mestu, po stopnji razvitosti pa na 1. mestu!). Že sama primarna urbanizacija v Jugoslaviji ni preveč obsežna (po internacionalnih kriterijih je Jugoslavija med najnižje urbaniziranimi državami v Evropi!), zato ti procesi dejansko ne vplivajo pomembneje na razvoj v naši družbi. Intenzivnost urbanizacije opazuje le prek kazalca »mestnega načina življenja« (ekonomske aktivnosti mestnega prebivalstva) in ugotavlja, da je najnižja intenzivnost urbanizacije značilna za mesta balkansko-orientalskega tipa in najvišja za mesta zahodnega tipa. Kadar je aktivnost mestnega prebivalstva nižja, manjša kot aktivnost nemestnega prebivalstva (če so se preseljevali v mesta družinski člani, ki se zaradi neustreznih ali nikakršnih kvalifikacij ne morejo aktivirati v mestu), lahko govorimo o »patološki urbanizaciji«; tu pa se mesta ne uveljavljajo kot razvojna jedra pač pa prej kot »žarišča socialnih problemov«. Pri analizi mobilnosti⁴ je odkril, da je za mesta v razvitih področjih Jugoslavije značilen manjši delež avtohtonega prebivalstva kot v nerazvitih področjih (kar kaže na večjo mobilnost — tako prostorsko kot družbeno — v razvitih področjih). Zlasti v nerazvitih področjih spremlja urbanizacijo močna »ruralizacija« mest. S. Bolčič celo sklepa, da »hiter porast mestnega prebivalstva v povojnem času v večji meri go-

vori o procesu ruralizacije mest kot o dejanski urbanizaciji«. Prav zato pa bi naj tudi mesta zgubila svoj razvojni vpliv. Z analizo izobrazbene ravni je prišel do dveh kazalcev: »indeksa zaostalosti« in »indeksa industrijske usmerjenosti«, ki sta v različnih tipih urbanizacije različno navzoča (npr. »indeks zaostalosti« je v balkansko-orientalskem tipu urbanizacije 30,9, v zahodnem pa 9,2 — torej trikrat večji!). Čeprav je teza bolj hipotetične narave, je S. B. vseeno prišel do pomembnega sklepa, da v dosedanjem razvoju zaradi različnih tipov urbanizacije ni prišlo do takšnih transformacij mestnih naselij v »razvojna jedra«, kot smo pričakovali glede na dinamično naraščanje mestnega prebivalstva.

Na »socialno ceno«, ki jo morajo plačevati sedanje generacije zaradi industrializacije in urbanizacije, je opozoril C. Kostić (Sociološki vidiki prostorskega planiranja Jugoslavije). Mestno prebivalstvo se pretežno novači iz vaškega, zato se z naraščanjem mesta večja »beg z vasi«, v katerega se vključujejo zlasti mlajši in sposobni moški (manj ženske); depopulacija vasi⁵ — zaradi zunanje in jugoslovanske notranje migracije vpliva na krepitve procesov senilizacije (staranja) in feminizacije. »Socialna cena« pa obsega: — adaptacijo na novo okolje (na ravni individua ali primarnih skupin); — spreminjanje tradicionalnih struktur in uvajanje novih; — hitrejši življenjski ritem, ki povzroča pojave anomije. C. Kostić predvideva vse večje zblíževanje mesta in vasi v prihodnosti, manjšanje razlik med njima, oblikovanje prostorske, kulturne in socialne integracije, čemur bi naj

⁴ S problemi mobilnosti je sicer obsežneje nastopila slovenska skupina (S. Saksida, Z. Knap, A. Caserman), ki opazuje mobilnost po posebnem matematičnem modelu.

⁵ O izseljevanju planinskih področij v Makedoniji je napisal prispevek K. Džonov.

zlasti pripomoglo prostorsko načrtovanje.

S to svojo »optimistično« usmerjenostjo je C. Kostić daleč presegel zelo pesimistično vizijo, ki se nam nudi ob branju »socialne reportaže« dr. S. Šuvarja. Za razliko od raznih modelnih pristopov, funkcionalnih idr. analiz (ki jih sicer tudi sam opravlja) je to pot na bolj plastičen (lahko bi rekli čustveno vznurljiv) način opozoril na dejanska nasprotja med mestom in vasjo (Urbanizacija, socialna diferenciacija in socialna segregacija v naši družbi). Res je, da marsikatega sociologa čisto zavedejo modelne koncepcije, kjer so ljudje (kot konkretno bivajoči družbeni individui) abstrahirani; zato je prispevek dr. Šuvarja neke vrste »partijna« osvežitev. Opozoril je na veliko oddaljenost med mestom in vasjo, na to, kako mesto izkorišča vas (npr. del sredstev, ki ga v mestu ustvarijo delavci z vasi, ostaja v mestu — po načelu »solidarnosti«); ob tem ko se polovica brezobzirno urbanizira, živi druga polovica še v »rezervatih«, ki se jih urbanizacija sploh ne dotika. Segregacija in izrazita diferenciacija kažeta na razredno naravo v odnosu med mestom in vasjo ter v mestu samem (ki že navzven kaže, da je razredno strukturirano — npr. barakarska revna naselja imigrantov proti naseljem z vilami in vsem ustreznim luksuzom!). S. Šuvar (katerega pristop — ne pa samo prispevek je prežet z vrednostno usmeritvijo najnižjega sloja delavskega razreda) sklepa: »Urbanizacija izbranih ni isto kot urbanizacija nepoklicanih!«

Naj omenim še nekatere aktualnosti, na katere je opozoril M. Živković (Družbeni sistem in mreža naselij v Jugoslaviji) in ki so zlasti zanimive z vidika funkcioniranja našega družbenopolitičnega sistema. Ta sistem temelji na koncepciji ko-

mune (siceršnja nedodelanost tega koncepta zdaj zanemarimo) kot tiste temeljne družbene skupnosti, ki omogoča posamezniku zadovoljevanje različnih potreb. M. Živković je opozoril, da bi moralo imeti mesto, ki bi bilo sposobno za središče komune, več kot 10.000 prebivalcev (dejstvo pa je, da je v Jugoslaviji 400 komun — od 500, kolikor je vseh — ki nimajo takšnega jedra!). V prihodnosti bi naj po njegovem mnenju upoštevali načrtno »politiko humanizirane urbanizacije«, ki bi se prilagajala »potrebam procesa razvijanja samoupravljanja«. Jugoslavija je v »čakalnici za urbanizacijo« in ima zato tudi — čeprav edina, ki temelji na samoupravljanju — za to najbolj neugodne pogoje v Evropi.

Na kratko — ker je nemogoče temeljiteje — naj omenim še nekatere druge teme ali razsežnosti urbanizacije, ki so jih zlasti obravnavale sekcije.

Vloga komunikacijskih sredstev (TV in radio) v urbanizaciji in zblizjevanju mesta in vasi, vloga mešanih gospodinjstev v prenašanju sprememb na vas, modernizacija lokalnega gospodarstva in urbanizacija vasi kot dejavnik stabilizacije jugoslovanske zunanje migracije, dejavniki, ki zavirajo hitrejšo industrializacijo, družina in njena vloga v socializaciji, vloga družine v prenašanju religioznosti glede na tip naselja, urbanizacija in tradicionalna religioznost, socialna kontrola, participacija občanov in urbanizacija, kulturna integracija mesta in vasi.⁶

Nekatere prispevke so le »prenesli« z drugih posvetovanj ali pa drugače niso čisto ustrezali temi. Mogoče bi veljalo v prihodnje uveljaviti kakšna izločevalna merila.

* O večini oseb, ki so sodelovale na sestanku, in o njihovih prispevkih je TIP že informirala bralce v št. 2/1971, str. 340.

Čeprav zveni kot samohvala, bi vendarle rada povedala, da je dubrovniški sestanek neke vrste trenutek samozavedanja v družbi, ki vztrajno povečuje urbanizacijo. Taki trenutki pa so brez dvoma potrebni tako posamezniku kot družbeni skupnosti, zakaj ponujajo možnost, da ocenimo, kje smo, kam gremo in kaj lahko upamo. Ob pregledu dosedanjih dosežkov znanstvenih analiz procesov urbanizacije se je pokazalo veliko vprašanj, ki bodo morala močno zanimati sociologe in sociologijo pri nas. In če naj bi bila sociologija zares »angažirana« disciplina in ne »dostojanstvena in sterilna lepota iz slonokoščenega stolpa«, bi mogoče še bolj kot doslej morala najti stik s tistimi, ki načrtujejo našo vsakdanjost in naš jutri; tako pa bi tudi prešla z ravni »prévoir« na raven »pouvoir«.

Predrag Matvejević

Razgovori z Miroslavom Krležo

Pred dobrim letom izšla knjiga »Razgovori z Miroslavom Krležo«, ki jo je za tisk pripravil docent zagrebške filozofske fakultete dr. Predrag Matvejević,¹ je pri beročem občinstvu dosegla tako izjemen

¹ Predrag Matvejević: »Razgovori z Miroslavom Krležo«, Naprijed (druga, razširjena izdaja, tiskana v decembru 1970).

uspeh, da ji je kmalu sledila še nova, razširjena izdaja. Videti je, kakor da je Krleži uspelo dokončno razbiti led, ki se je zadnjih nekaj let nabral okoli njega kot neke vrste »zarota molčečnosti« in da je obenem tudi ovrgel mit o svoji že pregovorni nedostopnosti.

»Razgovori z Miroslavom Krležo« vpeljujejo na naš knjižni trg poseben način predstavljanja izjemnih osebnosti v bolj popularni publicistični obliki »aktualnega intervjuja«, način, ki je drugod že dolgo znan in priljubljen. Avtor knjige razgovorov dr. Predrag Matvejević se je ognil publicističnemu reklamstvu (taki so na primer »razgovori«, ki jih vodi Alberto Moravia!) in vseskozi obdržal visoko intelektualno raven kritično angažirane debate. Matvejević sprašuje tako, da sproži celo vrsto miselnih iskrivosti, vprašanja se prepletajo, dopolnjujejo, izživajo odgovore, vedno nove misli. Slediti temu procesu je za bralca pravi pravcati užitek, ki je v določenem smislu celo ustvarjalen, saj spodbuja k lastnemu miselnemu angažiranju.

Razgovor tematsko ne bi mogli spraviti v nikakršne kalupe — Krleža je vsestranski erudit razgibana, prodornega duha in tudi kadar seže po primere iz zgodovine, ne stori tega zato, da bi podučeval (»le kdo se je še česa naučil iz zgodovine?«), temveč da bi se vnovič posmehnil človekovi neumnosti, omahljivosti, vsakovrstnim slabostim. Namen avtorja razgovorov je ekspliciran že v motu k uvodni besedi, povzetem po La Rochefoucauld: Nič ne zmanjšuje našega zadovoljstva s samim seboj bolj kakor spoznanje, da v določenem trenutku zanikujemo tisto, za kar smo se v drugem zavzemali... Ta misel — pravi dr. Matvejević — Krleževega življenja ne greni. Od »Antibarbarusa« do »ljubljskega

referata« se smernice Krleževe poti niso spremenile; zaradi svoje doslednosti ima pravico do besede, ne kot prerok — temveč kot *priča* o odstopanjih, ki so bila največkrat usodna. »Orientacija *junaka našega časa*«, ali preprosto človeka te dobe, zaradi tega tudi dandanes ni bila lahka. Ne dovoljujemo več komurkoli, da bi se zlahka poigral z našim zaupanjem, ker so našo potrpežljivost vse preveč izrabljali. Preroke smo pokopali na grobišča religije in mitologije, strinjajoč se z Nietzschejem, da je *bog mrtev*, mesianizme, kakršne še vedno goje različni naivni adepti, pa sprejemamo s posmehom tistih, ki so zavrgli iluzije.«

Zato je osrednja nit »razgovorov« med Krležo in Matvejevičem ravno vprašanje odnosa med politiko in literaturo: Krleža ne zanika možnosti o angažmaju kot sestavnem delu pisateljeve akcije, kljub temu da — kot pravi — »k sreči nikoli ni imel preveč iluzij o kakih neposrednih rezultatih svojega angažmaja«, od tod tudi vrsta nespোরазumov. Tisto, kar ostaja in proti čemur se je treba boriti, *angažirano* boriti, to je človeška neumnost! »Človeška neumnost ostaja enako neumna tudi v socializmu. Sicer pa, tudi v socializmu so ljudje, in ali jim ni treba poleg vseh drugih pravic priznati tudi pravico do neumnosti...? To je, bi dejal, eden temeljnih nesporazumov: če napadate socialistično neumnost v najširšem pomenu te besede, se bo vedno našel kdo tistih, ki vam bo pripisal, da napadate sam Socializem! Tako nastaja neke vrste konvulzivna fetišizacija socializma, hipostaze in fantomi socialističnih idealov, kar navsezadnje onemogoča, da se socializem sam koncipira kot *konkretna in živa danost*...«

D. KRAIGHER

Kronika

TEME LETOSNJE POLETNE SOLE NA FSPN

Letošnja poletna šola (summer school), katere poglavitna tema je »*Participation and Social Change*«, bo trajala od 15. junija do 10. julija. Delovni jezik je angleški. Povabljeni so študentje in profesorji iz nekaterih zelo znanih univerz v Evropi, ZDA in Kanadi. Glavna tema poletne šole bo obravnavana iz različnih zornih kotov (sociologije, politologije, socialne psihologije, ekonomije, filozofije), zato se je lahko udeležje strokovnjaki s katerega koli izmed teh družboslovnih področij. Predavanja bodo obsegala tehle 12 tem (za vsako so določili 4 ure, in sicer za predavanje in razpravo):

1. Branko Horvat: Economics of Associationist Society;
2. Silvano Bolčič: Sociological Approach to the Relationship between Participation and Economic Development;
3. Stane Južnič: Traditional Culture as a Barrier to the Active Participation in Modern Society;
4. Janez Jerovšek: Efficiency and Democracy of Self-management in Enterprises;
5. Josip Županov: Collective entrepreneurship — Participation and Economic Risk;
6. Veljko Rus: Power and Responsibility in (Yugoslav) Enterprises;
7. Stane Možina: Participation and Motivation in the Decision-Making Process within the Enterprise;
8. Eugen Pusić: Productivity Requirement for Complex Structures;
9. Rudi Supek: Technological Development and the Change of Participative Democracy;

10. Boštjan Markič: Voting (Process) and Participation;

11. Robert Agger: Education and Civic Involvement: A Comparative Study;

12. Gajo Petrovič: Participation: Some Philosophical Aspects.

SKRIPTA

FSPN je izdala v lanskem letu tale skripta:

— dr. Vlado Benko: Mednarodni odnosi (I. del),

— dr. Stane Južnič: Socialna in politična antropologija,

— dr. Janez Jerovšek: Teorija delovnih organizacij,

— dr. Zdravko Mlinar: Izbrano gradivo za študij — sociologije lokalnih skupnosti,

— Pavle Zrimšek: Osnove publicistike in novinarstva;

v kratkem bo izšla še Politologija, usmeritve v sodobni politični znanosti — izbor tekstov, ki jih je izbral in uredil dr. Adolf Bibič.

PODATKI O VPISU IN STRUKTURI ŠTUDENTOV

V študijskem letu 1969/70 se je na FSPN vpisalo 289 študentov (po letnikih: I — 168 študentov, II — 60, III — 42, IV — 19), v letu 1970/71 pa 361 študentov (I — 212, II — 75, III — 48, IV — 26).

Spol (študijsko leto 1970/71): moški — 217 (I — 116, II — 53, III — 30, IV — 18), ženske — 144 (I — 96, II — 22, III — 18, IV — 8).

Narodnost (1970/71):

Slovenija — 311 (I — 182, II — 65, III — 41, IV — 23);

Bosna in Hercegovina — 9 (I — 6, II — 2, III — 1);

Črna gora — 4 (I — 3, IV — 1);

Hrvatska — 19 (I — 11, II — 4, III — 3, IV — 1);

Makedonija — 6 (I — 4, II — 2);

Srbija — 7 (I — 4, III — 3)

ter po 1 študent iz Arabije, Palestine (Jordana), Jemena in Jordanije ter Italije.

Regija (1970/71):

Ljubljana — 106 (I — 65, II — 22, III — 8, IV — 11),

Gorenjska — 43 (I — 27, II — 9, III — 3, IV — 4),

Slovensko primorje in Notranjsko —

39 (I — 23, II — 9, III — 6, IV — 11),
Koroška in Štajerska — 47 (I — 27, II — 8, III — 8, IV — 4),

Podravsko-pomurski predel — 28 (I — 16, II — 7, III — 3, IV — 2),

Zasavsko-savski predel — 27 (I — 11, II — 7, III — 8, IV — 1),

Dolenjska — 21 (I — 13, II — 3, III — 5)

ter 45 študentov iz drugih republik in 5 tujih državljanov.

Način vzdrževanja v času študija: starši — 245 študentov, štipendije — 83, študentska brezobrestna posojila — 32, otroški dodatek — 41, drugo — 25.

Stanovanje med študijskim letom: pri starših — 119 študentov, pri svoji družini — 1, pri sorodnikih — 37, v študentskem domu — 181, drugje — 23.

Usmeritev. Za usmeritve (novinarstvo, politične vede, sociologijo) se študentje odločijo šele v drugem letniku. Letos se je vpisalo na posamezne smeri naslednje število študentov: novinarstvo — 82, politične vede — 52, sociologija 61. V II. letniku je 47 novinarjev, 27 politologov in 30 sociologov (29 študentov vpisuje dve smeri), v III. letniku je 30 novinarjev, 15 politologov, 16 sociologov (13 študentov je vpisalo dve usmeritvi), v IV. letniku pa 5 novinarjev, 10 politologov in 15 sociologov (dve smeri je vpisalo 5 študentov) ter 1 neopredeljen, ki obiskuje še filozofsko fakulteto.

CENTER ZA DRUŽBENOPOLITIČNO IZOBRAŽEVANJE (CDPI) PRI FSPN — SPECIALIZIRANI ŠTUDIJSKI SEMINARJI

Specializirani študijski seminarji se morajo uveljaviti kot pomemben člen v usmerjanju in usposabljanju družbenopolitičnih delavcev za poglobljeno idejno-politično delovanje. Ni potrebno poudarjati, da je precejšnje pomanjkanje sposobnih kadrov, ki bi vodili idejno-politično usposabljanje in ki bi bili ustvarjalni nosilci idejnega boja. Pobuda za organiziranje študijskih seminarjev, ki je nastala kot produkt sodelovanja vodstev slovenskih družbenopolitičnih organizacij in izobraževalne institucije — centra za družbenopolitično izobraževanje, pomeni zato pomemben korak v snovanju sodobnejšega in učinkovitejšega idejno-političnega usposabljanja.

Bistvena novost v organiziranju seminarjev na republiški ravni naj bi bila

v tem, da se bodo seminarji z določenega tematskega področja ponavljali iz leta v leto. Vsak seminar naj bi, hkrati ko bi usposabljal za neposredne naloge idejno-politične akcije, razširjal izobraževalni program in tako s poglobljanjem znanja ter usmerjanjem v teoretični študij zagotavljal nenehno bogatenje teoretične kulture udeležencev. Le-ti bodo tako, poleg svojega realnega dela, čedalje bolj specializirani za določeno področje, s tem pa tudi čedalje bolj usposobljeni za neposreden angažma v idejno-politični akciji.

Med dvema seminarjema naj bi bili posamezni predavatelji na najrazličnejše načine v stiku z udeleženci seminarjev. Naj omenimo samo nekaj možnih oblik: »teach-in«, »panel diskusije«, posveti o določenih problemih ali odprtih teoretičnih in političnih vprašanjih, opozarjanje udeležencev seminarjev na zanimive članke in knjige itd. Tako neprestano sodelovanje z udeleženci seminarjev naj bi bilo ključni in neizogibni člen v procesu uveljavljanja sodobnega koncepta idejno-političnega usposabljanja.

Na seminarjih bodo predavali ugledni znanstveniki in politični delavci ne samo iz Slovenije, ampak tudi iz drugih republik. Vsak seminar bo imel v programu tudi predavanje in razgovor z vodilnim družbenopolitičnim delavcem. Ta razgovor naj bi slušatelje opozoril na najbolj pereče naloge v neposredni idejno-politični akciji. Seminarji bodo internatskega tipa in bodo trajali po pet dni.

Projekt »Specializirani študijski seminarji« obsega tehle šest tematskih področij: — marksizem in religija; — problemi graditve političnega sistema in mednacionalni odnosi v SFRJ; — sodobna vprašanja samoupravne ideologije; — socialna struktura družbe in socialna diferenciacija ter mobilnost; — socializem kot svetovni proces in aktualni problemi v mednarodnih odnosih; — aktualna vprašanja graditve ekonomskega sistema SFRJ in sodobna ekonomska teorija. Predvideno je, da bo z vsakega tematskega področja v letu 1971 izveden prvi seminar (razen seminarja o »marksizmu in religiji«, ki bo organiziran že drugič). Vzoredno s pripravami za seminarje potekajo tudi priprave za usmerjanje individualnega študija udeležencev seminarjev, dalje, priprave za »panel diskusije«, »teach-in«, itd.

Program seminarja »Marksizem in religija« (22.—26. marca 1971): 1. Marksistična kritika religiozne etike, 2. Socialni nauk rimskokatoliške cerkve (RKC) in njegova evolucija, 3. Koncilski in pokoncilski usmeritev RKC na religioznem področju, 4. Radikalna stališča med mladimi katoliškimi bogoslovci in intelektualci, 5. Vatikan in mednarodna politika v novejšem obdobju, 6. Filozofske osnove sodobne teologije, 7. Katoliške družbene in politične institucije v novejši politični zgodovini, 8. Politika socialističnih sil do religije in cerkve, 9. Odnos ZK do religije in cerkve. V okviru programa bosta organizirana dva diskusijska popoldneva: »Pedagog in religija« in »Komunisti in religiozne manifestacije«.

Seminar »Sodobna vprašanja samoupravne ideologije« (19.—23. aprila 1971): 1. Socializem kot svetovni proces, 2. Znanstveno-tehnološka revolucija in samoupravljanje, 3. Misel Marxa, Engelsa in Lenina ter njena vtkanost v sedanji čas, 4. Marksizem po Leninu — glavni tokovi, 5. Vsebina, analiza in kritika birokratsko-etatističnih ideologij, posebej še stalinizma, 6. Teorije o koncu ideologij, 7. Etična vprašanja — komponenta socializma, 8. Kulturna in znanstvena ustvarjalnost in ZK; poleg tega razprave o tehle temah: »V čem je bistvo sodobne avantgardnosti ZK«, »Subjektivne sile in idejna akcija«, »Aktualne katoliške ideologije v našem prostoru«.

Seminar »Problemi graditve političnega sistema in mednacionalni odnosi v SFRJ« (5.—9. aprila 1971): 1. Narodi in njihova prihodnost, 2. Družbeni vzroki krepitve nacionalnega fenomena v Jugoslaviji, 3. Kako koncepcija ustavnih amandmajev zagotavlja afirmacijo narodov in narodnosti ter njihovo enakopravnost v zvezni državi, 4. Nacionalizem in njegove družbene korenine, 5. Ekonomski vidiki mednacionalnih odnosov, 6. Razvoj mednarodnih odnosov; Krepitev nacionalizma v svetu, 7. Združevalni in razdruževalni dejavniki in jugoslovanski federaciji, 8. Kontinuiteta stališč ZKJ o nacionalnem vprašanju; poleg tega panel diskusija o »Aktualnih vprašanjih graditve političnega sistema«.

Drugi seminarji bodo v jeseni 1971. Okvirni program seminarja o socializmu obsega tri sklope problemov: 1. Problemi sodobnega socializma, 2. Aktualni mednarodni problemi, 3. Mednarodni

položaj Jugoslavije; seminar o socialni stratifikaciji in socialni mobilnosti v Jugoslaviji vsebuje poleg tem, ki so razvidne iz naslova in ki se nanašajo na Jugoslavijo in Slovenijo, še teme o inteligenci v sodobni družbi, o problemih egalitarizma in diferenciacije, o vlogi delavskega razreda, o problemih kmetov in delavskega razreda, o problemih tehnološke revolucije in socialne strukture, o sodobnih pogledih na razrede, o razslojevanju kmetov, mobilnosti.

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BIBIČ Adolf: Od Hegla do Lenina in naprej. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

BRITOVSEK Marjan: Marx in Engels o Slovanih. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

DEBENJAK Božidar: Praktična narava kritične teorije. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

GORIČAR JOŽE: Marx in naš čas. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

HRIBAR Tine: Dialektika kot kibernetika. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

KIRN Andrej: Marx in svetovni razgovor o tehniki. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

KRISTAN Ivan: Leninov odnos do federalizma. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

KUŠEJ Gorazd: Aktualnost Leninovega dela »Država in revolucija«. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

LENIN V. I.: Filozofija i sociologija u Lenjina. V: **LENIN V. I.:** Lenjin izvan mitova. Zagreb 1970. 1. knj. sign. — 12.519-1.

LUKACS Georg: Povijest i klasna svijest. Studija o marksističkoj dijalektici. (Geschichte und Klassenbewusstsein.) Zagreb, Naprijed 1970, 443+(III) str. sign. 12.431.

PIRJEVEC Dušan: Med Marxom in Stalinom. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

ZIHERL Boris: Pravo pojmovanje Engelsa. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

ŽUN Anton: Engelsovi pogledi na vlogo države v družbi. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

II. FILOZOFIJA

ELIADE Mircea: Mit i zbilja. (Aspects du mythe.) S franc. prev. Mirna Cvitan i Ljerka Mifka. Zagreb, Matica Hrvatska 1970. 184+(IV) str. sign. 12.533.

JERMAN F.: O strukturalizmu in Mukašovskem. Sodobnost, Lj., 1971, št. 2, str. 192—193.

SUPEK Ivan: Filozofski razgovori održani na Tribini u Zagrebu u studenome 1970. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 14, str. 5—14.

III. SOCIOLOGIJA

BERGANT Milica: Teme iz pedagoške sociologije. V Ljubljani 1970. 271+(III) str. (Misel in čas. 12.) sign. I/2484-12.

CVAHTE Saša: Zdravstveno stanje slovenske populacije. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

GORIČAR Jože: Filozofska in sociološka problematika v naši teoriji države in prava. (Ljubljana, Pravnik) b. l. str. 368—382. Ponatis iz »Prav-

nikae št. 10—12, 1953, sign. II/11.284.
GRONSETH Erik: Disfunkcionalnost uloge oca kao glavnog privredivača u porodici u industrijskim društvima. Žena, Zagreb, 1970, št. 6, str. 72—86.

KLEIN V.-A. Myrdal: Dvije uloge žene. Žena, Zagreb, 1970, št. 6, str. 59—71.

KRAŠOVEC Stane: »Izumiranje« prebivalstva? Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Revolucija in demokracija. (Prikaz iz politične sociologije. Prev. Matija Murko.) Ljubljana 1970. 181+(I) str. (Tema dneva. 4.) sign. — 12.536-4.

MLAKAR Vinko: Urbani sistem Slovenije. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

RUPEL Dimitrij: Blagor in težave urbanizacije. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

SUVAR Stipe: Sociološki presjek jugoslovenskog društva. Zagreb, školska knjiga 1970, št. 185+(II) str. sign. 12.530.

IV. PSIHOLOGIJA

SOROKIN Boris: Osnove socijalne psihologije za studente prava. Zagreb 1970, (XI)+210 str. (BIBLIOTEKA Udžbenici. 38.) sign. — II/9109-38.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AHAČIČ Draga: Gledališka kriza in socialna diferenciacija. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 1—2, str. 54 do 61.

BEZDANOV Stevan: Između rada i obrazovanja. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 1 str. 74—84.

DAMNJANOVIĆ Milan: Estetika i razočaranje. Zagreb, Praxis 1970, 284 str. (Praxis 7/8.) sign. I/2542-7/8.

FILIPOVIĆ Dragomir: Konceptija o permanentnom obrazovanju. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 14, str. 98-105.

KOS Janko: Med tradicijo in avantgardo. VI. (konec). Sodobnost, Lj., 1971, št. 2, str. 142—151.

MUKAROVSKI Jan: Estetska norma. Sodobnost, Lj., 1971, št. 2, str. 193—197.

MUSEK Vitko: Ingmar Bergman — nemirni skandinavski iskalec. 2000, Lj., 1971, št. 4—5, str. 81—88.

—: **PRE ERNOVI** nagrajenci: ... Delo, Lj., 9. febr. 1971.

WHITE Leslie A.: Nauka o kulturi. Studija o čoveku i civilizaciji. (The Science of Culture. Prev. R. V. Konstantinovič.) Beograd, Kultura 1970. XXIII+409 str. sign. — 12.529.

ZORMAN Leon: Univerza: osip 70 odstotkov. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 4.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

—: **DRUŠTVENA** nejednakost u socijalizmu. (Urednik: M. Komatina.) (Beograd) Komunist 1968. 72(II) str. sign. — 12.527.

MIKECIN Vjekoslav: Socijalizam i revolucionarni subjekt. (Zagreb 1970.) 139+(III) str. (Biblioteka Kulturni radnik. 1.) sign. 12.474-1.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

—: **AKTUALNA** vprašanja kadrovske politike. Ljubljana 1970. 68 str. (Tema dneva. 3.) sign. 12.536-3.

ALBREHT Roman: Pred novim korakom reforme. Ljubljana 1971, 76+(I) str. (Tema dneva. 6.) sign. 12.536-6.

DORĐEVIĆ Dara: Briga o deci u centru pažnje našega društva. Žena danas, 1970, št. 267, str. 11—14.

DUROVSKI Lazar: Stvarni položaj opštinskih skupština u sferi normativne delatnosti. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 1, str. 38—73.

DRAGAN Zvone: Reforma, stabilizacija in razvoj društveno-ekonomskih odnosov ter plansko-tržnega gospodarstva. Komunist-Dokumenti, Lj., 26. febr. 1971.

—: **JEDINSTVENI** dugoročni program za unapređenje položaja žena. Žena danas, Beograd, 1970, št. 267, str. 15 do 30.

KARDELJ Edvard: Počasi smo priznavali, da je treba reformirati društvenoekonomski sistem v celoti. Komunist, 5. marca 1971, št. 9.

KARDELJ Edvard: Za bodočo jugoslovansko federacijo ni vzorcev v klasični federaciji ali konfederaciji. Delo, Lj., 3. marca 1971.

KARDELJ Edvard: Ustavne spremembe še bolj krepijo razvojno usmeritev naše skupnosti. Delo, Lj., 13. febr. 1971.

KRAIGHER Sergej: Nič ne more in ne sme ovirati uveljavljanja samoupravljanja. Delo, Lj., 24. febr. 1971.

MAJER Boris: Samoupravljanje in tržišče. Delo, Lj., 27. febr. 1971.

—: O NEKIM aktualnim pitanjima položaja žene u samoupravnem društvu. Žena danas, Beograd, 1970, št. 267.

—: OSEMNAJSTA seja CK ZK Slovenije (19. febr. 1971.) Komunist, Lj., 26. febr. — Dokumenti 1971.

RAIČEVIĆ Jovan: Ideološka integracija i ustavna reforma. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 1, str. 3—19.

—: REFORMA našega političnega sistema. (Uvodna beseda predsednika Tita.) Ljubljana 1970, 112 str. (Tema dneva. 5.) sign. 12.536-5.

—: REORGANIZACIJA federacije i razvoj političkog sistema. Zagreb 1970. 102+(II) str. (Aktualne političke teme. 7.) sign. — 12.523-7.

SOČAN L.: Vzroki krize in zahteve za uspeh. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

TITO: Delavski razred mora uvideti, da je to njegova ustava. Komunist, Lj., 5. marca 1971, št. 9.

TRIBUŠON Tone: Brez sklepov države. Delo, Lj., 27. febr. 1971.

USTAVNI amandmaji odpirajo nove možnosti za hitrejše uresničevanje družbene reforme. Delo, Lj., 3. marca, 1971.

3. Politični sistemi in organizacije:

BUMEDIEN H.: Revolucija in petrolej. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

MARVALJEVIĆ Jakov: Vpliv kolonializma na razvoj prebivalstva v trop-skih Afriki. Borec, Lj., 1971, št. 2, str. 137—146.

PETERIN Stanko: Organizacija Združenih narodov in razvoj mednarodnega prava. (ob 25-letnici OZN...) Pravnik, Lj., 1970, št. 10—12, str. 393—399.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: XXXV. kongres francuske demokratske konfederacije rada. Mednarodni radniški pokret, Bgd 1970, št. 5, str. 45—66.

—: RADNIČKA klasa Italije i nove demokratske strukture u preduzećima. Mednarodni rad. pokr., Beograd, 1970, št. 5, str. 5—44.

SMILAGIĆ Nerkez: Radnička demokratija i radnička partija. (Aktualne političke teme. 5.) Zagreb, 1970, št. 203+(III) str. sign. — 12.523-5.

—: VSI procesi proti Slovincem in Hrvatoma ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom 1927—1943. Trst, Zal. tržiškega tiska 1970. 123+(I) str. Iz knjige: Aula IV. Ponatis iz Primorskega dnevnika. sign. 12.466.

5. Mednarodni odnosi:

FERENC Tone: Knjiga, ki nas je zelo vznemirila — »Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteier«. Naši razgledi, Lj., 12. marca 1971, št. 5.

JERI Janko: Pred 16 leti rešeno vprašanje. Sodobnost, Lj., 1971, št. 2, str. 188—192.

KAVČIČ Vladimir: O narodnosti. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 1—2, str. 1—4.

—: SOCIJALIZAM i nacionalno pitanje. Zagreb 1970, 192+(IV) str. (Aktualne političke teme. 3.) sign. 12.523-3.

SLODNJAK Anton: O narodnosti. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 1—2 str. 4—7.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Na pragu novega srednjeročnega načrta. ... Ljubljana 1970. 65+(I) str. (Tema dneva. 1.) sign. — 12.536-1.

BLAGOJEVIĆ Obren: Ekonomske doktrine. Beograd, Savremena administracija 1971. XIX+488 str. sign. II/11.281.

BLAŠKOVIĆ Vladimir: Ekonomska geografija Jugoslavije. 3. iz. Zagreb 1970, XV+319+(I) str. (Ekonomska biblio-

teka. VI. kolo, sv. 2—3.) sign. — II/10.000-6/2-3.

BORDON Rado: »Mačka v žaklju« ali anonimni »razpisje« delovnih mest. Delo, Lj., 27. febr. 1971.

CIGOJ Stojan: Odgovornost delovnih organizacij za ravnanje delavcev. Pravnik, Lj., 1970, št. 10—12, str. 435—454.

ČERNE France: Blagovna proizvodnja, socializem... Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

HORVAT Branko: Prevladavanje jaza između bogatih i siromašnih naroda sa socijalističkog stanovišta. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 14.

JEROVŠEK Janez: Razpisi na vodilne kadre — demokratska burka. Delo, Lj., 6. marca 1971.

MIHAJLICA Mitar: Tendencija samofinansiranja i »tržište kapitala«. Socijalizam, Beograd 1971, št. 1, str. 19—37.

SIVCEV Slobodan: Reprodukција u poljoprivredi — integralni društveni proces. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 1, str. 104—112.

SKERJANC Janez: Usmerjanje delitve. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

SOSKIĆ Branislav: Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija. Savremena makroekonomska analiza. Beograd, Institut za ekonomska istraživanja 1970. 277 str. sign. — II/11.280.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

VREG France: Javna polemika — Instrument pluralizma. Naši razgledi, Lj., 26. febr. 1971, št. 4.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOJC Pavle: Cerkev na Slovenskem — včeraj in danes. Delo, Lj., 27. febr. 1971.

GRADIŠNIK Janez: Skupna iskanja. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 1—2, str. 75—81.

KOVAČIČ Peter: Naše dejanje pred narodom. 2000, Lj., 1971, št. 4—5, str. 1—9.

VODNIK France: Narodnost in religija. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 1—2, str. 7—13.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: PREPORODOVCI proti Avstriji. Uredil Adolf Ponikvar. (Spremna beseda: Fran Zwitter.) V Ljubljani, Borec 1970. 484 str. sign. — 12.539.

ROGLIČ Josip: Prinos geografije formiranju misli našeg vremena. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1970, št. 14, str. 79—85.

VUKMANOVIĆ S.-Tempo: »Ničesar nisem olepševal, nikomur nisem prizanašal.« (Ob spominih...) Delo, Lj., 6. marca 1971.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: DRUŠTVENI položaj žene i porodice. Jugoslovenska literatura 1945—1967. Beograd 1968. 96+(I) str. (Bibliografska građa. 3.) sign. IV/1927-3.

OROŽEN Marjan: Borka za revolucionarni in humani socializem. Ob 60-letnem jubileju. Komunist, Lj., 12. marca 1971, 10.

PRUNK Janko: Ob stoletnici rojstva Roze Luxemburg. Komunist, Lj., 5. marca 1971, št. 9.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

BLOCH Ernst: Spuren. (Neue erw. Ausg.) Frankfurt am Main 1969. 2220 str. (Edition Suhrkamp. 54.) — sign. I/2272-54.

BLOCH Ernst: Verfremdungen I, II. Frankfurt am Main 1970. (Edition Suhrkamp. 85, 102.) sign. I/2272-85/1, 102/2.

FAHRENBACH H.: Kierkegaards existenzdialektische Ethik. Frankfurt am Main, (1958.) (VII)+185 str. (Philosophische Abhandlungen. 29.) sign. II/11.123-29.

- FORSTENAU Peter: Heidegger. Das Gefüge seines Denkens. Frankfurt am Main, (1958.) (VII)+185 str. (Philosophische Abhandlungen. 16.) sign. II/11.123-16.
- : POLITICAL Man and Social Man. Readings in political Philosophy. Ed. with introduc. by Robert Paul Wolff. New York, Random House (1966.) VI+489 str. sign. 12.499.
- SCHRADER-KLEBERT Karin: Das Problem des Anfangs in Hegels Philosophie. Wien — München 1969. 144 str. (Überlieferung und Aufgabe. 7.) sign. II/10.870.

III. SOCIOLOGIJA

- ABRAHAM J.: Sociology. London, The English Universities Press (1966.) VIII+216 str. sign. 12.425.
- BETEILLE André: Castes: Old and New. Essays in social structures and stratification Bombay itd., Asia Publ. House (1969.) XI+245 str. II/11.239.
- CAZENEVUE Jean: Sociologie de Marcel Mauss. Paris 1968. (IV)+128 (IV) str. (Le Sociologue. 14.) sign. I/2468-14.
- HOFMANN Werner: Universität, Ideologie, Gesellschaft. Beiträge zur Wissenschaftsociologie. (4. Aufl.) (Frankfurt am Main 1969.) 141+(X). (Edition Suhrkamp. 261.) sign. I/2272-261.
- HUTCHINSON E.: The Population Debate. The development of conflicting theories up to 1900. Boston itd., Houghton Mifflin Co. (1967.) XIV+466 str. sign. — III/2732.
- JOUSSELLIN J.: Les révoltes des jeunes. Paris, Les Editions ouvrières (1968.) 268+(IV) str. sign. — I/2600.
- : KLASSEN und Klassenkampf heute. Beiträge zu einer internationalen wissenschaftlichen Konferenz zum 150. Geburtstag von Karl Marx... (Frankfurt am Main 1968. 211 str.) Marxistische Blätter. Sonderheft. 2 (1968.) sign. II/10.131 Sh 1968/2.
- MAIR Lucy: Anthropology and Social Change. New York, 1969. (VII)+203 str. (London School of Economics Monographs on Social Anthropology. 38.)

- MOORE W. E.: Readings on Social Change. Englewood-Cliffs (1967.) (IX) +242 str. (Readings in Modern Sociology Series. 3.) sign. — II/10.260-3.
- NIEL Mathilde: Le drame de la libération de la femme. Paris, Le Courier du livre (1968.) 219+(I) str. sign. — 12.512
- SMELSER Neil J.: Essays in Sociological Explanation. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1968.) VIII+280 str. sign. — II/11.200.
- : SOCIOLOGICAL Theory. An Introduction. Ed. Walter L. Wallace. London, Heinemann (1969.) XV+296 str. sign. — III/2734.
- : SOZIOLOGIE der Familie. Hrsg. von Günther Lüschen und Eugen Lupri. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft. 14.) sign. — II/3109-14.
- TUMIN M. M.: Social Stratification. The forms and functions of inequality. Englewood Cliffs (1967.) IX+118 str. (Foundations of Modern Sociology Series. 19.)
- WEIDIG R.: Sozialistische Gemeinschaftsarbeit. Eine soziologische Studie zur Entwicklung von Gemeinschaftsarbeit, Arbeitskollektiv und Persönlichkeit in sozialistischen Industriebetrieben. Berlin Dietz 1969. 429 str. sign. — 12.442.
- ZVORYKIN A. A.: Les consequences sociales de la mécanisation et de l'automatisation en URSS. (Paris) Unesco (1963.) 207 str. sign. — 12.464.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- WILLMS Bernard: Die Antwort des Leviathan. Thomas Hobbes'politische Theorie. (Neuwied-Berlin), Luchterhand (1970.) 242 str. (Politica 28.) sign. II/9026-28.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- BOURNE Charles P.: METHODS on Information Handling. (4. print.) New York itd. Wiley & Sons 1966. XIV+241 str. sign. IV/2144.

Iz domačih revij

»POGLEDI« Split, št. 4—5/1970

Gospodarstvo: BORIS JURIC: Regionalni razvoj in nezadostno razvita področja, SRĐAN VRCAN: Industrijski spopadi v naših pogojih, MLADEN ŽUVELA: Odhod delavcev iz ladjedelnice »Split«; *Pravna vprašanja:* DAVORIN RUDOLF: Do kod širiti meje obalne države na morju, VLADIMIR VODINELIĆ: Proti jamstvu v kazenskem postopku, BORIS KALE: Pravni interes kot procesna predpostavka; *Cerkev in religija:* ZDENKO ROTER: Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji, DZEMAL SOKOLOVIĆ: Fatalizem in mána; *Delavsko gibanje:* RADE KALANJ: Opombe ob tekstih Trockega, LEV TROCKI: Permanentna revolucija; *Kultura:* STJEPAN GUNJAČA: Funkcionalnost muzeja hrvatskih starin v Splitu; *Pogledi:* NIKOLA SKLEDAR: Aktualnost Ericha Fromma; *Prikazi:* IVICA ŠKARIĆ: O delavskem razredu, študentih in socializmu, SRĐAN VRCAN: Mladi in sekularizacija, ARSEN BAČIĆ: Idejne koncepcije v delavskem gibanju.

»SOCIJALIZAM« št. 1/1971

Studije in članki: JOVAN RAIČEVIĆ: Ideološka integracija in ustavna reforma; MITAR MIHALJICA: Tendence samofinanciranja in »tržišče kapitala«, LAZAR ĐUROVSKI: Dejanski položaj občinskih skupščin na področju normativne dejavnosti, STANKO GRO-

ZDANIĆ: Novejši pojavi v samoupravljanju v podjetjih, STEVAN BEZDANOV: Med delom in izobraževanjem; *Komentarji:* D. ADAMOVIĆ: »Fest 71« — kritika v prvem planu, NEMANJA BOŽIĆ: Novo ravnotežje sil v Sredozemlju, SLOBODAN SIVČEV: Reprodukcijski proces; *Esej:* PRVOSLAV RALIĆ: Arhaični človek politike; *Prispevki:* IVAN STOJANOVIĆ: Evropsko gospodarstvo, integracija in svetovna trgovina; *Prikazi:* MILOVAN BUZADŽIĆ: Najdan Pašić: Politično organiziranje samoupravne družbe, OBRAD PEJANOVIĆ: Nerkez Smailagić: Zgodovina političnih doktrin, VUJADIN JOKIĆ: Milan Ranković: Družbena kritika v sodobnem jugoslovanskem igranem filmu, IVAN LOVRIC: dr. Mate Oreč in Voislav Mićović: Kako deluje tuja propaganda, GLIGORIJE ZAJEČARANOVIĆ: O kritiki »Dialektike človeškega sveta«; *Jugoslovanske revije.*

»NAŠE TEME«, Zagreb, št. 2/1971

ADOLF DRAGIČEVIĆ: Pogoji gospodarjenja in učinkovitost samoupravljanja, NIKO TOŠ: Demokratizacija družbe in raziskovanje javnega mnenja, IVICA GRETIĆ: Nadaljnji razvoj združenega dela, DUNJA RIHTMAN-AVGUSTIN: Vrednote in današnji trenutek, ZVONKO ŠIMIĆ: Kreditiranje študentov in učencev v funkciji kadrovske politike, VJEKOSLAV MIKECIN: Beležka o inteligenci in komunističnem gibanju, BORIS HUDOLETNJAK: O intelektualcih in tistih drugih; *Pogledi:* SILVA MEŽNARIĆ: Družina kot »temna prirodna osnova« pravne regulacije; *Esej:* IGOR S. KON: Pojem alienacije v moderni sociologiji; *Prikaz knjig:* Tehnološki jaz (Ante Lešaja), JOHAN HUISINGA: Homo ludens; ROGER CAILLOIS: Igre in ljudje (Ivan Magdalenić), ROBERT GRAVES: Grški miti (Miodrag B. Šijaković); *Iz tujih časopisov:* Čehoslovaška: Obramba vladajoče politike (A. L.), Francija: Marksologija in druge teme (Lj. Š.-P.), Trgovina z delovno silo; Ideologija in literatura (S. K.), Italija: Vico, Locke in Labriolin marksizem (Lj. Š.-V.).

UDC 301.153.2/4 (497.1)

VREG, France: Communication System and its Openness
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 537—546, Ljubljana 1971

The author discusses the communication system from the point of view of modern system analysis and assumes that as a whole (mutual communication and mass communication) it is an integral part of the socio-cultural system. That is why the openness of the communication network depends on the openness of the socio-cultural system. Communication systems can be morphostatic or morphogenetic: the former preserve traditional values and establish social equilibrium, at this they are relatively closed, inadaptible and unvaourably disposed to inovations; with the latter openness is a precondition for a creative absorption of inovations and initiative for development, and a communication trend directed in two ways is a necessary inner relation. The author analyses three communication models: bourgeois democratic-commercial, socialist state-party and self-government model. In its genesis the last of theme shows elements of the other two; such a mixed structure is hardly surpassed by self-government elements. The self-government model should develop better participation, opinion pluralism and polycentrism.

UDC 711 (497.12)

VETRIH, Franjo: Urban System and Polycentric Development of the Socialist Republic of Slovenia
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 547—559, Ljubljana 1971

Urban system is the basis of active widening of economic space. The so-called regional development is based on appropriate location of working places and residential places which at condensation points become development focuses. During the last fifty years Slovenia developed as a one-pole region with the centre in Ljubljana. Recent industrialization brought about a more intense urbanization and faster economic development in the so-called urbanization corridor Jesenice—Maribor. There exist reliable prognoses that the unbalanced development will continue according to the present trend with an even stronger concentration in the region of Ljubljana and formation of a coastal town region. A reorientation of such tendencies can be attained among others with a planned strengthening of certain secondary development poles (towns) besides the present centre of the republic.

UDK 301.153.2/4 (497.1)

VREG, mag. France: Komunikacijski sistem in njegova odprtost
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 537—546

Avtor obravnava komunikacijski sistem z vidikov sodobne systemske analize in predpostavlja, da je kot celota (medosebno komuniciranje in množično komuniciranje) integralni del socialnokulturnega sistema. Zato je odprtost komunikacijskega omrežja odvisna od odprtosti socialnokulturnega sistema. Komunikacijski sistemi so lahko morfostatični ali morfogenetični: prvi ohranjajo tradicionalne vrednote in vzpostavljajo socialno ravnotežje, pri čemer so razmeroma zaprti, neprilagodljivi in inovacijam nenaklonjeni; pri drugih je odprtost pogoj za ustvarjalno absorpcijo inovacij in pobuda za razvoj, dvosmernost komunikacijskega toka pa je nujen notranji odnos. Avtor analizira tri komunikacijske modele: meščanski demokratično-komercialni, socialistični državno-partijski in samoupravni model. Zadnji kaže v svoji genezi primesi obeh prvih; tako hibridno strukturo komajda presegajo prvine samoupravnosti. Samoupravni model bi naj bolj razvijal participativnost, mnenjski pluralizem in policentrizem.

UDK 711 (497.12)

VETRIH, Franjo: Urbanski sistem in policentrični razvoj SR Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 547—559

Urbanski sistem je osnova za aktiviranje širšega gospodarskega prostora. Tako imenovani regionalni razvoj sloni na primerni lokaciji delovišč in prebivališč, ki se na točkah zgoštevne pojavljajo kot žarišča razvoja. Slovenija se je v zadnjih 50 letih razvijala kot enopolna regija, s središčem Ljubljano. Novejša industrializacija pa je povzročila intenzivnejšo urbanizacijo in hitrejši gospodarski razvoj v tako imenovanem urbanizacijskem koridorju od Jesenic do Maribora. Obstojajo zaupanja vredne napovedi, da se bo neuravnotežen razvoj nadaljeval po dosedanjem trendu in to s še močnejšo koncentracijo v ljubljanski regiji ter z oblikovanjem obalne mestne regije. Preusmeritev takih silnic bo mogoče doseči med drugim z načrtno krepitvijo določenih sekundarnih razvojnih polov (mest), poleg dosedanjega republiškega centra.

UDC 336.71 (497.1)

**CRNKOVIĆ, dr. Rudi: Banking and Financing the Development of Regions
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 601—604, Ljubljana 1971**

If we want to solve two topical questions, how to secure sufficient means for financing the development of individual regions, and how to develop a network of bank in regions, we must establish two fundamental systems of financing: the system of financing the widened reproduction of enterprises and the system of social intervention financing. A system in which enterprises would be commercially independent, independent with regard to investments and freed of the pressure of the state and banks, would be adequate for financing of the widened reproduction of economy. Such a system abolishes concentration of financial power in banks and reduces the interest in banks to a normal level. On the other hand it abolishes monopoly of banks by opening other resources of financing widened reproduction. The following system would be adequate for social intervention financing: it would be characteristic of it that it would represent the »state capital of republic« necessary for such financing, subject to a special regime so that its investments are discussed in public and democratically and so that it is separated from business banks. The position of banks in economy follows logically these models of financing. It is characteristic of this position that banks are independent economic organizations pursuing supplement financing of economy according to market criteria. In this they are indirectly (because of means) and directly (because of the participation of depositors in management) influenced by economy, society, on the other hand, influences them by instruments of economy and especially by acts of fiscal and credit monetary policy.

UDC 35.085 (497.1)

**SMIDOVNIK, dr. Janez: Self-government Socialism and Public Services
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 615—626, Ljubljana 1971**

The author puts the question whether it is correct that the institution of public service has been abolished in the Yugoslav political system. In the process of detatisation of all production and service activities also service activities were detatised in different fields in which elsewhere in the world they are performed as public services. In Yugoslavia they are performed in the organizational form of a working organization — enterprise or independent institute, to which the same level of self-management and in essence also the same economic-financial instruments apply as to the working organizations in the field of enterprising economy. Practice shows that such a system does not function satisfactorily; in these fields the working organization tends to be commercially directed and this distorts the nature of individual activities and forces the corresponding working collectives to a marked »selfish« behaviour towards society and takes from it an important instrument of political development. The author comes to the conclusion that in the Yugoslav system there exist the same reasons for the existence of a regime of public services as in all those systems which recognize the enterprising principles of market economy. Public services are necessary everywhere where the necessary needs of the contemporary society cannot be satisfied in an enterprising way.

UDK 336.71 (497.1)

**CRNKOVIČ, dr. Rudi: Bančništvo in financiranje razvoja regij
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 601—604**

Če hočemo rešiti aktualni vprašanja, kako zagotoviti dovolj sredstev za financiranje razvoja posameznih regij in kako razvijati bančno mrežo v regijah, moramo urediti dva temeljna sistema financiranja: sistem financiranja razširjene reprodukcije podjetij in sistem družbenega intervencijskega financiranja. Za financiranje razširjene reprodukcije gospodarstva bi ustrezal sistem, za katerega bi bilo značilno, da bi bila v njem podjetja poslovno samostojna investicijsko neodvisna ter osvobojena zunanjih pritiskov države in bank. Tak sistem odpravlja koncentracijo finančne moči v bankah in interes za banke zmanjšuje na normalno raven. Na drugi strani odpravlja monopol bank s tem, da odpira druge vire za financiranje razširjene reprodukcije. Za družbeno intervencijsko financiranje bi ustrezal sistem, za katerega bi bilo značilno, da bi bil »državni kapital republike«, ki je potreben za to financiranje, pod posebnim režimom, da bi njegovo vlaganje obravnavali javno in demokratično ter da bi ga izločili iz poslovnega bančništva. Iz navedenih modelov financiranja logično sledi položaj bank v gospodarstvu. Za ta položaj je značilno, da so banke samostojne poslovne organizacije, ki se ukvarjajo z dopolnilnim financiranjem gospodarstva po tržnih kriterijih. Pri tem so posredno (zaradi sredstev) in neposredno (zaradi udeležbe vlagateljev v upravljanju) pod vplivom gospodarstva, medtem ko družba nanje vpliva z instrumenti ekonomike, posebej še z ukrepi fiskalne in kreditno monetarne politike.

UDK 35.085 (497.1)

**ŠMIDOVNIK, dr. Janez: Samoupravni socializem in javne službe
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 615—626**

Avtor postavlja vprašanje, ali je prav, da je bila v jugoslovanskem političnem sistemu odpravljena institucija javne službe (service public). V procesu deetatizacije vseh proizvajalnih in storitvenih dejavnosti so bile deetatizirane tudi storitvene dejavnosti na različnih področjih, ki se drugod v svetu opravljajo kot javne službe. V Jugoslaviji se opravljajo v organizacijski obliki delovne organizacije-podjetja ali samostojnega zavoda, za katere vlja v bistvu ista stpnja samoupravnosti in tudi v bistvu isti gospodarsko-finančni instrumentarij kot za delovne organizacije na področju podjetniškega gospodarstva. Življenje pa kaže, da tak sistem ne funkcionira zadovoljivo; delovna organizacija na teh področjih sili v nenaravno komercialno usmerjenost, ki naravnost izkrivlja naravo posameznih dejavnosti in sili ustrezne delvne kolektive v izrazito »sebično« obnašanje nasproti družbi; družbi pa jemlje iz rok važen instrument političnega razvoja. Avtor prihaja do ugotovitve, da obstoje v jugoslovanskem sistemu isti razlogi za obstoj režima javnih služb kt v vseh tistih sistemih, ki priznavajo podjetniška načela tržnega gospodarstva. Javne službe so potrebne ravno tam, kjer na podjetniški način ni mogoče zadovoljiti neobhdnih potreb sodobne družbe.

UDC 342 (497.1)

**GLOBEVNIK, dr. Josip: Juridical System and the juridical Function of Federation
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 627—639, Ljubljana 1971**

In our development so far the juridical system has become more and more uniform and — irrespective of some elements of federalism — at the same time also a domain of federation. The juridical function of federation included also revision of the decisions of the supreme courts of the republics. The Constitutional Court of Yugoslavia checked the consonance of all the regulations and general self-government acts with the federal regulations. In accordance with the anticipated constitutional reform of the role of the federation also its juridical function should be limited. All regular legal processes should end in republics. The constitutional-legal control of the federation should be limited to determining the consonance of federal regulations with the federal constitution and federal laws and the consonance of the laws of republics with federal laws. In connection with thus essentially reduced juridical function of the federation instead of the present four federal courts, including the Constitutional Court of Yugoslavia which also has a legal function, only one federal court should be established in the federation. It should perform its work in appropriately organized senates.

UDC 323.1 (45):323.1 (436.4)

**SISKOVIC, Karel: The South Tirol — Uniqueness or Model
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 645—652, Ljubljana 1971**

Between November and December 1969 the »Southtirolese conflicts« ended so that the »decrees« in favour of the inhabitants of the South Tirol — officially called »packages« — were approved by the congress of »Südtiroler Volkspartei« and in the Italian and Austrian parliaments. On 23 January 1971 the Italian chamber of representatives, by including the 97 decrees in a special statute of the autonomous province Trentino-Alto Adige began the constitutional process for the realization of the most important part of the »packages«: the widening of the legislative, administrative and national autonomy of the district of Bolzano, that is the South Tirol. The partly realized decrees give major rights to the German minority, still it is doubtful whether these decrees will suffice for the general development of this minority. But it is essential that the Italian state recognized a minority the status of a political and legal subject upon which the realization of constitutional and other changes depends. Thus the German minority has got a status of an exceptional legal category in Italy. Perhaps the settlement of this case will also help to solve the problem of the Slovene minority which has the least protection and rights. This depends on three elements like in the case of South Tirol: the activity of the minority itself, the Italian society and on Slovenia.

UDK 342 (497.1)

**GLOBOVNIK, dr. Josip: Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 627—639**

V našem dosedanjem razvoju je pravosodni sistem postajal vse bolj enoten ter — ne glede na nekatere prvine federalizma — hkrati domena federacije. Sodna funkcija federacije je obsegala tudi revizijo odločb najvišjih sodišč republik. Ustavno sodišče Jugoslavije je preverjalo skladnost vseh predpisov in splošnih samoupravnih aktov z zveznimi predpisi. V skladu s predvideno ustavno reformo vloge federacije je treba tudi sodno funkcijo federacije bistveno omejiti. Vsi redni sodni postopki naj se končajo v republikah. Ustavno-sodni nadzor federacije naj se omeji na ugotavljanje skladnosti zveznih predpisov z zvezno ustavo in zveznimi zakoni ter skladnosti republiških zakonov z zveznimi zakoni. V zvezi s tako bistveno skrženo sodno funkcijo federacije naj se namesto sedanjih štirih zveznih sodišč, vključno z ustavnim sodiščem Jugoslavije, ki tudi opravlja sodno funkcijo, vzpostavi v federaciji eno samo zvezno sodišče. Svoje delo naj opravlja v ustrezno organiziranih senatih.

UDK 323.1 (45):323.1 (436.4)

**SISKOVIĆ, Karel: Južna Tirolska — enkratnost ali zgled?
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 645—652**

»Južnotirolski spore« se je med novembrom in decembrom 1969 končal tako, da so »ukrepe v korist južnotirolskega prebivalstva« — kot se uradno imenuje »pakete« — odobrili na kongresu »Südtiroler Volkspartei« in v italijanskem ter avstrijskem parlamentu. 23. januarja 1971 pa je italijanska poslanska zbornica s tem, da je vključila 97 ukrepov v posebni statut avtonomne dežele Tridentsko—Zgornje Poadižje, začela ustavni postopek za uresničevanje najvažnejšega dela »paketa«: razširitev zakonodajne, upravne in narodnostne avtonomije bocenske pokrajine, tj. Južne Tirolske. Delno uresničeni ukrepi dajejo velike pravice nemški narodnostni manjšini, dvomljivo pa je, ali bodo ti ukrepi zadoščali za vsestranski razvoj manjšine. Bistvo vsega postopka pa je le v tem, da je italijanska država manjšini priznala status političnega in pravnega subjekta, od katerega je popolnoma odvisno uresničevanje ustavnih in drugih sprememb. S tem je dobila nemška narodnostna manjšina status izjemne pravne kategorije v Italiji. Morda bo ureditev tega primera pomagala tudi k razrešitvi vzla slovenske narodnostne manjšine, ki je najmanj zaščiten in enakopravna. To pa je odvisno od treh elementov podobno kot v primeru Južne Tirolske: od delovanja same manjšine, od italijanske družbe in od matične dežele.

V oceno smo prejeli:

Založba »NAPRIJED«, Zagreb

- NERKEZ SMAILAGIĆ: Historija političkih doktrina, I. in II. knjiga
- PREDRAG MATVEJEVIĆ: Razgovori s Miroslavom Krležom
- A. N. PRIOR: Historija logike
- BRANKO BOŠNJAK: Grčka filozofska kritika biblije
- HRESTOMATIJA POLITIČKE ZNANOSTI:
VELJKO MRATOVIĆ: Problemi suvremene države
ADOLF BIBIĆ: Politička znanost — predmet i suština
PAVLE NOVOSEL: Politička znanost — metode

Založba »OBZORJA«, Maribor

- BOŽIDAR DEBENJAK: Friedrich Engels — Zgodovina in odtujitev
- MARJAN KRAMBERGER: Državljan te dežele
- VELJKO RUS: Človek, delo in strukture
- TINE HRIBAR: Beseda molka (zbirka Znamenja)

»CANKARJEVA ZALOŽBA«, Ljubljana

- V. I. LENIN: Imperializem kot najvišji štadij kapitalizma iz zbirke »Misel in čas«:
- FRANE JERMAN: Med logiko in filozofijo
- MARTIN HEIDEGGER: Evropski nihilizem
- KAREL BERKA-MIROSLAV MLEZIVA: Kaj je logika

»NAŠE TEME«, Zagreb

- ZBORNIK: Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, I. in II. knjiga

»DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE«, Ljubljana

- STANE KRAŠOVEC: »Človeštvo, kruh in lakota«
- JOHN KENNETH GALBRAITH: »Nova industrijska država«
- »Svet v času, ki prihaja«

Založba »KOMUNIST«, Ljubljana

- Zgodovina revolucij XX. stoletja I., II., III.

iz vsebine naslednjih števil

- PETER KLINAR: Migracije kot pojavi socialne dezorganizacije
 - JOŽE VOLFAND: Demokratizacija odnosov v samoupravnih šolih
 - DIMITRIJ RUPEL: Kulturna integracija (ali dezintegracija) mesta in vasi
 - DIMITRIJ MIRČEV: Dogodki na Severnem Irskem
 - ALEKSANDER KUTOŠ: Anatomija ekstenzivnega študija
 - JOŽA VILFAN: Kodifikacija načel miroljubnega sožitja
 - AVDO HUMO: Znanost in politično gibanje
 - FRANC ŽAGAR: Informacijski sistemi upravljanja
 - ANDREJ KIRN: Značilnosti sodobne znanstveno tehnične revolucije
 - MIHA POTOČNIK: Dvoje odprtih vprašanj samoupravne odgovornosti
 - MARKO KERŠEVAN: Šola in religija
 - LAZAR ĐUROVSKI: Občina in narodna obramba
 - ĐURO ŠUŠNJIĆ: Resnica in razred
 - JERZY J. WIATR: Poljska 1971 — Problemi socialističnega razvoja političnega sistema
-